

HOLMI

XXI. évfolyam 4. szám

2009. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Kovács András Ferenc*: A megbízás • 443
Két lány – Krisztina, Fanni • 446
- Tandori Dezső*: „Mi dadogunk, de várj, ki jön
utánunk!” • 447
Műsorkoncepciók megfontolások • 449
- Bajtai András*: Elvesz • 450
- Csengery Kristóf*: Antanténusz-álom • 451
- Tóth Krisztina*: Játszódjatok! • 452
- Gazdag Péter*: Alagút • 456
- Rába György*: Járókelők • 469
Kincsvadászok • 470
- Lackfi János–Vörös István*: Apám kakasa (Egy rendhagyó vállalkozás
margójára) • 471
Vörös István: Bérházi kör • 471
Lackfi János: Zsámbéki kör • 474
- Kelevéz Ágnes*: „Szántszándékos anachronizmusok”
(Idézésfajták időjátéka
Babits műveiben) • 476
- Sumonyi Zoltán*: „Csúnya és ártalmas dolog,
hogy a felkelő nap rád süt
és te még tétlenül heversz ágyadban
(Szent Ambrus – Szép Ernő) • 489
Őszi sötétség – az új szobrászhoz
(Füst Milán versére) • 490
Egy magános éjszakai csavargás kimerítő
leírása (Szép Ernő versére) • 491

- Horváth Elemér:* milton galileónál • 492
fundador • 493
látogatás a pázmány utcában • 493
- Kószeg Ferenc:* Egy kád víz (*Részlet*) • 494
- Lukácsy András:* Lex Gerenday (Egy polgárcsalád
százötven éve) • 513
- Luca Anna:* Belső erdő • 530
- Németh Bálint:* Általános • 531
- Kiss Judit Ágnes:* Még időben szőlők • 532
Sirató • 532
- Sárándi József:* Egy odavetett vers • 533
A magányosok éjszakája • 534
- Bittner Gábor:* És még ez is Boris Vian • 535
- Boris Vian:* Volt egy rézlámpás, ragyogott • 536
Majd ha szél járja koponyámat • 536
Megadod „ha” • 537
Ha költőink nem barmok mind • 538
Egyesek bírnak trombinétot
(*Bittner Gábor fordításai*) • 539
- Schauschütz Attila:* A detektív ébredése • 539

FIGYELŐ

- Sántha József:* Albérletben a Parnasszuson
(Ágh István: Kidöntött fáink suttogása;
Fénylő Parnasszus) • 553
- Bazsányi Sándor:* A vicces Tar Sándor (Fehér Béla:
Filkó) • 556
- Hetényi Zsuzsa:* Szorokin és az orosz posztmodern
vége: a giccs (Vlagyimir Szorokin:
Az opricsnyik egy napja) • 559
- Hajdu Tibor:* Mikor lesz szabad a magyar gondolat?
(Litván György: Magyar gondolat –
szabad gondolat) • 565

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kovács András Ferenc

A MEGBÍZÁS

*„Egyébként szabadon írhat,
ahogy kedve és szellemének
sugallata diktálja, de ne
fáradozzék azon, hogy a
megrendelő személye után
tudakozódjon, mert úgysis
kárba veszett fáradság volna.”*
(Franz Xaver Niemetschek)

Egy ismeretlen
Júliusban egyszer majd
Beállít hozzád

Egy ismeretlen
Küldönc, begombolkozva
Állig a nyárban –

Egy ismeretlen
Megbízó, egy névtelen
Úr küldötteként

Jön, nem tudod, ki
Küldte nyakadra, kinek
Megbízásából

Keres föl téged
Is, de méltóságteljes,
Szinte ijesztő,

Praktikus elme,
Kimért, komor, lakájos,
Egy tekintélyes

Úr követe ő...
S megkérdeznéd, kié, de
Félbeszakít: „Az

Úr nem kívánja
Felfedni kilétét.” Majd
A láthatatlan

Megbízásából
Aláírás nélküli
Levelet nyújt át –

Névtelen papírt,
Amely különböző, rád
Nézve előnyös,

Roppant hízelgő
Kijelentésekkel jól
Megspékelten azt

A kérdést, sőt, azt
A kifejezett kérést
Tartalmazza, hogy

Nem írál-e egy
Gyászmisét, és mennyiért,
És mennyi időn

Belül tudnád még
Befejezni? A pénz nem
Akadály, ára

Van mindennek – nincs
Titok ebben... Előleg
Is lesz, s ha tán túl

Szerényre szabtdad
A honort – a kikötött
Fizetség után még

Szép jutalmat is
Ígér az ismeretlen
Megrendelő. Majd,

Ha átadtad a
Művet, de hogy kinek kell
Elküldeni – azt

Már ne firtasd. A
Megrendelés eleve
Adott – egyetlen

Alkalomra szól,
Bár örökösre, hisz az
Úr zeneértő,

Finom hallása,
Bölcs ízlése van, kegyes,
Nagy zenebarát,

Bőkezű úr az
Úr, a muzsikáért él-
Hal! Csak a neve

Maradna rejtve –
Kifürkészni, szaglászni
Utána sosem

Szabadna, s nem is
Lehet... A megrendelő
Léte eleve

Rejtett – szándéka,
Ha van, hasonlóképpen.
Az ismeretlen

Hangját hallgatod –
Milyen furákat mond az
Úrról! Mellesleg

Közlöd vele, hogy
A határidőt magad
Sem tudhatod még

Pontosan. Másként
Rendben van, szállítom. Egy
Halotti mise

Még nem a világ –
Négy hét, ha nagyvonalún
Saccolom... Ó, ez

A tehetséged
Új próbája lehetne
Egy patetikus,

Magasabb stílben!
Mért ne, hiszen szabadon
írhatsz, kedvedre,

Miként szellemed
Sugallata diktálja.
Szorult anyagi

Helyzeteden sem
Töprengsz, méregeted még
Az ismeretlent:

Neki is nehéz
Lehet néha, s nincs is tán
Semmi benne... Nincs

Ő se kőből, csak
Egy jószágigazgató –
Senki se küldte.

KÉT LÁNY – KRISZTINA, FANNI

*„Két komoly árvaleány,
termetre meg arcra hasonlók”
(Babits Mihály: KÉT NŐVÉR)*

Senki se küldi
A hírt, üzenet s öröm
Is kerül engem –
Mint beteg állatokat
Isteni kedv, kegyelem.

Krisztina messzi
Lakik: sosem írt, soha
Nem keres engem –
Azt hiszi, senkije sem,
Semmije sem vagyok én.

Fanni közel van,
A lelkem is érzi, a
Hangom eléri –
S látom a titkos idők
Messziesült mosolyát.

Krisztina tudja
A tant: csupa semmi, a
Senki az atyja –
Sorsa a végtelen űr,
Kárhozat, agg feledés.

Fanni ha tudja,
Sem érti, csak éli a
Játszi valótlant –
S távoli csillagait
Hullja határtalan ég.

Krisztina, Fanni
Külön felelet kusza,
Földi világra –
Két „igen”, és ugyanaz
Két „nem” is egyben... Uram,

Mindig apátlan
A szó: ima sincs, ami
Hatna apákra –
Isteni mind, süketült,
Néma, örökre sötét.

Tandori Dezső

„MI DADOGUNK, DE VÁRJ, KI JÖN UTÁNUNK!”

Posta Babits nyomán

Nagy szó, lasszó: hallass! Mind egyebekben hallgass,
kétéltű egy-sem-lét, nem keresed te a kedvét,
kedvetlenségét sem titkának, se hogy értsem,
meg hogyan értsem, esendő, mint ki szilárd, s eredendő:

nem vagyok én. Tovacsaltán, mint szív-árva, kihaltán,
mint szív-ármány, zárvány, egy-csak-a-színe szivárvány.
Párkány mind színekből, elhitehetőleges-egyből,
mind a sötétre-fehérből, honnan eláll, oda ér föl.

Honnan eláll? De mitől? Mint értsem e képtelen ős-kínt,
bűnbeesés-nyavalyáját; ajtód szárnyai tárják;
s mind egyebet, mik az egy-lét széttörtét, vele kedvét
nem keresik, de hideggel lelten, már soha eggyel

Bajtai András

ELVESZ

Nem tudom, mi történt, hol kezdődött,
talán a gyorséteremben vártam a soromra,
vagy a hentespult előtt bámultam a szerveket,
sietni akartam, de nem találtam a kijáratot.
De az is lehet, hogy akkor még el se kezdődött,
vagy már régen véget ért, én meg semmit sem
vettem észre az egészből, mert velem bármit el lehet
hitetni, és most is hazajöttél, és mellém feküdtél.
És ez elég is volt. Akkor még nem gyanakodtam,
és azt sem tudtam, hogy miért ácsorogtál percekig
a sötét lépcsőházban, mielőtt benyitottál volna.
Nem számított. Mellettem ébredtél fel, de később,
kint az utcán valami zűrzavar támadt, dudálás,
kiabálás, először arra gondoltam, valaki a villamos
elé esett, vagy kiugrott a harmadik emeletről,
aztán láttam, hogy a bevásárlók eldobálják a szatyraikat,
ömlik a kefir, patakszik a tej, és hosszú sorban, megállás
nélkül gurulnak szét a paradicsomok és a karalábék.
A gyerekek hirtelen hasra feküdtek, a háziállatok
nyüsztettek, a járókelők pedig egyetlen határozott
mozdulattal hajították el a mobiltelefonokat.
Aztán csend lett. Senki nem mozdult, váratlanul
beborult az ég, és elkezdett belőle valami hideg
folyadék ömleni, én pedig akkor megértettem,
hogy ma már nem jössz haza, mert elfelejtettél.
Rohantam vissza, hátha mégis otthon találalak, ülsz majd
a matracon, de a lakás sötét volt és üres. Hívtalak,
de beszéljünk máskor, mondtad, mert itt jó a hangulat,
én pedig leoltottam a lámpákat, és még fél órát vártam rád,
de nem jöttél. És akkor menni tovább, mindegy,
hogy villamos, busz, troli, csak meg ne álljak,
mert különben azonnal legyűr a kétségbeesés,
hogy elvesztettél, mint valami használati tárgyat,
zajtalanul és jelzés nélkül. És akkor mindent megértettem.
Hogy valaki másnak vásároltad azt a tucatszerű bugyit,
hogy valaki másnak borotváltad le az öleden a szőrt,
nekem pedig látnom kellett volna téged, amikor elvesztél,
tudnom kellett volna, hogy éppen most vesznek el tőlem.
De késő volt. Akkor már egy hónapja nem szeretkezett velem,
én pedig ott álltam egyedül a hideg szobában, tapogattam,
szagolgattam a ruháidat, hátha a nyomodra bukkanok,
de semmi sem történt, nem jöttél, és azóta sem.

Az éjszakák a legrosszabbak. Elalvás előtt hányingerem van, szédülök, szeretném elveszíteni az eszméletem, de továbbra sem történik semmi, aztán valahogy mégis sikerül elaludnom, soha még ilyen nehezen. Azt álmodom, hogy elveszlek, és engem kényeztetsz, de a merevedésem fáj, és mielőtt elélveznék, elveszítelek, ott állok az osztály előtt farkasszemet nézve a periódusos rendszerrel, és Terike néni ordibál velem, amiért nem tudom a bizmut vegyjelét, vagy rémülten kiabálni kezdek, mert bennragadtam Ivan Karpenko pincéjében, ahová könyvet lopni indultam.

Csengery Kristóf

ANTANTÉNUSZ-ÁLMOM

Arra kényszerítenek, hogy mondóka vagy kiszámoló ütemére hadard el pincemélybe száműzött félelmeid, vagy még inkább, bűneid, játékosan sorolva mindent, ami csak nyomasztó és szégyenteljes, peregjen a nyelved, antanténusz, szórakaténusz, legyen ritmikus a beszéd, pattogjon a szó, mint udvar sarkában, penészes téglafalon, sápadt napfényben a pöttyös labda, tégy vallomást ártatlanul, szinte nevetve, tárd a világ elé, hogy hazudtál, csaltál, elvetted mások örömét, és semmit sem adtál cserébe, ígéreteid ütésként csattantak a kiszolgáltatottak arcán, herdáltál érzelmeket és éveket, s ami a legszörnyűbb: öltél, igen, kioltott életek terhelik a számládat, igaz, nem úgy, ahogyan ezek gondolják itt, de hát mit tudnak ezek bármiről is; öltél, mert ölés volt az, hiába mentegeged magadban, és most el kell mondanod, ez a mondókád, kiszámoló, szóraka tiki-taka, járhat az ujjad, rábökhetsz bárkire a melletted állók közül, míg listázod a vétkeket, úgyis tudod, kezdettől, mióta az első szótagot kimondtad, tudod, hogyne tudnád, hogy hol ér véget a körforgás, ki lesz a hunyó.

Tóth Krisztina

JÁTSZÓDJATOK!

– Nem költelek, mert korán megyünk. Tusnádon még meg kell álljunk.

Az apa komor arccal pakolt tovább, a fiú meg figyelte. Dühös volt, amiért gyereknek nézik. A bátyja, Ata csak négy évvel volt idősebb, de ő már mehetett a férfiakkal dolgozni.

Tovább ólálkodott a szobában, bekapcsolta a tévét, de a fél szeme az apán volt.

– Aztán hozzon ám filmeket!

– Befejezd.

Az apa kivitte a sporttáskát, az ajtó mellé rakta. Este, amikor eloltották a lámpát, a gyerek még egyszer kiszólt a szobából:

– Édesapám, ha maga nem költ föl, maga hitvány lesz!

Hajnali fél ötkor áll meg a Volkswagen kisbusz a földes, kivilágítatlan utcában. Április eleje volt, de olyan hideg, hogy dér ült az árok melletti fűvön. Ata látta meg az utcára néző ablakból, hogy itt vannak. Csak egy szatyrot vitt, óvatosan fölemelte, hogy ne zörögjön, aztán behúzta az ajtót. Az öccse aludt tovább. Ránézett, nem szólt neki.

– Fogjál békát! – gondolta.

Némán pakoltak, az anya kivitt egy kosarat, csirkét meg kenyeret készített az útra.

Megállt a kapuban, Atát megölelte. Odaszólt a férjének, aki épp hátul rendezte át a csomagtartóban a holmikát:

– Aztán vigyázzanak ám erre a gyerekekre!

Az bólintott, intett. Ata beszállt. Egy sapkás idegen nézett ki az első ülésről, egy meg hátulról, búcsúzóul megemelték a kezüket.

Senki nem beszélt, a néptelen utat bámulták. Fél óra múlva az apa megszólalt:

– Tusnádon megállunk, föl vesszük Caiust.

Caius hozta a szerszámokat. Amikor lefélékeztek, mindhárom férfi elkezdett kikászálódni. Ata felébredt.

– Te maradsz – mondta neki az apja.

Már derengeni kezdett az ég alja. Caiusnál ugatott a kutya, fellármázta az utcában az összes többit. Fűrészeket cipeltek ki meg szerszámos dobozokat. Ami nem fért el hátul, lábhoz rakták. Most már lehetett újra aludni, Ata lecsukta a szemét. Elhagyták Csíkszentgyörgyöt, Csicsót. Megvirradt, a párás ablakon át látni lehetett a világosszürke eget. Feketén ugráltak a villanypóznák, ritkultak a fenyvesek. Kevés autóval találkozottak, vaksin világítottak a fényszórók a derengő hidegben. Időnként vastagon öltözött, biciklis asszonyok maradtak el mellettük. Tordán már nagyobb volt a forgalom, Kolozsváron pedig minden lámpánál meg kellett állniuk. Munkába siettek az emberek, komoran, lehajtott fejjel lépegettek a zebrán. Ata megint elaludt, csak a határon ébredt fel újra. Addigra Caius vezetett, közben valamikor cseréltek Laci bátyával. Ő szállt ki a volán mellől, és adta át a határőröknek az útleveleket. Épp csak bekukucskáltak, nem érdekelte őket a négy borostás ember meg a kamasz. Hamar indultak tovább, az apa hátraszólt:

– Na. Odaát vagyunk.

– Felhívom édesanyámat Tibi bátya telefonjáról.

– Nem hívod te.

Ata figyelte a házakat. Meglepődött, hogy a határ túloldalán ugyanolyan kopár falvakon mennek át. Sokkal élesebb váltásra számított, úgy képzelte, a túloldalon minden más lesz, színesebb. De faggatózni nem akart, lesz majd idő arra is. Karcag után egy benzinkútnál megálltak, aztán félrehúzódtak enni. A csirke el is fogyott, kenyér még maradt egy kevés.

Késő délután volt, mire beértek Pestre. Itt már sokkal nehezebb volt tájékozódni, a férfiak rövid, feszült mondatokat váltottak egymással. Végül megint megálltak egy kútnál, Tibi bátya bement kérdezősködni. Kijött hozzájuk egy anorákos ember, és hosszan, bonyolultan mutogatott. Úgy látszik, a többiek értették, de Ata nem bírta követni. Hegynek fölfelé mentek tovább nagy, új építésű házak között. Lassan haladtak, hunyorogva próbálták kislabizálni az utcaneveket. A lejtőn legördülő autók közt kopottnak tűnt a Volkswagen transporter, félre is húzódott többször előzékenyen, mint a talicskás ember, ha szekér jön vele szemben.

Nagy nehezen mégiscsak odaértek a hatalmas, csupa terasz társasház elé. Nézték a számozást, az volt kiírva, ami a papírjukon állt: 117/c. Caius dudálni akart, de Laci bátya csitította, hátha nem szabad. Árpi, az apa kiszállt, és megkereste a kaputelefont. Hosszan, folyamatosan nyomta, bent idegesek lettek a vacsorázók az asztalnál. Éppen befejezték az evést, indultak volna összerakni a csomagokat a holnapi induláshoz.

Mindenki felsorakozott a rokon üdvözlésére. Tulajdonképpen csak szegről-végről volt az, a feleség sógora jött át valamikor arról a vidékről, de úgy alakult, hogy már kétszer is meglátogatták a családot Gyergyóban.

A gyerek nem is akart többször menni, unatkozott, utálta a hideg, meszelt házat meg a nagy dunnákat. Az egész eldugott kis falut a hosszú, földes utcákkal. Ógyelgett csak az udvaron, bámulta a trágyadombban tekergőző sötét kukacokat, míg rendre ki nem terelték hozzá a két idegen fiút. A fekete kendős, fogatlan nagyanya ilyenkor rájuk parancsolt:

– Játszódjatok!

A két testvér a láncra vert kutyát heccelte, és tömték a szájukba az ajándékba kapott csokit. Nemigen volt mit beszélgetni velük. Most se tudott mit mondani, évek óta nem is látta ezt a fiút, ahogyan a szülők se az apát, még levelet is csak karácsonykor váltottak vele. Igazából a feleség ötlete volt, hogy el lehetne hívni ezt az Árpit dolgozni, elvégre olyan ügyes ember. Meglepődve látták, hogy vele van az Ata, akit alig ismertek meg. Egy vézna, szőke kislányra emlékeztek, most meg ott állt a nappaliban egy nagy homlokú, sunyi tekintetű, barna lakli. Gyanakodva kezelt a két másik férfival, aztán megkérdezték, vacsoráztak-e már. A jövevények szabadkoztak, de a nő erősködött, hogy azért valami hideget feltálal nekik.

Évés után körbejárták a házat, a feleség mindent részletesen elmagyarázott. Kicsit csodálkoztak a férfiak, hogy az ura nem jött le vele, de az azt mondta, ellenőriznie kell, hogy minden össze van-e készítve az útra. A kert a ház mögött hosszan folytatódott a hegy felé. Árpi dicsérte, hogy milyen szép nagy a telek, és csodálkozott, hogy nincsenek gyümölcsfák meg vetemény. A nő elmondta, hogy melyik az a négy fa, amit ki kellene vágni. A diót azért, mert nem nő alatta a fű meg semmilyen más növény.

– Pedig biztos szépen terem – jegyezte meg Laci bátya, mire Caius sötéten rápillantott. Mindent értett, és elég jól beszélt magyarul, de ritkán szólalt meg. A felesége félig magyar volt, otthon viszont csak románul beszéltek egymással. Amikor leballagtak a kerítéshez, és a nő a kapu melletti két óriásfenyőre is rámutatott, akkor azért Caius rákérdezett, hogy biztos mind a kettőt kivágják-e.

– Biztos – bólogatott az asszony. – Teljesen elsavasítják a talajt, ráadásul vödörszám hullik a túlével.

A fakivágáson túl ki kellett cserélni az erkély- és teraszkorlátokat is, a korhadt babak helyére újakat szegezni és átkenni mindet. Volt ezen kívül egy átfestésre váró kerti pad meg egy félig kész kis bódé a társasház kukáinak. Ehhez már készen állt a beton alap, és az egyik lakó méretre vágatta az L-vasakat. A faanyag a garázsban száradt, a cseresznyeszínű lazúr oda volt készítve mellé.

– Hígító? – kérdezte Laci bátya.

– Ez olyan, hogy nem kell hígítani – mondta a nő, aztán a hűtőládához ment, hogy megmutassa a két hétre előre kiporciózott adagokat. Hagyott ott elég pénzt meg tíz láda sört is az alagsori lakásban, ahol a szivacsmatracokon és tiszta törülközőkön kívül csak egy földre állított tévé volt, amit a gyerekszobából cipeltek le, hogy esténként legyen mit nézni a munkásoknak.

– Remélem, nem szúrják el nekem a mikrót – mondta este az ágyban, és felezte a párnát. Megfordult, gondterhelten hozzátette:

– Azért arról nem volt szó, hogy öten jönnek.

– Majd beriasztóznak – felelte a férfi, és leoltotta a kislámpát.

Reggel, mikor a család útnak indult, az egyik óriásfenyő már le volt gallyazva. A szomszédok a fűrészgép hangjára ébredtek, a bőröndöket kicipelő férj majdnem hasra esett a garáznál a narancssárga kerti hosszabbítóban. Óriási, mandula alakú tetőcsomag-tartó fénylett az autón.

– Tisztára mint egy hullaszállító – jegyezte meg Ata, mikor a kertkapu becsukódott a távozók mögött. Ő nem kezelhette a fűrészgépet. Egyelőre az volt a dolga, hogy a bejárat feletti szétrepedezett előtetőt lebontsa. Nagy darabokat tépett ki a drótüvegből, Tibi bátya nézte egy ideig, aztán föladott neki egy kesztyűt.

– Ügyes gyerek vagy te.

Jól ment a munka, hét végére a kukák körüli házikók is elkészültek. Ata beállt, Tibi bátya lefényképezte.

– Itt még el is lehetne lakni – bújt elő meggörnyedve.

A szomszédok közben mindenféle kéréssel álltak elő. Volt, akinél a kerti virágtalicskát kellett rendbe hozni, másnál dísztatat ásni. Ezen sokat röhögtek, mondták, jövőre majd hoznak pecát is. Aztán hívták őket dolgozni az egyik felső utcába is, de jött a húsvét, addigra haza akartak érni. Ata esténként átjárt egy vörös hajú nőhöz köveket hordani a sziklakertbe – így már biztos volt benne, hogy összejön a pénz a mobilra. Ha a fényképezésre nem is, az egyszerűbbre biztosan.

Jól ment a munka, szinte szótlánul dolgoztak egész nap. A sörhöz nem nyúltak, Ata nem merete megkérdezni, miért. A kenyér és a kolbász, amit a sarki boltban vettek, csak ideig-óráig töltötte meg a gyomrát, ezért szerdán este, tévézés közben fölvetette, mi lenne, ha fölmelegítenének valamit a hűtőládából.

– Kezedet letörném – felelte az apja. Több szó erről nem is esett.

Két hét múlva, vasárnap kora este jöttek meg a háziak. Fáradtan egyengették a tagjaikat, kipakolták a bőröndöket. A gyerek szaladt üdvözölni a szomszédék kutyáját. Tibi bátya és Ata segítettek a férjnek cipekedni, a feleség meg hamar mindent végigjárt, hogy reggel már ne kelljen fölkelni emiatt. Láta, hogy a kivágott fák formás halomba rendezve állnak a hátsó kertben, a kispad át van kenve.

– Erre azért még húzhatatok volna egy réteget, Árpikám – jegyezte meg. Ata már szaladt is a lazúrért, hogy gyorsan átkenje még egyszer. Lefeszítette a doboztetőt, és

kavarni kezdte a maradék festéket egy gallyal. A nő így fentről nézett az arcába. Addig nem is vette észre, hogy milyen sovány ez az Ata gyerek. Felpillantott a többiekre, és hirtelen szemet szúrt neki, hogy mindnek olyan beesett az arca. Meg olyan borostás. Ezé az Árpé is. És a két idegen is, egész ijesztőnek tűnnek. De aztán nem foglalkozott velük, megnézte a kukáknak ácsolt házikót, és leszámolta a pénzt, kicsit többet is, mint amiben megállapodtak. Az alagsorban aztán mindenki megkapta ebből a maga részét. Ata az övtáskába csúsztatta a köteget a többi mellé, abba a zsebbe, ahol a mobil fogja tartani.

Még sűrű sötét volt, amikor elindultak visszafelé. Előző este berakodták a gépeket, és kiálltak az udvarra. A nő csak kilenc körül jött le, összeszedte a törülközőket, és elcsodálkozott a megmaradt sörök láttán. A hűtőládában az érintetlen adagokat csak délben fedezte fel, addigra a mikrobusz már Karcag felé tartott.

– Autópályán megyünk – adta ki az utasítást Árpé. Ő vette meg a matricát is, hozott egy csomó pucér nős újságot meg dobozos söröket. Caius nem ivott sört, de aztán a legközelebbi pihenőnél hagyta magát rábeszélni egyre. Vettek újra, raktak bőven a csomagtartóba is, hogy legyen. A Kisbaji csárdánál álltak meg ebédelni. Két órát maradtak, a férfiak sorra rendelték a pálinkákat. Ata azt hitte, Tibi bátya fog vezetni, de Caius ült vissza a volánhoz. Viccelődtek megint a kerti tavon, hogy majd otthon is ásnak egyet, hadd strandoljanak az asszonyok.

Megint megálltak, vettek Milkákat a gyermekeknek meg cigarettát. Pisiltek is, a kulcsot majdnem magukkal vitték, ezen aztán kilométereken át muszáj volt röhögni. Ata csodálkozott, hogy tíz perc múlva miért húzódnak félre ismét, amikor teli van a hátsó ülés szendviccsel meg sörrel.

A parkoló szélén egy fehér dzsekis, rövid szoknyás lány állt. Tibi bátya kikecmergett, pár szót váltott vele. Ata azt hitte, megint az utat kérdezi, és gyanakodott, hogy ez a leány azt nem fogja tudni. Fiatal volt, alig idősebb nála, bár többnek nézett ki a rúztól meg a magas sarkú csizmától. Laci bátya is kikászálódott, eléggé dülöngélt a söröktől. Elmentek valahová messzebb, biztos az utat nézték. Figyelte az apját a visszapillantóban, és arra gondolt, nem kérdezi meg, hogy mi van most, úgymint mindig mentek tovább. A férfiak elég sokára jöttek vissza, akkor Caius meg az apa is kiszállt. Ata egyedül maradt a buszban, a visszatérők odakint pöfékeltek. Elunta bent, gondolta, kér tőlük egy szál cigarettát, amíg az apja nincs ott. Adtak is, szívta nagy komolyan, a parázs elé tartva a tenyerét. A távolba nézett, amerre menniük kellett tovább. Rémülten vette észre, hogy a leány egy füves benyílóban Caius előtt térdel, akinek le van húzva a slicce, és a szóke hajat rángatja. Az apja meg ott áll mellettük, és bámul, nem csinál semmit. A torkába ugrott a szíve, visszakapta a tekintetét, zavartan eltaposta a csikket. Bekucorodott a hátsó ülésre, felhúzta a pulóverét az arcáig. Caius nemsokára feltépte az ajtót, és beszólt érte:

– Na mi van, gyerek? Nem kell pina?

Megrázta a fejét.

– Akkor fogjál békát!

Telt az idő, aztán az apja gombolkozva közeledett, fújtatva csapta be az ajtót.

– Azt a kurva istenit neki.

Hallgattak egy ideig, itták a söröket. Még két kútnál megálltak a határig, Árpé mindannyiszor az egész pénzt elővette, úgy fizetett. Az átkelőnél már mind részegek voltak, de Tibi bátya összeszedte magát, és úgy adta át az útleveleket, mintha egy korty se lenne benne.

Féktelen jókedvük lett ettől, sokszor elmondták egymás után, hogy mennyire nem vett észre semmit rajtuk a határőr. Úgy tűnt, mintha most jobban sietnének, mindenki haza akart érní mielőbb. Tusnádíg aztán csak egyszer álltak már meg, utána kirakták Caiust meg a gépeket. Már épp elhajtottak, de a férfi utánuk szaladt, és valami dobozt még kiemelt a csomagtartóból. Tibi bátya mérgesen ült vissza a volánhoz, újra belélepett a gázba:

– A szekus anyádat, azt.

Nagyon részegek voltak. Laci bátya mindenáron be akart menni valami rokonához, hogy elintézzon egy régi családi vitát, Árpí meg csak tüzelte, hogy igaza van, nem úgy van az ám. Kászonban és Csíkszentgyörgyön is meglátogatták a kocsmát, mindenki velük pálinkázott. Aztán Csíkszeredán is megálltak, Tibi bátya mindenkinek ráígért egy kört, aki lábon bírja. Árpí kitámolygott a csomagtartóhoz, pakolászott, szórta szét a megürült dobozokat, hajjigálta ki a szendvicsek csomagolását. Visszajött, a pultra vágta a maradék pénzt, körbenézett duzzadt szemével az ivókon.

Csicsóra érve már nem volt miből fizessenek. Árpí a csokoládékat ajánlgatta, de a kocsmáros fitymálva forgatta a nagy táblákat, és vonogatta a vállát. Későre járt, csak a kedvükért tartott nyitva, ültek körben elgyöngülve az asztal körül. Ata kicsit távolabb támaszkodott, szeretett volna valahogy telefonálni Tibi bátya mobiljáról, hogy mindjárt otthon vannak. Az apja lógatta a fejét, mintha bóbiskolna, aztán lassan mégiscsak felnézett, és magához intette. Tudta, hogy az övtáskát akarja elkérni, ezért úgy tett, mintha nem értené. A két másik férfi is főlegyenesedett, figyelték, ahogy Árpí váratlanul kijózanodik, és megindul a gyerek felé.

– Nem adod?

Lenyúlt az asztal mellé, lecsatolta a sporttáska vállpántját. Az akasztós végével vágott végig a fiún, ütötte, ahol érte. Főleg az arcát, a fejét. Mikor meg a földre került, rugdosta tovább a hátát. Ata nem kapta maga elé a karját. Oldalra fordult, és az övtáskát szorongatta, mintha minden maradék ereje nagy, vörös kamaszkezebe áramlott volna.

Mikor végre elindultak, már szürke volt az ég, vastagon öltözött asszonyok kerekettek az út mentén. A kocsmá bezárt, a vállpánt ott maradt egy bádogasztal alatt.

Érkezéskor az apa a hóna alatt cipelte be a degeszre tömött táskát. A lépcsőnél megbotlott vele, kiborult minden. Ata sietve kapkodta össze a földről az újságokat, hogy édesanya valahogy meg ne lássa őket.

Gazdag Péter

ALAGÚT

Egyre jobban félek, hogy elmondani se tudom már ezt a történetet, pedig tényleg sokszor megpróbáltam. Cellatársaim, azok teljesen kész vannak. Nem tudom hanyadszorra hajtának anyámba ezért már. Mit mondanék, ők kérdezték, de akkor még azt se hagyják, hogy végigmondjam. Gusztustalan, nem? Rögtön, amikor bekerültem, így indul, megkérdezik, mért vagyok, mindenki megkérdezi; mi, mért-mért, akkor talál-

jak ki valamit? Ennyire nem tartanak: úgy van kedvük, le se köpnek. Hogy én olyan ember vagyok, akinek nincs becsülete. Hogy a szavamra adni nem lehet. Aztán maguktól elmondják, újra meg újra, hogy ők mért pusztulnak itt. Nehogy már én úgy érezzem, majd pont nekem lesz takargatnivalóm. Mondhatom, bizonygathatom nekik akármit, hogy nincs, amint belekezek a „mesémbe” megint, már rendre szólnak, így: megtesznek falvédőnek, ha nem hagyom abba, de azonnal. Fogom én itt nekik bizonygatni az igazam?, hát komolyan, ezeknek? Odáig na tényleg hogy már nem süllyedek én se. Meg hogy majd kiverik belőlem, amit a rendőröknek nem sikerült. Kicsináltam valakit, biztos, mi? – Néznek, mintha hülyíteném őket; aztán látják, hogy én semmit nem színezek rajta, mert tényleg hogy nem, mindig ugyanazt mondom, ugyanúgy, semmit nem adok elő – ja, mert ugye egyszer se hagyták végigmondani eddig még, érdekelni azért nem érdekli őket –, akkor veri őket ki csak az ideg igazán; itt már az öröknek is szóltak, hogy nekem pszichológusra volna szükségem, de még az se tudna mit kezdeni velem, a hidegre kéne tenni engem, vagy vigyenek át egy másik cellába, dobjanak engem magánzárkába, mert ilyen bolond mellett őket megborítja az ideg.

De akkor aztán még csak engem szívatnak, hogy na mondjam el csak megint, „Hogy volt azzal a csövesse”. Szórakozni akarnak, vetítsek nekik, rég voltak moziba úgyis. Fel se veszem, befordulok magamnak, meg is mondom: Nem érdekel, nekem meg a ti éle-tetek mese, röhögjétek csak. Ha meg más se hiszi el nekem, az már az ő baja. Egye csak az ideg, egye ki de helyettem is, csak velem lakna jól már.

Újra meg újra elmondom. Magamnak. Séta közben. Evéskor. Lefekvéskor. Este. Most se értem. Pedig én ott voltam, csak én voltam ott, és én voltam ott, csak én tudom az igazat, a teljes igazat. Ha más lát valamit benne – vagy meg tudja magyarázni nekem –, az szóljon, mert kíváncsi vagyok. Amit most elmondok, az megtörtént, így történt, szóról szóra, így igaz, ahogy tőlem hallani fogod. Ha csak egy szó nem igaz belőle, itt akaszszanak fel engem holnap.

Kezdem az elején, a legelején, de jól figyelj, szólj, ha valamit nem értesz, bármit, hallod: amint valami neked nem stimmel, legkisebb dolog is, bármibe nem vagy képbén, csak állíts meg, vágj a szavamba, nyugodtan. Megbeszéltük?

Na.

Hány éve ennek, mikor először találkoztam avval a – még az ezredforduló előtt kellett, hogy legyen. A Moszkva téren csövezett ott. Nem olyan csöves volt ez, mint a többi. Koldus volt, de – hogy mondjam neked. Nevét a mai napig nem tudom. Hogy magyarázzam meg. Kopasz volt, vak volt – két ekkora lyuk volt a szeme helyén. Egyfolytába vigyorgott. Egyfolytába. Nagyon idegesítő volt. Nem volt ruhája se, egy rongy nem volt rajta, semmi. Tudod, mondják valakire, hogy nem evett, csupa csont és bőr, hát ez olyan bőrbe volt, hogy nem volt rajta bőr. Nem viccelek – itt haljak meg, ha nem igaz, hogy az az ember csupa csont volt, csak csont, csont csont, azt’ úgy mozgott, jött-ment, beszélt, mint te meg én. Hát a járókelőktől koldulgatott ott, mondom. Hogy a rák ette volna a pofájáról le azt a vigyort.

Odajön hozzám, mondja: Segítsek neki már egy kevéssel, ha tudok, mióta nem evett. Nézek, mondom – Mióta, bratyesz, mióta, na mégis? Mélyen, így a szemembe néz – mondom, pedig nem volt neki, egy se – füle, nyelve, semmi, mégis, az ember, az ott volt –, mondja: Ha nem akarom, hogy éhen haljon, ugyan egy kevéssel segítsen ki már. – Így. – Mi az nekem? Mondom, Öreg, tükörbe néztél? Hát nem akarlak megsérteni, de te éhen vagy halva már! – Azt mondja, akkor kölcsönbe csak. Mikor jövök erre, ő holnap megadja. Hát nekem legyen olyan holnap, ha ennek van. Közbe meg vi-

gyorog, de mert istennek se fagy le az az idétlen vigyor a még idétlenebb pofájáról – hát, mondom, engem ne hülyítsen, hova teszi azt, mire neki?, hát mikor inni nem tud, enni se – hát nincsenek belei, semmi, kész, tiszta roncs a gyerek. Nézd rám, két ilyen lyukkal a fejében. Hogy én ne magyarázzam be neki, hogy ő halott. Jó, mondom hát a remény hal meg utoljára, boc. Röhög, de nagyon idegesítő nevetése van, mondja: Ő csak tudja, őt már túlélte. Most ennek van értelme, őszintén?, ilyet mondani? – Mert a cellatársaim ilyenkor már azt hiszik, szórakoznak; mondom öreg, ha te is ott vagy, most nem beszélsz így velem.

Megsajnáltam szegényt, adtam neki – kölcsönbe. Amennyi volt nálam, azt odaadtam. Érted. Itt rohángászik, egy szál csontban. De meg is ijedtem, bevallom. Megköszönte nagyon, mondom Ne köszönd, ez nem ajándék. Merre megyek? – Itt, hát, a metróval. Lemegyünk a metróba – kész, az mint a tiszta hülyegyerek, rohan le a mozgólépcsőn, csörömpölnek a csontjai végig.

A Batthyány és a Kossuth között egyszer csak megáll a koci. De nem megy tovább. Tudod, várod, hogy majd mindjárt indul, de nem. Semmi. Mi van, elromlott a váltó? Mindenki néz ki a fejből, közbe meg úgy stírelgetik mellettem ezt a csövest. Szépen kinyílnak az ajtók. Ott, az alagút közepén. Erre a koldus kipattan a kocsiból, odaszól nekem, hogy én meg menjek utána. Állok, csak lesek, mondom, most álljunk meg, azért erről nem volt szó. Megint odaszól, Ne szórakozzak, miattam zsírozta le, hogy a szerelvény itt megálljon. Fordulok el – kész, én ezt az embert nem ismerem. Közben ő azért mondja a magáét, Figyeljem meg, a szerelvény addig nem közlekedik innen tovább, amíg én ki nem szállok itt. Ő ráér! – nekidől az ajtónak. Utasok csak merednek rám. Metró közben meg tényleg nem mozdul, de véletlenül se. Áll, egy helyben, be se mondanak semmit. Kiver a víz, hát azt se értem, tényleg mért kell evvel egyáltalán szóba állnom, mindig összeszedem ezeket a simlis pofákat. Aztán végére már az utasok kezdi mondani, így, nekem, hogy Szálljak már le, ne szórakozzak. De mondom, Nézzék már meg, itt?! Őket nem érdekli, szeretnének továbbmenni. Mi, most menjek el, ezzel? – Nem viccelek, ketten akkor ott megfotgok, kajakra kituszkoltak, le, a szerelvényről, oda, a sínek mellé. Kész.

Koldussal fálnak dőlünk – metró meg közben tényleg elmegy, száguld tovább, bele az alagútba. Marad: sötét. Csöves fogja, szétnyitja azokat a kábeleket ott, vezetéket, mit tudom én, két kezével megnyitja mögöttük a falat. Nézek, most ehhez én mért kellek.

Int nekem, hogy menjek be vele oda a fal mögé. Dehogy megyek! Indulok is már a metró után – érted, közbe nehogy ott érjen már a következő.

Mondja, jobb, ha arra én nem megyek. Hova mennék!?

Eltűnik a fal mögött.

Belépek oda – azt se tudom, hol van. Na ha abba az alagútba sötét van, itt aztán semmi nincs. De mintha megvakultál volna. Egyszer csak gyufát gyújt, valahol odébb. Cellában itt már kezdtek úgy furcsán nézni, mit trippezek, oltogatom őket, de itt haljak meg, ha hazudok, hogy az a koldus akkor elpöcköli a gyufát, és az a gyufa ahelyett, hogy kialudna, úgy meglóbban, mintha benzint öntöttél volna a levegőbe, csíkba, így, forgás közben: aztán ott marad, és egyszerre csak kigyullad minden.

Ott állok, a tengerparton, egy hegy tetején.

Bementünk a semmibe, és ez a koldus csöves meggyújtotta a Napot!

Ne nézz így. Ha nem hiszed el, nem folytatom. Az kell, hogy még te is kiröhögjél, ezt meg azért tényleg nem akárkinek mondom el. Felkacag a koldus, ronda öröme volt

– rám néz, hogy ezt meg nem gondoltam volna –; ott áll, a szakadék szélén, lenéz a partra. Odaslattyog hozzám, azt mondja: Most lássál csodát, hogy ő meghálálja azt, hogy én neki segítettem. Mondom, ne essünk azért itt félreértésbe, én ezt kölcsönbe adtam, nem ajándékba, amit adtam. – Tudja. Neki az is segítség. Na de ne az ő szép pofáját nézzem, hanem forduljak arra, mutatja.

Megfordulok: ott áll egy nő. Te, ne nevensz; most kinevetsz, megöllek. Ott áll egy nő; szárnyai vannak. Olyan szárnyai, mint egy sasnak. És jön valahonnan zene, azt tudom, mert kapkodtam a fejem, ki játszik ott – hárfa volt, vagy gitár, talán cimbalom is, vagy, mind, nem tudom, nem emlékszem, olyan halkán szólt, finoman –, hát visszaneztek a koldusra, most már egyre gyanúsabban vigyorog, azt mondja: Őt küldöm melléd. Ő a te őrangyalod. – Na mondom, behalok. – Süllyed a nap, azt mondja még, én meg az égre nézek: ott nem süllyed semmi.

De nem is foglalkoztam a kopasszal, elindultam a nő felé. Jön felém ő is. – Vigyázz avval az emberrel – mondja; megfordulok: hát koldusom sehol. Akkor egy pillanatra azért megijedtem, majd nem; nem mintha addig kajak megnyugvás lett volna azt a huncut csontfejét bámulni annak a pimasz kopasznak, de az akkor úgy eltűnt ott tényleg, hirtelen azt se tudtam, mi van. Megkérdzem a lányt, csak hogy ez itt most mi, mégis, hogy – akkor én most hogy kerülök ide, ebbe a dalba?

Odanyúl az égre: kezébe veszi a napot; és mint egy parazsat, fogja, forgatja, altatja, dobálja, simogatja, amíg csak ki nem alszik. Ami kis fény a kezébe marad még, avval világít, amerre mutat.

– Ez itt csak díszlet, mondja. – És honnan jön a zene? – Honnan, magnóról. Mért – vagy azt hittem már, van itt egy tengerpart, a Duna alatt? – Erre már én is elszégyelltem magam – mondjuk, nem hittem én semmit –, megkérdzem, mit tud arról a koldusról. Itt lakik? Nem, mondja, az tényleg hajléktalan. És neki mire vannak szárnyai? Vagy azok is ragasztva vannak? Feje fölé nyúl, megpenget ott egy drótot, most látom: arról lóg, nem mintha addig repült volna, de hát az ott minek?, mondom, itt valami próba van? Nekem van próba, mondja; nemsokára lesz. Hát!

Kiülünk, a szakadék szélére, ő közben gurigázza a kezében a napot. Nem tudtam nagyon mit mondani; kérdezem: Nem éget? – Nem, mondja, ő ráér.

Kiderül, ő a könyvelő. – Mit csinál akkor itt, szárnyakba öltözve, tengerparton? – Nyaral, mondja. Á!, közben úgy néz, a szeme se áll jól! Ú, pedig nagyon jól állt! – Akkor menjünk le oda már, a tengerhez!, mondom. – Nem lehet, mondja: makett.

De abból a makettből közben dől a dagály! Sóhajtozik, aztán kiböki: engem azért hozott össze velem a koldus, hogy segítsen: hogy rendezem a tartozásomat.

Na itt akkor álljunk most meg, várjál. Mi, nekem milyen tartozásom? – Hogy kölcsönadott nekem: a kopasz. Ezt meg ő honnan veszi? Különben meg nem is mondhattott az neki ilyet, ha meg tudni akarja, én, én adtam neki kölcsön, nem – és bocsánat, de hol tartozik ez rá egyáltalán? – Ő a könyvelőnk, mondja. Na mondom, hagyjon engem békén evvel, ő is, a csöves is, mit, most szórakoznak velem? Én még embert nem láttam olyan állapotban, mint azt a koldust, azért adtam neki, hát szinte mindenem, ami volt nálam, akkor; segíteni akartam – aztán még el se költötte, már rögtön így hülyére akarnak venni, ketten? Hát te milyen egy könyvelő vagy, mondom, hogy ezt se tudod, de akkor még rólam is le akarsz húzni egy bőrt, még? – Ezt mondjuk nem kellett volna, ezzel, azt hiszem, megsértettem. Ő olyan könyvelő, mondja – és itt nagyon, itt jó mélyen a szemembe néz –, hogy ő az őrangyalom. Jobb, ha benne bízom: mert ha itt bármi baj lesz még, akkor csak ő tud segíteni majd.

Értem én? Jó, szerinte akkor hogyan rendezzük a „tartozásom”? – Mi ez a rendez- „zük”!, mondja. És az, amit holnap kéne, hogy visszaadjon, a koldus? – mert most már majdnem az se érdekel, tényleg csak hogy lássunk már tisztán –, vagy akkor, ezek szert az sem kapom meg? Mindent meg fogok kapni, mondja. Mindent, ami jár. Na, ez valahogy nem tetszett.

Eltelt egy kis idő, és én ezt a nőt feleségül vettem. Nem volt ennek ehhez köze, én tényleg szerettem, szeretem, most is. Azt mondta egyszer, még csak úgy, viccből, tudod, hogy akkor ezzel le is tudtuk a tartozásomat. Hogy összeházasodtunk. Már, hogy én tudtam le. Nem is nagyon kérdeztem akkor, mi van a koldus tartozásával, nemhogy az enyémmel, meg úgy meg se hallottam ezt, csak később, már itt, a kóterban jutott eszembe. Egyre több ilyen dolog jön elő most már. De hát szerelmes voltam belé, vagyok, vagyok is, leszek, mindig. Nem is gondolkodtam ilyen hülyeségbe, hogy őrangyal, könyvelő, mit tudom én. Tartozás! Ő volt a feleségem.

De azért csak én is kezdek meglepődni, milyen hülye voltam, lehettem, vagy – nem; én félttem. Megmondom neked, mért; hát azért nem úgy van az, hogy akkor felhánytorgatod neki, még ha a feleséged, se, hogy na jól van babám, de mit kerestél te ott a Duna alatt, a tenger fölött, a metró mögött, egy szakadék szélén, mit könyveltél te el egy csövesnek, szárnyakba öltözve, egy dróton – érted? Ráhagytam. Kérdezgettem úgy néha, de mindig valahogy elviccelte a dolgot. Hogy én mire gyanakszom, mégis. Az igaz, látod, azt nem nagyon tudtam megmondani.

Telnek az évek, benne voltunk már bőven ebben az ezredben, mikor egyszer csak – ugye kis város ez, az ember mindig valakibe belebotlik. Állok egyszer ott, a metrón – érzem, valaki néz.

Hát nem ott áll mellettem? Azzal a két üres lyukkal a fejében?, mind a harminckét fogával vigyorog?, csont kopaszon? – közelebb, mint most én hozzád. Próbálok úgy tenni, mintha nem venném észre.

Leszállok. Jön mellettem! De nem követ: egyenesen, amerre megyek, mondom: mellettem, teljesen némán, hang nem jön ki a fejéből, meg se mukkan. Mondom ezt mindjárt leverem. De most mit mondjak neki? Kopjál le?, vagy hogy ennyivel tartozol?, hajtsam el, hajtsam be rajta?

Há!

Különben meg, gondoltam, hogyha tényleg annyira fontos neki az a dolog, majd ő mondja. Azért mégis furcsa, nem?, koldus, közben nem kér semmit. De jön, jön, aztán nem mellettem megy, hanem előttem, mintha ő vezetne. Mintha én mennék utána. És én tényleg arra mentem, amerre ő. És nézz hülyének, de most már elgondolkozom az ilyeneken: akkor mi van, ha épp akkor nem is megyek sehova?

Vártam is, mikor fordul meg, vagy hogy megáll, befordul, átmegy a járdán, legalább én hülyítsem magam, hogy azt hiszem, még követem, de nem, ő ment előttem, mint aki vezet. Hazáig, gondolom, csak nem kísér, vagy kísérem én.

Aztán egyszer csak nyoma veszett. Pillanatra majdnem megijedtem, hogy talállok haza. Hazaérek – hát, a lakás rendben van, teljesen, mindenhol tisztaság, mintha, nem is tudom, nem is mi lagnánk ott. Bemegyek – a konyhában lóg a plafonból egy drót.

Nézem, ez meg minek? – ezt mért akasztotta oda a Kati. Egyáltalán, hogyan? Mert a plafonból lógott, így, de nyílegyenesen, mintha a felettünk lakótól szakadt volna át – semmi szög, odaerősítve sincs, sehogy, kiszedni meg hát nem lehet, mivel.

Kati aznap nem jött haza. Telefonja, táskája, mindene, kikészítve, ott, az asztalon; nem értem, hát nemrég akkor még ott, ott volt, ott kellett, otthon kellett, hogy legyen. Nem? Mindene, mondom, ott: a konyhaasztalon, mintha épp csak vécre ment volna, vagy

valahova, a lakásba, mielőtt még kilép; nincs. Felhívni meg, mondom – hát ott a telefon! Hogy mikor mehetett el, hogy – mindegy is; sehova nem megy így. Na, nem: akkor hívom a rendőrséget. Mondom, hát bejelentem: eltűnt. Mit csináljak? Elképzelni nem tudom, mi van; most mondom, akkor várok, de hát így csak nem megy, nem mehetett, sehova; személylje, mindene, itt, most merre megy, hova – bankkártya, minden, akárhogy rakom össze, nem, ennek nincs értelme. – Rendőrséget hívom, most mit mondanak? Huszonnégy óra elteltével indítanak csak nyomozást. Kész. Ott esz az ideg, a lakásból kilépni nem bírok. Bármikor hazajöhet, bármelyik pillanatban; belép, itthon hagyta a táskáját – ebbe voltam; hátha közben összefutott még valakivel; de nem, tudom, érzem, nem. Szólni meg nem akarok senkinek; majd ha tényleg nincs sehol, ne-hogy itt még a barátokat idegeljem, fölöslegesen – Á! Még ha bárkivel beszélni tudtam volna akkor!

Két napot várok. Két napig nem eszem.

Akkor kilépek. Megyek neki a világnak.

Szó szerint, megyek, megyek, nem tudok megállni.

Visz a lábam, mintha már valahonnan nagyon késnék.

Megyek át a hídon, hát mi úszik a Dunán, ott lebeg a vízen, először azt hiszem, valami tetem, madaré, nem. Két szárny úszik a vízen.

Mi, mondom, belefulladt egy madár? Két szárnyat sodor a víz.

Na erre inni kell. Hazamenni félek már.

Beugrok egy kocsmába.

Egyik asztalnál ül valaki – ismerős. De nézem csak, honnan.

Észrevesz ő is.

Ott, az első asztalnál, ott ül – nem a feleségem.

Az őrangyalom.

Ott döbbenek rá: de hiszen nem is ő a feleségem.

Hát, tényleg nem, pedig én – ugyanaz a nő, akivel ott, a metróban, hol, a tengerparton, találkoztam. Ugyanaz a nő! Most itt ül, minden fesztivál nélkül.

De mégse ez az, akit elvettem.

Odamegyek hozzá. Látom: kivan, eléggé.

Leülhetek-e.

Rám néz, mintha megsérteném. Mondom: Ne haragudj már, rosszat mondtam?

Néz, néz, mint aki azt se tudja, ki ez, mit akar, mi van. Mintha nem is tudna magyarul.

Azt mondja: Apád meghalt.

Mi van?

Nézek, csak nézek – Ki ez? Vegyük végig; hát azt se tudom, kicsoda. Honnan ismer-né, honnét ismeri, ő, az apámat? Engem nem ismer.

Mondanám neki, erre hallom tőle az apám nevét. Közbe csak néz, mintha, nem tudom, hülye lennék, – mint amikor a tanár néz rád, hogy huszadszorra kell valamit megmagyaráznia.

Aztán hallom tőle anyám nevét. Most viszont tényleg nem értem, mit akar.

Kérdezem: Mi van veled?

Mit tud róla, mit tud róluk?

Néz maga elé, mint aki mindjárt összeomlik, mint aki mindjárt teljesen magába zuhan, idegileg készen van.

Akkor a testvéreim nevét mondja. Sorolja, lassan. Alig bírja kiejteni. Ők azok, egytől egyig. Összes testvérem, féltestvérem nevét, a mostohaapámat, lassan, halkán, sorolja, szépen, egész családot; de nem mond, nem mond semmi mást, közbe meg bá-

mul, így, néz, engem, mint aki, mindjárt, azt hiszem – mint aki mindjárt mondana valamit, csak nem bírja kinyögni, hiszen látom, hogy mindent tud, és semmit, semmit nem mond, csak sorolja, mondja, sorolja, mondja a neveket! Hát honnan tudja ezeket, egyáltalán, nem is ismeri őket, ismeri? Öreg, elhiszed, hát én nem tudom így felsorolni a családomat!

Mondom na nem, én ezt leverem itt helyben, hát de én élből hozzávágok egy szék de rögtön, megetetem vele a söröskorsót, hát mit, addig ütöm, amíg el nem hallgat, mit képzelsz ez, de mikor hagyja abba már! Hagyd már abba, mondom, Te ezt most hagyd abba, de iszonyat sürgősen, mert tényleg elvesztem a fejem. Barátaimat mondja már, mindenkit, de olyan neveket, be se ugranak; némelyik úgy ismerős, mindegy, hát azt hiszed, figyelni tudtam? Úgy ver a szívem, agyam meg egyre csak kalapál, mikor mondja már a feleségemet, mikor lesz ő a soros, ha meg nem, hát mért nem mondja, akkor könyörgöm, mondja már; azért se mondja, de mindjárt ráordítottok, hát tényleg elüvöltöttem magam, hogy most hallgasson már el, de közben mindenki, az egész kocsmában annyit látnak csak, hogy ő beszél hozzám, ő teljesen nyugodt, megtört, mint aki mindjárt sír már; közben csak mondja, mondja csak, rendre higgadtan, én meg, mint valami belázadt állat, hát nem bírtam tovább türtöztetni magam már, tényleg én elkezdtem vele akkor ordítani.

Elborult ott az agyam. Az idegeim majd kitéptem. Gyomrom majd kiszakadt, úgy ordítottam, ezzel az apró, törekeny nővel, tényleg előntötte az agyam ott a vér, meg ne tudd. Hát, ha jól emlékszem – sőt – nem, én szabályosan nekiestem.

Egy nőnek!

Annyi biztos, pár perc múlva, kész, az utcán voltam kint. Ki lettem utasítva, finoman mondjam. Úgy, hogy közbe kortyot nem ittam, ráadásul.

Ki volt ez?

Megyek, magamnak. Mintha mi se történt volna. A lázam álmodta, nem én. Nem ülök be sehova. Senkivel nem akarok beszélni. Felnőtt ember vagyok, semmi szükségem mások hülyeségére. Kinyitja valaki mellettem a száját, lecsapom, az biztos. Buszra nem akarok felszállni. Nem is tudnék. Mit csináljak. Menjek haza? Haza kéne menni. De attól félek még a legjobban.

Gondolok egyet: nem érdekel, taxit hívok. Beülök a sofőr mellé, mondom, haza megyek. Csendes ember, szót se szól, de hálistennek.

Aztán engem idegesít már, hogy megszólalni nem bír. Egész úton.

Megyünk. Ki, kifele. Közben hajnal van már. Teljesen üres, süküres a város.

Egyszer csak, hopp – Hé, mondom –, ott be kellett volna fordulni.

Az hallgat. Nézi az utat. Tud hátha valami kerülőt, gondolom. Tökmindegy, nem szól semmit.

Idő után mondom, megint: Uram, itt kellett volna befordulni.

Nem szól, szót se, továbbra se. Megy, ki. Kifelé, le, az Üllőin. Na mondom, én ezt már nem fizetem; magyarázza nekem akárhogy, ez kerülőnek sok, ez már rég nem az az útvonal. Eszembe jut, közben, hátha töksüket a szerencsétlen, annyira nem reagál, semmire.

Piros lámpánál, mondom, majd kiugrok a kocsiból, azt' szevasz.

Erre ki is fogjuk majd hogy az összes pirosat. Haladni alig bírunk. Még sincs gyomrom kiszállni. A gyomrom majd kiszakad az idegtől, hova visz, hátha vak is, nem csak süket, de van egy érzésem: nem, nem; maradok. Már gondolkodni se bírok, mégis, mit akar ez, így akar lehúzni?, úgyse tud! Hát nincs nálam annyi, mit akar.

Legyen, akkor vigyen!

Az nem zavartatja magát, visz. Visz, visz, visz.

De kezd már az agyam kifordulni – közben elhagytuk Pestet.

Menjen csak. Nem baj. Majd ha tankolnia kell, akkor lépek.

Megyünk, megyünk. Már tiszta vidék. Kel fel a nap.

Mondom hát ez addig meg nem áll, amíg tart az út.

Valami mezőnél aztán mégis bekanyarodik.

Mіндеgy úgyis, vihet engem, ahova nem akar, mondom, hát én aztán ki nem fize-
tem. Hát de hova visz? Szerinted, hova visz?

Ki, a Ferihegyre! Meg is állunk, ott, a repülőtéren. Nézek rá, Na, engem ide kár volt
hozni, mondom, megmondtam neki, de a letelején, hogy engem haza vigyen.

Azt mondja: Haza hozott.

A cellatársaim már többedszerre is csak eddig a részig bírták hallgatni, attól, ami itt
következik, nem hagytak még továbbjutni, de ott konkrétan megfenyegettek, hogy ha
nem vallom be, hogy vakítani akarom őket, addig rúgják a fejem, amíg vissza nem szí-
vom, hogy ez megtörtént. Oké, én abbahagyom. Jobb is; ami innen jön, már fel is ken-
tek volna a falra rég. De itt haljak meg, ha hazudok!

A taxis fogja, kinyitja előttem a kesztyűtartót. Elővesz belőle egy útlevelet. Kezembe
nyomja. Kinyitom az útlevelet: hát az enyém. Benne egy repülőjegy! De nem akárho-
va: Amerikába szól. Most azt hiszel, amit akarsz, de én ott akkor nagyon megriadtam.
El tudod ezt képzelni? De még örülni is elfelejtettem; boszorkányság, nem boszorkány-
ság, engem aztán már nem érdekel, fogtam azt az útlevelet, a jeggyel együtt, az se ér-
dekelt, hogy semmi nincs nálam, de egy szál gatyá se, innen én már haza nem megyek
úgyse, az biztos, de még pakolni se: ha ennek így kellett lenni, ez most akkor így lesz.

Mondom neki, És mivel tartozom ezért?

Azzal, hogy soha többé nem lát.

Át is engedtek minden biztonsági ellenőrzésen. Kicsit megnéztek, mondjuk, hogy
nincsen csomagom, akkor kitaláltam valamit: „Ott van, ahova megyek.” Jegyem is stim-
mel, útlevelet is elfogadják. Minden a legolajozottabbban megy, működik, rendre; jó, hogy
fejtem nem hajtanak nekem már, na. Mondom: az lehet, hogy ez nem lehet, de ha kell,
hát akkor legyen. Itt most bármi lehet még.

Felülünk a gépre. Várni kell, aztán indulunk. Na ez az a rész, ahol a rendőrök ütöt-
tek nagyon, de lefordultam a székről, úgy, hogy most már tényleg ne szórakozzak ve-
lük. Mondtam nekik: én kihagyhatom, de ez akkor is így volt. Mit csináljon az ember,
ha ez az igazság?

Indul a gép, lassan. Nekiszáguhd a pályán. Sistereg alattunk a föld! Száguhd, száguhd.
Aztán egyszerre csak nagy robaj. Még nagyobb robaj! Hatalmas, óriási dörgés, rázkódás
alul-felül, végigrázkódik az egész szerkezet. Te, most ne nézz engem hülyének, de szé-
pen kérlek, én az anyám, az apám, az egész családom életére, a feleségem életére es-
küszöm, hogy ez így volt, ahogy mondom, hogy mialattunk akkor ott megnyílt a föld.

A föld alattunk meghasadt, a gép pedig ahelyett, hogy felszállt volna, kegyetlen mo-
rajlással zuhant le, irtózatoss robajjal süvített, be, homlokegyenest a föld alá; zúgva, zu-
hanva süllyedt, száguhdott tovább, hasította a talajt, törte a kőzetet. Repült, iszonyú ro-
hadt dörgéssel, sípolva, mélyebbre, zúzóduhdott keresztül mindenféle, ilyen-olyan kőré-
tegen, sziklába, összemébe szállt ott, a vaksötét mocsok közt, zuhantunk, megállít-
hatatlanul.

Míntha mennél le egy bányába, csak közben szárnyalsz, érted.

Be is mondta a kapitány: Most hagytuk el a litoszférát, ki ne csatolja senki még az övét.

Kétszáz kilométerrel a föld alatt vagyunk, de hát, gondolom, csak tudja a pilóta, mit csinál. Meg nehogy azt hidd, közben én olyan nyugodt voltam – csak hát senki se sívított ott olyan nagyon; gondoltam, nem először csinálják ők se.

Aztán egyszer csak megrekedünk.

Nem tudom, milyen mélyen lehettünk; bemond valamit a kapitány, megint, hogy van ott valami mézskőrétég, hogy azon nem tudunk átrepülni.

De hogy ő azért megpróbálja.

És most tényleg figyelj, különben a többit nem fogod érteni.

Ott vesztegelünk, a föld alatt. Kezd mindenki azért már kicsit paprikás lenni, de csak úgy csendben. Kapunk ilyen frissítőket, mit tudom én, hideg kendőt, pohár vizet, ezt-azt.

Aztán a kapitány bemondja: Lehet, hogy meg kell itt várjunk egy sújtólégrobbanást.

Meg hogy, A kényszerfelszállás nem opció.

Na bennem akkor kezdett elszakadni a cérna.

De én akkor szolidan elkezdtem üvöltöni.

Az agyam lávát hányt.

Hogy képzelik!

Tudtam, hogy igazam van, de azért már magamon is meglepődtem. Nem mondtam semmit. Csak üvöltöttem. Nem is akárhogy. Mintha farkast nyúznának. Nincs arra szó, nincs arra hang. A tenyeremmel ütöttem, püföltem azt a plafont, azonnal, most engedjenek ki engem innen, eressenek ki akárhova, én nem fogok, én nem akarok, én nem fogok kétszáz kilométerrel a föld alatt megfulladni, mint egy csótány, hát itt már a pokol is fölöttünk van; rángatóztam, bömböltem, mint egy gyerek, már a torkomat sárgára ordítottam, teljesen elszállt az agyam.

Képzelheted, rendőrök ennél a résznél már felkenték velem a padlót. Hát csak az ördög áldjon vagy hússzor, ezt nem akarták nekem elhinni!

Akkor bemondja a kapitány – egyébként szerintem az a gyökér velünk csak szóra-kozott –, Az a jó hír, hogy süllyedünk. Ezt már a vécéből hallottam, oda zártak be.

Akkor egyszerre csak elkezd a gép zuhanni. Zuhanni! Addig azért repültünk! De most már semmi kontroll! Füttyülve, a föld belseje felé. Majd belesüketültünk!

Na akkor elvesztettem minden biztonságérzetem, ami még maradt, addig.

Legdurvább az egészben: nekem ott akkor az őrangyalom jutott eszembe, nem a feleségem.

Aztán egyszer csak simábban siklunk. Lassan világos lesz.

Megérkezünk. A gép megáll.

Ki lehet szállni! Kilépek, nézek ki a gépből, mondom: Ez Amerika?

Nem, mondja a sztuárdesz, ez a Deák Ferenc tér, a kijáratnál ellenőrök várnak.

Hát de nekem Amerikába szól a jegyem. Mutatom is.

Mosolyog, mondja: Még nem mozognak olyan gyorsan a földlemezek!

Itt a rendőrök már azért rúgtak fejbe, hogy magamnál is hülyébb vagyok, Hát szerintem hogy fér el egy repülő a metró helyén!?, gondolkozzak már! Mondom Az nem olyan repülő, amit arra gyártanak, hogy a levegőbe repüljön, hanem külön arra, hogy a föld alatt, ők meg ezen gondolkozzanak már!

Szóval akkor tényleg átvért a taxis. És mégse. De most gondold már bele!

Nekem útlevel kell ahhoz, hogy – á!, bele se menjünk.

És képzeld, ha még fizetnem is kellett volna érte! Szerinted ez ilyen BKV-s trükk? Én igazából a többi utast nem értem. Vagy őket is egy olyan taxis hozta?

Mindegy. Ki onnan, megyek haza, de gyalog, senkivel szóba nem állok, jegyemet az első kukába bedobom, repülőjegyet, mert meg is büntettek az ellenőrök – aztán kivetem, hátha azért még jó lesz –, megyek, megnézem, mi van otthon.

Otthon nincs semmi, minden a régi. Lóg a drót a plafonból, sehol egy porszem. Egyszerűen nem bírok ott lenni. Két nap múlva elhatározom magam: szedem innen a sátorfámat; én aztán most már elköltözöm.

Neki is látok pakolni.

Egyik nap megyek a villamoson. Nagy tömeg van, de a tömeg végébe valahol meglátom, kit, kit, a koldust. Ott, látom, a fehér csontját, szemem sarkából, tudom már, ő az. Figyelem is, na mondom ahol ez leszáll, ott leszállok én is; ezt a gennyládát most elkapom.

Nézek is felé. És furcsán mozog. Úgy látszik, nem bír kapaszkodni.

Nekidől az ablaknak; nézem, ez mit csinál? Rándul a karja, vonaglik, ugrik, rúg egyet – de senkihez hozzá nem ér. Ilyen kapuéra meg dzsúdómozgásokkal közlekedik, mindenki húzódik el az útjából, és jön, jön, közben, felém.

Én annyira fel voltam, nem is tudom, bőszülvé, miatta, de már jobb szót nem tudok, amikor megláttam, hogy félni is elfelejtettem. De mikor ezt a harci táncokkal vonagló csonthalmazt ott megláttam, mindkettőből kizökkentett: haragudni is elfelejtettem, félni is. Az se jutott eszembe, hogy mit fogok mondani neki, ha tényleg ideér.

Odaér. Leszállok a villamosról; ő nem szállt.

Visszaszállok. Mégse lehet ezt így, a tömegbe.

Hol a feleségem?, mondom. Lehetőleg úgy, halkán, ne hallja, hogy ne hallja meg azért senki se.

Tartozol nekem, mondja, de már egyből olyan fennhanggal, mint aki balhét akar.

Hol a feleségem?, hova tetted?; most már mondanám jobban én is, hangosabban, de nem megy. – Jó lenne, ha megadnád – erre ő, mintha mindenkinek mondaná. Gondolhatod, alig jött ki hang a torkomon. Látom, itt már nem jutunk egyről kettőre, mellettünk közben meg néznek már, hát legalább hatan állnak ott, közvetlenül körülötünk. Közelebb, mint én most hozzád. Na de valahogy csak kivágom magam. Belemegyek, nem érdekel; mondom: Mennyivel jövök?

„Tartozol”, mondja, és jó lenne, ha most már tényleg megadnád.

Elhiszed? Hát, kérdezem: És, pontosan, mennyivel?

Ha nem adod meg, baj lesz, mondja. És most már szinte visítva, de ilyen fejhangon; kész, mondom, én ezt nem csinálom. Következőnél leszállok.

Te tartozol nekem, mondom, most szinte nem bírom kimondani se már, úgy dadogok. Miért! Hát hülye vagyok én, komolyan? Én féljek behajtani rajta, mikor ő tartozik nekem? Azóta nem jövök rá, hogy lehetek ilyen! Őszintén, hát hallasz most te is: van nekem hangom? Tudok beszélni?, üvöltöni is, ha kell, bármilyen tizedest lesajnállok; de öcsém, ott, akkor – mintha elment volna a lélegzetem is.

Akkor azzal az üres, fehér fejével ilyen közel hajol hozzám:

– Vegyem akkor úgy, hogy lehúztál?

Már szinte sikoltja, közben ott a csontja az arcomban, ennyire közel, így, mint az ujjam. De bűdös volt a szája!, te, majdnem el is hánytam ott magam, hallod, pedig a dobhártyám szétsikítja; oltári magas hangja volt, meg ne tudd, de az a szag, az valahogy megcsapott. Én még olyan szagot nem éreztem.

Miközben így beszélgetünk – a villamos kiürül. Végállomás.

Egy láz ég az agyamban, komolyan mondom, a fejem elpattan mindjárt.

Ott állunk, egyikünk se mozdul.

Mondom: Hol a feleségem?

– Tartozol nekem.

Bombák szállnak a fejemben.

Hol a feleségem?, de most már valahogy kezd megjönni a hangom azért.

– Rendezni akarod a tartozásod, vagy nem? – néz, közben vigyorog, de a hangja, az így, hát, nagyon nem vicces.

Hol a feleségem?, mondom, most már hangosabban, de tényleg addig mondom ezt, amíg most már nem válaszol rá előbb-utóbb valamit. Azt nem tudom elmondani – érzem, hogy szívja, szívja be az agyam; de lehet, hogy nem engedi el.

Megadod akkor a tartozásod, mondja, itt, most, vagy nem adod? – de halkabban, mint akinek amúgy tényleg mindegy, mintha csak úgy tükör előtt gyakorolná.

Kijön közben a fülkéből a vezető, megy, át, a kocsik másik végébe – mi meg ott állunk. Egyszer csak csettint egyet – azt hallanád! –, erre a kocsik másik végéből felénk csörtet valami ordas lompos ekkora nagy dög.

Az meg tapsol is neki még, hát gerincemen a csigolyák felállnak, ott pusztulna meg a vágató kutyájával együtt. Az a dög közbe meg engem ugat, ugat, ugasson, ugasson csak; forduljon ott ki a – de elkezd a szája is habzani hozzám, hogyne, ott csorog a padlóra.

„Csont!”, szól rá – mit tudom én, hogy hívták azt a dögöt, Libi?, Lidi?, rárivall – „Csont!”, az a behemót dög állat meg erre beleharap annak a piszlicsáré csövesnek a lábába, elkezd rágni. Dolog le van tudva, az hozzám fordul, jön megint a dumájával, nem akarom-e esetleg rendezni a tartozásom; ajtók mögöttünk becsukódnak, villamos elindul – ellenkező irányba.

Viszont már a következőnél tényleg leszálok. Szállnak fel az emberek, kezdődik előről az egész, mit csináljak, tudom, hát esküszöm, te is figyeltél, tudom, hogy rajta kell keresnem a Katát! Ki máson keressék? Most mondd meg, és mindent eddig elmondtam, ki máson!

Akkor egyszer csak leszáll.

Amit most hallasz, azt még senkinek nem mondtam el; és ha el tudom mondani, nem is fogom. Nem megyek haza, elhatároztam: nem megyek haza. Amióta Kata nincs, különben is, csak ott aludtam, a földön, hát hogy fekszem bele abba az ágyba. Minek? Akkor meg minek odamenni, földön alhatok máshol is, nincs hideg, akkor nem volt még. Elmegyek én is csövesnek, jó nekem az ég is, innen már csillagos ég a határ. Megyek, megyek, majd amíg a lábam visz, meg ameddig nem. Csak tudni akarom, legalább tudjam meg, mi lett velem, hát nem?

Erdekel még? – Bicskával kezdtem a hajamat vágni, azt hittem, megtévelyedek. Ott-hon van azóta biztos, mégiscsak jobb ott lenni, ahol legalább velem voltam. Ott aztán lefekszem magamnak a padlóra, addig fel nem kelek onnan, amíg.

És nem lett reggel. Nem lett reggel. Nem tudom, este meddig volt, de nem lett reggel. Villanyt se gyújtottam, én most gyászban vagyok. De hát csak nem akar feljönni a nap.

De nem hogy éjszaka lett volna, vagy áramszünet; fekete volt, minden. Mintha megvakultam volna, kajakra mintha vak lennék. Elindultam a lakásban, és nem látom, hova megyek, mi merre, hol van – megyek, megyek – és megyek – nincs sehol fal!

Kilométereket mentem, de csak nem lett sehol világos, én meg vártam, vártam, ha már nem is lesz világos, mert az soha nem lett, legalább valami legyen már, hát azt hittem, komolyan azt hittem, megvakultam, semmit nem láttam, már a sötétből se tud-

tam, sötét-e, csak valamit hadd lássak, amiről tudom, mi – nem hazudok, mintha az úrben lennék.

Fogalmam nincs, mennyi ideig tarthatott. Beszélni se akarok róla, mindjárt azt hiszem, ott vagyok most is. Most is tart, csak aztán – na várjál, megérted mindjárt.

Nem tudom, szerintem legalább egy hete nem kelhetett fel a nap, mert időt hozzá nem mértem, mondom, egy perc lehetett egy óra, egy óra egy hét, egy hét egy hónap, egy hónap egy másodperc. Enni se ettem, lesz, ami lesz, valaki, valami ügyis meg kell, hogy találjon itt.

Egyszer csak reggel lesz!

Érzem a napot az arcomon! Kinyitom a szemem – végre, mondom, legalább a nap süt.

Ég a lakás.

Tűzben áll minden, egész a plafonig a falak, szekrény, a bútor, a padló, mindenem fut a tűz, lobog, ropog, terjed, a szoba négy sarkában, körülvevett teljesen.

Ott, a tűzben, áll a feleségem.

Hajtogatja a ruhákat.

Odamegyek hozzá, odamegyek, a tűzön is, hogyne. Ne nézz így, ne nézz rám, már te is, nem, mert nem, nem, nem vagyok tébolyodott, az én elmém kibír mindent, eddig is mindent elbírt. Ha pedig ezt kiállta mind, bármi jöhet már. Nem?

Ott áll. Mondom neki – én nem tudtam, mit mondjak, hirtelen, csak az jött ki a fejemből –

„Te csináltad ezt?”

Maradjak nyugodtan, mondja, feltesz addig egy kávét.

Na nehogy, csak azt ne! – És odamegy, és odateszi a kávét, és közlekedik a tűzben, át se lépi, de hozzá nem ér, de meg se gyullad, még a ruhája se; mondom, most már elég, kész, ebből a hülyeségből elég. Nem vagy te senki, mondom, nem voltál te sose, engem bolondítasz csak, te, meg a csöves haverod, most szálljatok le rólam, mindketten, most és azonnal.

Hány cukorral kérem, mondja. A tűz közben jön, akkor sem érdekel, égjek benn, ha már így jött, úgyis most látom, most látom utoljára, biztos.

A hang, a hang fontos ilyenkor, nem hogy mit mond, de hogy hogy beszél; ő most nagyon nyugodt. Nagyon nyugodt volt. Az nem jelent semmit. De az se számít semmit, hogy ott volt.

Hát, mit kérdezzek tőle? – hogyhogy nem ég meg? – Megkérdezem.

Mondja, Nem akarom meginni a kávét?

Nem látja, mondom, hogy ég a lakás!? – És csak tartja a kávét, hogy vegyem el.

Csak kiütöm a kezéből!

Ő behozza nekem ide a Napot, mondja, és ez a hála?

Hát én majdnem elkezdtem tüzet enni. Senki nem hiszi ezt el nekem, miért nem hiszi senki el nekem ezt az egészet! Miért találnam ki, mi okom lenne erről hazudni? Van neked feleséged? Ne akard, hogy egyszer is hazahozza a Napot, mert hidd el, addig tartott az az otthon.

Akkor ránk törték a rendőrök az ajtót. Azt hittem, tűzoltók, meg is örültem még nekik majdnem; nem, rendőrök. Hogy kerülnek ide?, mondom. – Tűzoltók nem jönnek? – Néznek, néznek rám; egymásra, néznek; a feleségemre; közben ég a lakás, hullik széjjel; – letepernek, letartóztatnak.

Feleségemmel együtt behordanak az óberhéra, rabszállítóval, rendesen, ahogy kell. Te mondd!, neked összeáll a kép? Mert ilyen még nem ettem; ja?, nehogy azt hidd, hogy megindokolták volna, mért rángattak engem el otthonról; nem, ők nem monda-

nak nekem semmit, nem közöltek velem semmit; mért tartóztatnak le?, ugyanakkor rohadt ingerültek közben, de mindjárt elszáll az agyuk, hogy hozzá még én értetlenkedek, fel is pofoztak, nem egyszer, semmi ahhoz képest, hogy ordították le a fejem; kurva anyámmal így szórákkoznak, úgy, de hogy én milyen, micsoda egy utolsó, gusztustalan, hidegvérű mocsok egy csonka féreg gyilkos vagyok én, hát. Ilyeneket mondtak nekem; fű!, te!, soha el nem felejttem azt a nézést a képén, annak a rendőrnek az arcán – szerintem azok féltek tőlem, te. Megmondom, mit láttam a szemükben, undort. Undorodtak tőlem, hogy hogy lehet valaki egy ilyen dologra képes. Én pedig, én meg ott állok, a feleséggel, csak nézek, már tényleg, mint egy hülye, azt se értem, mit beszélnek, miért.

Gyilkos, én! Na de most figyelj.

Aki kihallgat, a rendőrtiszt, meg a nyomozó, levisznek egy ilyen pincyszerű helyiségbe bennünket, bemegyünk ott egy szobába, ami abból az alagsori folyosóból nyílik. Nagyon kis szoba, nem is szoba, ekkora lyuk, mint – lehetett vagy öt négyzetméter? –, tényleg, de mint attól a faltól idáig, mondjuk. Bevisznek, feleséggel együtt, hogy most jön akkor a kihallgatás.

Na mondom, hadd szóljon.

Bevisznek; én nem leszek rosszul, de ott egyszerre rám jön benn a hányhatnék. Szédülök, először, aztán kezd fojtogatni a hányinger. Jó. Csak rá kell nézni arra a két tetűre – ki se kell várni, te, már szabályosan jön belőlem. Oda, ki, a padlóra, rá a lábukra, egyenesen; ömlik belőlem, korrektül, frankón, sugárba, de már az orromon keresztül, mindenhol; szétspriccel, gusztustalan volt, nem tudtam mit csinálni. Ott, abba az ekkora szobába, egyszerűen rám jött. Szétokádtam az egészet, az a két debil gyökér meg erre csak még jobban berág, amennyi agyuk van, hát rugdosni kezdenek – én nem tudom, mit gondoltak, hátha attól abbahagyom?, közbe meg csak még jobban jött –; te, a belem otthagytam, így mondom neked. Ők is otthagytak engem már, addigra – kihúztak onnan, a szobából, feleségem is elvitték, hadd okádjam ki magam, látták, hát elvagyok. Azt hitték, nekik teszem ott az agyam – játszom magam, mi? láttam rajtuk; mit tudom én, mit gondoltak, kit érdekel, őszintén, nem mindegy! Ráérnek, azt tudom. Tudják, hogy tudom, nincs okuk szórákkozni, térdeltem ott a saját dzsuvámban, néha azért rám néztek – tudod, abba azért így meg lehet fulladni –; a végén kitakarították az egész szobát, velem meg levetették a ruhámat, nem csodálom, tiszta retek volt az egész; haza, azért, nem engedtek volna, semmiképp, tisztáért, úgy kellett ülnöm végig ott, az egész kihallgatáson, egy szál ilyen redves szétokádott gatyába. Leültetek oda, a sarokba, ketten, úgy, velem szembe, jobb kéz felől rendőr, balról a nyomozó, mögöttük meg a feleségem – azt' mehet a dal.

Miért öltem meg? – Hogy én miért öltem meg! Hát ne szórákkozzanak velem, mondom, ott áll mögöttük! Nem látják? Rendőr erre benyom egyet – azt hiszi, még húszszor ha megkérdezi, hátha majd mást mondok. Forduljanak meg már!, könyörgöm, hát nem látják, hogy ott áll mögöttük?! És nézik, néznek, és meg se kérdezik! Hát mondom ezek megvakultak?!

Addig nem nyilatkozom, szót se szólok addig, míg őtöle meg nem kérdezik. Hát nem fognak velem szórákkozni. Mindennek van határa már. Rendőr erre megfogja, a feleségem arcát, így, az állánál, tenyerébe veszi –, Te mondom, Hozzá ne érij! – Fordítja jobbra, fordítja balra, rám üvölt – Ezt kérdezzem meg? – Hát, meg is kérdezi.

Megkérdezi, feleségem meg, azt mondja, Ő meghalt. Ő halott. Nyomozó erre, az is beszól, mondja, Hallom: saját maga állítja, hogy halott. És ők a két tanú. Ezek sze-

rintem konkrétan meg akartak engem bomlasztani. Azt hitték, meg lehet. Azt hiszik, hogy ilyen idióta trükkökkel bevallok nekik majd bármit. Agyam megáll, hát nem elég, hogy – de te erre mit mondasz! Tényleg, te, de te egy ilyenre mit lépsz? Mondom, Hát ha halott lenne, nem mondaná, hogy – nem? Nem? – Erre azok fogják a fejüket, de akkor ők rágnak be még, ők lesznek idegesek, te, de ezt magyarázd meg már nekem! Agyam dobom el, de hát ilyen nincs! Esküszöm, feleségem meg, ő meg aztán végképp nem vágja az egészset. Ül, ilyen meredt szemekkel, és bámul. Oda. Néz. Maga elé. Meg is kérdezem, Hát mit jössz ezzel – azt mondja: Ó halott, ennyit tud, halott, halott, halott, halott. – Kérdezd meg, tessék!, vág fejbe a tiszt, Te ölted meg?, agyhalál – mert így nevezett aztán, agyhalál.

Megkérdezem – erre megsértődik. Mit hülyítem!; mondom, Katikám, látod, ezek nem viccelnek. Rendezzük ezt a dolgot, aztán menjünk haza szépen. Ha még van hova menni haza, ha még van hova hazamenni. Néz a rendőrrre, mondja, őt innen engedjék el. Ő ezt nem csinálja. Megfogják, Válaszoljon, beszélnie kell, saját érdekében: Én öltem-e meg őt, vagy sem? Miért nem tud erre válaszolni nekik? – kezd már ő is gyanús lenni. Tényleg, két ilyen – mondja a feleségem, Nem, nem én öltem meg. Hát így kell mindent kiszedni belőle;

– Akkor ki?

Ki!, kérdezem én is akkor, Ki!

El kellett mondanom: az egészset, elejétől a végéig. Te figyeltél – figyeltél, végig, figyeltél, jól figyeltél, ugye. Szerinted – hol rontottam el? Ha te vagy a helyemben, ebben a dalban – akkor te hol rontod el, a helyemben? Hát vegyük végig, könyörgöm! Volt valami, amit nem értettél? Mondom, mondtam, hogy szólj, ha nem értesz valamit. Ott az a csöves. Kinn, a téren. Moszkva téren. Látom, valamit nem értesz; mért nem szólsz, én őszinte voltam veled. Olyan őszinte, hogy senkivel, még ennyire; hát mondom, hogy senkinek nem mondtam el ezt még így, sőt, sehogy, hogy mindent, az elejétől, végéig; mondtam, ezt is, nem mondtam? Hol vesztetted el a fonalat? Azt mondtad, segíteni fogsz megérteni; figyelj, valahogy meg kell, hogy értsük. Hát ketten csak nem lehetünk ennyire hülyék mi se. Amikor találkoztam a koldussal, először, akkor még nem ismertem, a feleségem, mondom. Ez még az ezredforduló előtt volt. Ott állt, a koldus, a téren!

Rába György

JÁRÓKELŐK

Kirakat előtt táboroznak
az Évák mintha hirtelen
édent csodálnának mivel
almájuk manapság selyem
nyüzsög férfi és nő magát
örgrófnak Miss Worldnek tanulja
révülten s öntudatosan
derekát egyenesre húzva

pislogjatok s ámuljatok
mind azt hiszi hogy koronás fő
lehet százaz ezres tömeg
mind úgy véli ő rajta násfa
de latra vetik s megítélik
mert nem mindenki főszereplő
többszörösen bár sokaság
világszépe őgróf esendő
járókelőként csupa pátosz
s egy személyben irónia
csak nem tudja hogy teljes élet
mielőtt meg kell halnia

KINC SVADÁ SZOK

Árnyalakok kukák bányászai
ki condrákban ki öltönyösen nyakkendősen
számkivetett kincsek nyomán
a társadalom selejtjében
kurkásznak könyékig
hátha kifürkészhetik
bajukra a gyógyírt
vagy legalább a betevőre
váltható kacatot limlomot
ők a reménység utazói
rendíthetetlenek ingathatatlanok
kapuk sivatagi előterében
nekik nem csupán a holnap
a következő óra is
sorscserélő meglepetés
hol vagytok boldogok
falatozók a szabadban
míg lemerülnek az aljba
az emberiség gyászhuszárai

APÁM KAKASA

Egy rendhagyó vállalkozás margójára

Alulírottak különös vállalkozásba fogtunk 2008 nyarán a Berlin–Zsámbék tengelyen, az internet közvetítésével. Összeszedgettük gyerekkorunk legkonokabban füünkben csengő „versemlékeit”, az iskolában vagy otthoni körben hallott, tanult, olvasott, legbensőbbé lényegült szövegkorpusznak foszlányait. „Este jó, este jó”; „nagy bánata van a cinegemadárnak”; „süt a pék, süt a pék”; „alszik a szív, és alszik a szívben az aggodalom”; „este van, este van, ki-ki nyugalomba”; „aludj el szépen, kis Balázs”; „volt egyszer egy iciri-piciri házacska”; „Laci, te, hallod-e?” – van-e közülünk, akinek belső verklijén sosem csendültek fel ezek a régi melódiák? Ósiségbeli leletek, velük kezdődik egy-egy élet írásbelisége. Miután a szövegegyüttes megvolt, ketten kétféle nézőpontból, hol értelmi, hol fonetikai szálon indítva (az „este jó”-ból például „este rossz” és „este hó” lett) írtunk parafrázisokat az egyes versekhez. Főhajtás ez persze a minket is nemző költészeti hagyomány előtt, ám ugyanakkor nem kötelező hajbókolás, hanem évődő, kötözködő, szeretetlenségű civódás. Ojtani nem lehet bemetszés nélkül, márpedig mi nem karácsonyfadíszekkel, hanem eleven gyümölcsökkel kívántuk teliaggatni a hagyomány aranyfáját. Hadd közöljünk alább egy-egy darabot a fenti címen létrejött gyűjteményből, mely a maga egészében a Noran kiadó gondozásában lát majd napvilágot a 2009-es évben.

Lackfi János–Vörös István

(Arany János: CSALÁDI KÖR)

Vörös István

BÉRHÁZI KÖR

Este van, este van: nagy nyugalomba vonult, nem is csinál semmit tavaly óta, a székén kötöget, hársfateát iszik, elkészül a szállal legkésőbb hajnalig. Feketén bólingat a film ritmusára, ha a pisztoly dördül, megrezzen az álla. Fia rég elaludt, nekidől a falnak, nagyot horkant néha, de aztán se hallgat. Mintha lába kelne valamennyi chipsnek, lomha, álmos kezek az asztalon keresnek egy kis ennivalót az abroszt sodorván, felborul az üveg, szilánk van a sonkán.

Udvaron fehérlik egy pár cementeszák:
úgy volt, hogy a házat idén tatarozzák,
aztán a gazda a bankot nem fejé meg,
nem érkeztek be az aktuális pénzek.
Csendesen ázik most mindenféle-fajta
építőanyag kint, csak átok ül rajta.
Billeg egy egér is – ímélezni restell –
óvakodva kattint vele a házmester.
Meg-megáll, körülnéz: most kapja, hirtelen
egy vállrándítással a home page-én terem.
De elunja hamar, kimegy az udvarra,
meggyújtja a cigit, s álmosan kifújja.

Egy ajtó nyitva van; füst dől a konyhából,
elégett a süti. Éppen a hírek szól.
Oly hívogatólag hallatszik a gangra!
Belekeveredik egy kis kutya hangja.
Küszöbre a lábát, erre állat nyújtja,
az üres konyhát a házmester kutatja.
De nem talál semmit, legfeljebb pár százast,
ezért ugyan minek őrizni a házat.
„Mától nem figyelem, ki jön be, ki megy ki,
de aztán nekem ne panaszkodjon senki,
ha nincs rend a házban. Én mindent megtettem.
Hűtlenséggel ki is vádolhatna engem?”
A körfolyosóról nem látni az eget,
pedig a tejútból nem ihatsz eleget;
elszökik a lélek fél lábbon ugrálva,
mint csillagok közé műholdak világa.

Egy eladó lány csak most jön meg a boltból,
minden, amit árul, vízből van meg porból,
bár keze vizes még, vasalót tüzesít,
holnap táncolni megy, és fölszed valakit.
Körül az apróság rémfilm fénye mellett
zörgős héju rágót vagy csokit szemelget,
a tévé időnkint bentszakasztja hangjuk,
fakón világítja meg elrémült arcuk.

Fölmegy a házmester egész a padlásig,
aztán a tüzlétrán a kéményre mászik.
Odafönt az ördög friss levegőt majszol;
üszköt csóvál néha: tűzkigyókat rajzol.
Odaadja neki, mit az előbb lopott,
a házmester tudja, nézik a csillagok.
Lemegy és behajol az író ablakába:
olvas az az ágyán nem ügyelve másra.

Pendül egy bringa most, letevé az ügyvéd,
ma is pert veszített, te sose felednéd,
ám ő itt a gondját egy szegre akasztja,
bár fogy az igazság, de tele a kamra.
Kukába nyúl egy kéz, örülne, ha benne
madárlátta kenyérdarabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, amikor belényul:
Jaj! valami kukac... vagy ha nem, egy... kisujj!
Lesz köröm: aludni se tud egész éjjel;
a fejét vakarja káposztalevéllal.
Mi történhetett itt, egyre azon töpreng,
ha így folytatja, nem éri meg az ötvent.
Reggel majd meglátja, van mért megnyugodni,
letört babakar az, nem veszélyes holmi.

Az öreg buszsofőr éjfélkor ér haza,
piroslámpa-fénytől zöldes a homloka.
A felesége mond egy szíves hol voltált,
de haragja mögött mégis mosoly bujkál,
az asztalra letesz fél deci pálinkát:
elnézi a férjét, nem kérdi a titkát.
Pedig a műszak csak 10 óráig tartott.
Kék kutya ugatja az északi sarkot,
amint végignéz a falon a sok képen,
hideg emlékei felolvadnak szépen;
gondüző mély hangját egy csőbe ereszti;
már a falból morog, nem láthatja senki.

Egy óra, két óra... az ég sem világít,
kezdi hunyorgatni szmogos szempilláit.
A gyermek felébred – kiszalad vécére,
a földön ott fekszik az anyja köténye.
A házmester alszik, senki nem láthatja,
a leesett ruhát helyére akasztja.
Iszik egy kis tejet, talpnyoma a kövön
ott marad pár percig. A sötétnek köszön.
Gyéren szól a város, s rá kicsiket gondol;
Közbe-közbe csupán a cirkó dorombol.
Majd a földre hintik az első busz hangját,
bejárja az álmok rázós birodalmát.

Lackfi János

ZSÁMBÉKI KÖR

Este van, este van, zszibong az egész ház.
(– Bejőjön? Ne jőjön?) A homály kinn bénáz.
Meglocsolva a kert, dolgozhat a vakond,
Egyik túrás mozog, látni az ablakon.
Vagy tán csak a sötét játszik a szemünkkel,
Az előbb a sufni, most a bokor tűnt el.
Az egészet mindjárt egy óriás befalja,
Gyomorkorgásformán kél a tücsök hangja.

Teraszon egy ketrec, benne nyúl motoszkal,
Tudja, hogy Johanna répahéjat hoz már.
Féltékeny a Bogáncs, nem is marad nyugton,
Ám kap egy kis répát, csámcsog rajt, mint húson.
Fészekből kiesett tollgombóc-fióka
Benn a nagyszobában trónol reggel óta,
Ágnes etetgeti léggel meg tojással,
Büszke, mert anyuka lett belőle mára.

Mint dobócsillagok, denevérhad röpköd,
Égre láthatatlan ultrahangot köpköd.
Az előszobában sok iskolatáska,
Még aki akarna, sem léphetne másra.
Hiába civódik sok gyerekkel anyja,
Cuccait mindegyik folyton szertehagyja.
Anyai kérésre hümmögve rábólint,
S elfelejti gyorsan, még nem ér ajtóig.

Simon a meséit asztal mellett ontja,
Ámulva hallgatja Margit és Dorottyá.
Fura járműszemlén járt a fiú tegnap,
Beszédében most is kerekék forognak.
Guruló koporsó, torta, budi, medve,
Kormánnyal, motorral mind fel volt szerelve.
Nekiiramodtak dombnak és lejtőnek,
Apró darabokra sokan összetörtek.

Számítógép a Föld, van rajta egy nagy lyuk,
Képernyőnek hívják, azt bámulja apjuk.
Hottentotta nyelven nézi a szótárat,
Kap sok üzenetet, szeme könnybe lábad.
Tölti a honlapot, fordítja a verset,
Nyüstöli a nyelvet, a főttet s a nyerset.
Fülig elmerülve virtuális vízben
Szövegben lubickol, hét határon innen.

Papírt kunyerálni most bezalad Ágnes,
Munkából kihúzza apját, mint a mágnes.
– Nem ingyen a papír, ára van ám annak!
Papír-vám fejében nagy puszik csattannak.
Sarlóját emeli sóhajtván a gazda,
Még el-elturkálgat hegyével a gazba,
Keservesen látja, hogy sok van még hátra,
Se vége, se hossza ez a betűtábla!

Aztán nagy sóhajjal kapcsolván a gépet
Munkából hazatér, agyából kilépked.
Eddigre a lányok már süteményt sütnek,
Az arcuk kipirult, a tészta most sül meg.
A sütő mint tárló, úszik aranszínben,
S mint egy múzeumban, világít a kincs benn.
Némi noszogatók kell a terítéshez,
Ha kés van, nincs villa, s nincs tányér, ha kés lesz.

Ha meg van már minden, a sőt hova tették,
Kinél lehet a vaj, paradicsom van még?
Múlatják az időt efféle kérdések,
Cincognak a villák, csattognak a kések.
Mondják, magyar nem szól, míg nincs hasa telve.
Hogy ez ma nem így van, bizony nagy szerencse.
Mert míg megtömődnek lassanként a gyomrok,
Töltik a levegőt beszédek és gondok.

Ki-ki elszidja itt a tanárt, diákat,
Szívéről legurít sok követ, nagy átkot,
Mire mindannyian jól bevacsoráznak,
Leeresztik minden bajuk, mint egy kádat.
Próbál más fejében ki-ki tenni rendet,
S mert ezt más nem hagyja, összeveszekednek.
S ha a huzakodás a plafonig ér fel,
Szülők boronálják széles gereblyével.

Felugat a kutya. – Ki jön ilyen este?
Ládával, vödörrel ez Bokodi Eszter!
A vödörben eper, a ládában meg meggy,
Ajándékként hozza, a kertjükben termett.
Sajnálja a fákon látni fenn rohadni,
Gyermekeik nagyok, nem fogy el már annyi.
Úgyhogy a gyümölcssel, máskor meg zöldséggel
Beállít nem egyszer, hinti nagy bőséggel.

A vén szomszédasszony, ki van másfél mázsa,
Ekkor nyitja száját esti káromlásra.
Közben a család a szobát csendesíti,
Villanylepel helyett sötéttel teríti.
Magukat gyertyákkal árny közé beássák,
A szoba nagy bárka, jöhet az imádság.
Szavakból híd épül, járni lehet rajta,
Énekekkel lépdelnek át a túli partra.

Jó későre jár már, mars mindenki ágyba!
Még most következik néhány minidráma.
– Ki mosott már fogat, hajtat, kezet, mindent?
Holnap korán keltek, ne olvasd a könyved!
A számítógéped kapcsolj ki, fiacskám!
Kicsiknek lesz mese, de alvás jön aztán!
Tücsök darálja most a mákos sötétet:
Álmat termelgetnek az agy nevű gépek.

Kelevéz Ágnes

„SZÁNTSZÁNDÉKOS ANACHRONIZMUSOK”

Idézésfajták időjátéka Babits műveiben

„*Messze korok és népek lelkét komplikálja a művész a saját lelkével* – írja Babits JÁTÉKFILOZÓFIA című esszéjében –, *mert mentől távolabb esnek egymástól a kevert dolgok, annál újszerűbb, szokatlanabb az eredmény.*”¹ Különösen a fiatal Babits költészetére jellemző, hogy időben és stílusban egymástól távol eső rájátszások, utalások, intertextuális nyelvi játékok sűrű hálójából épülnek fel versei.

Régi hagyományhoz kapcsolódik Babits, mikor idegen, közismert szövegrészeket látványosan, jól elkülöníthető módon integrál a vers szövegébe. Jellemző példa a SZÓZAT kultikus sorainak többszöri visszatérése az életműben: ZRÍNYI VELENCÉBEN: „*Ki [...] nem tudta, hogy hamar / ide vágy vissza a földről, hol bármi sorsban / élni és halni kell; mely ápol s eltakar*”; ÚJ MYTHOLÓGIA: „*Nagy szörny-anyádhoz hiába kiáltasz / kivel élned, élned és halnod kell ma*”; EZERKILENC SZÁZNEGYVEN: „*Mi minden voltál már nekem, édes hazám! / De most érzem csak, hogy mi voltál igazán. / Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled*”; A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI: „*s zokogva, hajh, hogy annyi szív / hiába onta vért, / a könnytelenek könnyei / legyetek a honért!*” Gyakori az idegen nyelvük miatt szintén könnyen elkülöníthető idézetek beépítése is. Például a SZIMBÓLUMOK című versben: „*Nunquam revertar*” (utalás Dante 1313-ban írt levelének részletére); az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNY-

VEKHEZ című versben „*Procul este profani*” (Vergilius: AENEIS VI. 258.); a DAL AZ ESZTERGOMI BAZILIKÁRÓL című versben „*Hoc erat in votis*” (Horatius SAT. II. 6.); sőt A MEGLÓDULT NAP-TÁR című versben görög sort találunk „*Hogy is szól a régi / költőnő? Ἀχρον ἀπ' ἀχρονά-τω...*” (Sappho 105/A töredéke.) A versek idegen nyelvű címével is gyakran utal egyértelműen más művek szövegére, csak néhány jellemző példa: IN HORATIUM (a költemény első négy sora Horatius ÓDÁI harmadik könyve első versének, A MÉRTÉKLETESÉG DICSE-RETÉ-nek fordítása), SUNT LACRIMAE RERUM (Vergilius: AENEIS, I. ének 462. sora), O LYRIC LOVE (Browning: THE RING AND THE BOOK I. ének utolsó strófájának kezdő sora), VILE POTABIS (Horatius egy ódájának, Carm. II. XX. kezdete, de közvetlen forrása Leconte de Lisle hasonló című költeménye is).

E szokványosabb idézési megoldások alkalmazása mellett különösen a fiataalkori ver-sekre jellemző egy olyan lappangó, az értelmezői befogadás megfeszített munkájára alapozó, mindent átszövő, újszerű szövegközöttség, mely a kompozíció fontos elemé-vé növi ki magát. Szövegalkotásának módja sokszor az irodalmi utánzás, újraköltés, rájátszás vagy átköltés. A Gérard Genette által transztextualitásnak nevezett jelenség-nek, vagyis mindannak, „*ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szö-vegekkel*”, szinte minden formája előfordul Babits verseiben, az intertextualitástól kezd-ve a paratextualitáson át a hypertextualitásig.² Ami igazán érdekes és korát megelőző, hogy szövegei egyszerre kapcsolódnak a legkülönbözőbb szövegelődkhöz, melyek rá-adásul egymástól nagyon eltérő korszakban, néha több ezer évnyi különbséggel kelet-keztek.

Idéztük már, hogy fontosnak tartotta a „*mentől távolabb eső dolgokat*” egymással össze-keverni és új egységgé alakítani. Kevés olyan verse van, melyre jobban illene saját meg-állapítása, mint az 1906-ban keletkezett GOLGOTAI CSÁRDÁ-ra. A monológba öntött hely-zetvers a keresztre feszítés történetét annak a műveletlen és érzéketlen római katoná-nak a szemszögéből láttatja, aki miután Jézus Krisztus köntösét kockán megnyerte, egy útszéli kocsmá belsejében társainak elmeséli az eseményeket. A vers megoldása is már figyelemre méltó, hiszen hasonló Tom Stoppard ROSENCRANTZ ÉS GUILDENSTERN HALOTT című posztmodern darabjához, aki Shakespeare HAMLET-jének sajátos parafrázisában a darab két mellékfiguráját állítja a középpontba, miközben az eredeti mű főalakjai csak a háttérben jelennek meg.

Az alcím, vagyis egy paratextuális elem, megjelöli azt a szöveget, amelyre szerkeze-tében, fordulataival a vers rájátszik, és amelynek egyes részeit vendégszöveggéként ma-gába illeszti: EGY ISMERT PASSIO-ÉNEK DALLAMÁRA. Babits ugyanezt a forrást említi Szilasi-nak tett vallomásában is: „*Ak[us]tícai emlékekből. Tényleg sokat hallott passio ének.*”³ A minta a XIV. században keletkezett PATRIS SAPIENTIA... (AZ ATYÁNAK EGY FIA) kezdetű, igen népsze-rű hóra-ének,⁴ melynek fordítása és dallama több tizenkilencedik századi énekes-könyvben is szerepel, s éneklése a nagybőjti ájtatosság szokásos része volt.⁵ Babits te-hát valóban gyakran hallhatta és énekelhette gyerekkorában Szekszárdon, gimnazista-ként Pécsen a ciszterciáknál, illetve Baján is. A hóra-énekek Krisztus szenvedéstörté-netét, passióját az ún. kánoni órák (horae canonicae) rendjében beszélik el. Közös jellemzőjük, melyet Babits is felhasznál, hogy a strófafekező sorok egyik fele mindig az időt, másik fele a passió eseményét eleveníti fel. Az eredeti latin szöveg a órákat óko-ri számlálásuk szerint emlegeti, a magyar fordításban rendre a nálunk szokásos idő-megjelölések szerepelnek, a hora prima helyett azt találjuk: hat óra tájban; a hora nona helyett: délután három óra tájban.

„Hurczolák Pilátushoz
 Öt hat óra tájban,
 S vádolák hamis tanúk
 Mint gonoszt szavában. [...]

Délután halálra vált
 Három óra tájban
 »Lelkemet fogadd, Atyám!«
 Mondta végszavában.”

Erre a mintára játszik rá ritmusában, rímelésében és szóhasználatában a GOLGOTAI CSÁRDA:

„Megkukult a feszület
 három óra tájban
 Akkor elfogyott a szusz
 a zsidókirályban.”

A versnek nyelvileg meghökkentő eleme, ahogy a kétezer év előtti történet jól ismert, liturgikus motívumai közé kollázsszerűen a modern világ argó szavai vegyülnek, ezzel Babits a szakrális történés és az ormótlanul műveletlen kommentálás ellentétét élezi ki. A megnyert köntös öröme „kis murit” akar csapni a római katona, a gyászoló Máriával együtt síró nők pedig közönséges jellemzést kapnak: „*Ott fõnn a kereszt alatt / bõg egynéhány dajna.*”

A hóra-ének apokaliptikus leírását vulgáris szavakkal helyettesíti:

„Megrendült a föld
 S a nap elveszté világát.

Ej, de fene csúf idõ!
 Mi a fránya hozta?”

A szövegek közöttiségek játékoságát még hangsúlyosabbá teszi a vers első, kéziratos címe: WAYSIDE INN (Útszéli fogadó), mely már önmagában véve, angolsága miatt is meghökkentő a bibliai témával összefüggésben, de tartalma miatt még inkább az. Ugyanis e címmel Babits az akkortájt közkedvelt amerikai költő, Longfellow TALES OF A WAYSIDE INN (Történetek egy útszéli fogadóból, 1863) című verskötetére utal. Az amerikai költő népszerű volt Babits egyetemista barátainak körében is, György Oszkár 1904-ben lelkesen ajánlja egyik levelében olvasmányul: „*Megvettem Longfellow műveit; meglátja, milyen érdekes.*”⁶ Később Babits maga is többször szól róla elismerőleg, mint az „*amerikaiak nagy költőjéről*”, az amerikai líra egyik legfontosabb, az európai lírát közvetítő alakjáról.⁷ Az eredeti versfűzer költői helyszínét egy amerikai, útszéli fogadó belseje adja, tartalmát az e fogadóba betérő, soknemzetiségű és eltérő foglalkozású vendégek történetei alkotják. A különböző narratívák együttese lényegében azt a nagy történetet meséli el, hogy a tarka tömegből miként formálódik az amerikai társadalom összetett kultúrája. Longfellow-nál az egyszerű útszéli fogadó a születőben lévő „*új világ*” szimbolikus terévé válik. Babits címének utalása szerint ennek az amerikai fogadónak a vendégeihez hasonlóan térne be a jeruzsálemi Golgota mellett lévő, ráadásul játékosan magyar elnevezésű „*csárdába*” a mintegy kétezer évvel korábbi bibliai történet egyik szereplője.

A római katona ezen az időben és térben nyitottá váló helyen mondja el saját történetét. A vers kapcsolódik a BIBLIA nagy narratívájához, de nem a jól ismert, szakralizált szemszögből fogalmazza meg a krisztusi történetet, ezzel többek közt azt is sugallja, hogy a világ bármely jelenségének értéke, igazsága interpretáció függvénye csupán.

Babits 1906-ban kétszer is a vers lényeges elemeként hangsúlyozza a költemény utalásainak időjátékát. A Kosztolányinak levél formájában elküldött verskézirathoz lapalji jegyzetet fűz: „*Itt van egynémely anachronizmus – de készakarva; s nélkülük vajmi keveset érne a költemény, mely különben nekem tetszik.*”⁸ Az ANGVALOS KÖNYV-ben pedig, melyben a vers már GOLGOTAI CSÁRDA címmel szerepel, hasonlóan fogalmaz: „*Az e költeményben előforduló szántszándékos anachronizmusok a költői hatás kedvéért talán megbocsáthatók.*” Tehát a verskézirathoz tartozó jegyzet, mint a címet kiegészítő paratextus, a vendégszövegek időbeli egymásra utalását emeli a vers lehetséges értelmezésének középpontjába.

Az ESTI KÉRDÉS című költemény is szövegszerű hivatkozások összetett időbeli szövevénye, melyre azért érdemes felfigyelnünk, mert a vers gyakran emlegetett, szorosan megalkotott hármastagolása, szigorú mondatszerkezete mellett ezt a sokfelé való nyitottságot kevésbé szokták hangsúlyozni. Szabó Lőrinc egyetlen verset lát meghatározónak. Szerinte az ESTI KÉRDÉS „*wagneri nagyított mása*”⁹ Hofmannsthal híres költeményének, a KÜLSŐ ÉLET BALLADÁJÁNAK (BALLADE DES ÄUBEREN LEBENS). Az általa megemlített lehetséges hatás azóta több elemzés tárgya is lett, észrevétele nyomán olyannyira elterjedt az a nézet, hogy csak ezt az egy előszöveget kell számon tartanunk, mint a költeményt alapvetően meghatározó mintát, hogy Lőrincz Csongor elemzésében már „*közhelyszámba menőnek*” nevezi a két vers közötti kapcsolatot.¹⁰ Pedig az ESTI KÉRDÉS egyik lényeges jellemzője, véleményem szerint, éppen abban rejlik, hogy több, egymástól teljesen eltérő korszakban keletkezett szöveggel hoz létre intertextuális kapcsolatot. Az egyik legjelentősebb minta Victor Hugo verse, a LE MONDE ET LE SIÈCLE. A nyelvi szerkezet hasonlóságára Hugo magyar monográfusa, Murányi Győző hívta fel a figyelmet még 1970-ben, melyre Rába György is utal monográfiájában, azonban a felfedezés jelentősége mára elsikkadt.¹¹ A francia költemény hasonlóan ismétlődő, hosszú kérdés-sort tartalmaz, mint az ESTI KÉRDÉS, a sorok élén még a kérdőszavak is hasonló módon, kicsit változva követik egymást:

Babitsnál:

*„ez a sok szépség mind mire való?
[...]
minek a selymes víz, a tarka márvány?
minek az est, e szárnyas takaró?
miért a dombok és miért a lombok
miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?”*

Hugónál:

*„Pourquoi le brouillard d’or qui monte des hameaux?
Pourquoi l’ombre et la paix qui tombent des rameaux? [...]
Pourquoi les bois profonds, les grottes, les asiles?
A quoi bon, chaque soir, quand luit l’été vermeil,
Comme un charbon ardent déposant le soleil
Au milieu des vapeurs par les vents remuées,
Allumer au couchant un brasier de nuées?”*

Nemes Nagy Ágnes fordításában:

„Miért a szímarany ködök tanyák fent?
 Miért a béke s árny, mit ágak ejtenek?
 Miért a tó-azúr, bevetve lágy szigettel?
 Miért a mély liget, a barlang, sűrű menhely?
 Mire jó, éj felé, ha piros nyár ragyog,
 Mint eleven szemet letéve a napot
 A pára-kör közé, mit a szél lengve jár át,
 Felgyújtani nyugat roppant felhőparázsát?”

Bár Hugo verse gondolatilag alapvetően más, mint Babitsé, ugyanis nála a kérdések Istenhez irányulnak, tőle várnak, sőt szinte követelnek választ, mikor a teremtés részeként a társadalmi berendezkedés igazságtalanságait sorolják, de kérdéseinek sokasága és üteme, mondatainak szerkezete, kérdőszavainak ismétlődése, a *miért* és a *mire jó* váltakozása is azt mutatja, hogy Hugo versét fontos pretextusként kell számon tartanunk annak ellenére, hogy nincs konkrét filológiai adatunk arra nézve, hogy Babits olvasta-e ezt a költeményt. Annyit viszont tudunk, hogy 1902 őszén már lefordított egy Victor Hugo-verset (ÜTRÖZET UTÁN. OSZK Fond III/1703/70–71.), 1909-es SWINBURNE-tanulmányában pedig olyan elismeréssel ír róla, hogy joggal feltételezhetjük életművének alapos ismeretét: „Hugo Viktor, a kornak kétségkívül lehangadóbb költője, kit Baudelaire is mesterének vallott, hatott Swinburne-re is, amit maga beismer, mikor több szép kisebb versen kívül, életének legnagyobb alkotását, a Stuart-Mária-trilógiát neki ajánlja.”¹²

Babits azonban nemcsak a tizenkilencedik századi, akkor szinte kortársnak számító európai költők műveiből építkezik, hanem négy tömörített sorban a görög mitológia több híres szöveghelyére is rájátszik:

„s a tenger, melybe nem vet magvető?
 minek az árok, minek az apályok
 s a felhők, e bús Danaida-lányok
 s a nap, ez égő szizifuszi kő?”

A víz, a levegő és a fény, mint őselemek, a klasszikus hagyományhoz szövegszerűen kapcsolódó metaforákban szerepelnek. A „tenger, melybe nem vet magvető” kevésbé ismert homéroszi ihletésű kép,¹³ hiszen a „borszínű” vagy a „tágtzerű” állandó eposzi jelzők mellett többször is szerepel az ILIASZ-ban – Devecseri fordításaként – a „meddő tenger” megnevezés. A XIV. énekben a „dúsömlő föld” ellentétéként pedig a „meddő tenger” jelenik meg.¹⁴ Az atrugetos (atrugetosz) jelző, melyet Devecseri meddőnek fordít, az eredeti görög jelentéshez közelebb álló, bár kevésbé költői, korabeli szómagyarázatokban „terméketlen, pusztá” jelentéssel is bír.¹⁵ Csengeri János, aki Homérosz egyik híres fordítója volt, Babits is többször hivatkozik rá tanulmányaiban, 1903-ban segédkönyvet összeállítva az iskolásoknak az eposzok világáról, a „tenger elnevezései” közt ezt is felsorolja: „sivár, sivatag, terméketlen (a termékeny földdel ellentétben)”.¹⁶ Babits nemcsak iskolai tananyagként, hanem nyilván saját görög fordításai közben is találkozott e szó elgondolkodtató jelentésével, melyet végül sajátos hangulatú, költői metaforává tágít. A „felhők, e bús Danaida-lányok / s a nap, ez égő szizifuszi kő” hasonlatok még nyíltabban, jól ismert nevek beemelésével, szövegszerűen utalnak a görög mitológia világára.

Az ESTI KÉRDÉS-ben végül a nagy kódra, a BIBLIA szövegére is ráismerhetünk. Nemes Nagy Ágnes megfogalmazása szerint Babits a végső kérdéseket „*az ősi példabeszédek nyelvéét kölcsönkérve*” teszi fel, ezzel érzékelteti a kérdések évezredes horderejét.¹⁷ Melczer Tibor pedig közvetlen szövegszerű, bibliai hatást lát: „*Mintha [...] A prédikátor Salamon könyve kezdő szakaszai kapnának itt modern költői hangszerelést*” – írja.¹⁸ A veretes szöveg súlyos kérdései valóban visszhangzanak a költeményben, az idézeteket Károli Gáspár fordításából gyűjtöttem, még a revideálása előtti szövegből, mert Babits általában ezt használta: „*Micsoda haszna vagy az embernek minden ő munkájában, mellyel munkálkodik a nap alatt? / Egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő, jóllehet a föld mind örökké megmarad.*” (PRÉD., 1,3–5.)

Az utolsó két sor szimbolikus kérdése szintén a BIBLIA egyik visszatérő példázatára, a fű növekedésének és leszáradásának ciklikusságot sugalló jelképére utal.

*„miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?”*

A frissen sarjadó, illetve a gyorsan elszáradó fű az igazak újjáéledésének, illetve az elmúlásnak, az emberi élet, az erő, a gazdagság mulandóságának a jelképe. Péter apostol első levelében: „*Mert minden test olyan mint a fű, és az embernek minden dicsősége mint a fű virága; megszárad a fű, és annak virága elhull.*” (1 PÉT., 1,24.) Ésaías könyvében hasonló gondolatot találunk: „*minden test olyan, mint a fű, és annak szépsége, mint a mezei virág: Megszárad a fű, leesik a virág, mikor az Úrnak szele fuvall arra. / Bizony olyan a nép mint a fű. / Megszárad a fű, a virág elhull; de a mi Istenünk beszéde megmarad mind örökké!*” (ÉS., 40,6–8.) A kinyílás és elhervadás, mint az emberi élet kezdetének és végének szimbolikus képe a JÓB KÖNYVÉ-ben a virágzás folyamatához kapcsolódik: „*Az asszonytól született ember rövid életű, és bővölködő háborúságokkal. / Miképen a virág mihelyt kinyilatkozik, leszakasztatik, és elmúlik mint az árnyék, és nem állandó.*” (JÓB., 14,1–2.) A ZSOLTÁROK KÖNYVÉ-ben többször is felbukkan a gyorsan kihajtó és elszáradó fű, mint a mulandóság jelképe. A 130. zsoltárban: „*És hogy a halandó embernek napjai hasonlatosak a fűhöz, és hogy mint a mezőnek virága, úgy virágzik. Az embernek napjai olyanok, mint a fű, úgy virágzik, mint a mezőnek virága. / Hogyha általmegy rajta a szél, nincsen többé, és az ő helye sem ismeri azt többé.*” (ZSOLT., 103,15–16.) A példázat legismertebb előfordulása a 90. zsoltárban található. Babits szövegszerűen leginkább Szenci Molnár Albert fordításának széles körben ismert fordítására, a „*Tebenned bízunk eleitől fogva*” kezdetű zsoltárra játszik rá:

*„Kimúlni hagyod őket olly hirtelen,
Mint az álom, melly elmúlik azontól,
Mihelt az ember fölserken álmából,
És mint az zöld fűvecske az mezőben,
Az melly nagy hamarsággal elhervad,
Reggel virágzik s' estve megszárad.”¹⁹*

Tehát a kollázsszerűen egymáshoz illesztett vendégszövegeknek, a kulturális utalásoknak nem egyike vagy másika, hanem ezek együttesének időbeli szövevénye az, mely bonyolult hálóként meghatározza Babits szövegét. Attól függ, hogy a befogadó melyik előszöveget ismeri jobban, vagy tartja fontosabbnak, változhat az értelmezés is. Sőt az intertextuális utalások egy része ismeretlen maradhat akár hosszabb időre, de a mű-

alkotást szervező ereje ekkor is megmarad, hiszen „*egyfajta intertextualitás* – mint erre Riffaterre hívta fel a figyelmet – *akkor is működik, ha az olvasónak nem sikerül rátalálnia az intertextusra: ebben az esetben olvasata egy ismeretlen körvonalaz, magán viseli hatását, anélkül, hogy kikerülhetné, mert kérdésként éppúgy jelen van, mint ahogy válaszként volna*”.²⁰

Babits teljes tudatossággal élt a vendégszövegek alkalmazásának lehetőségével. Minderre bizonyíték egy forrásértékű, máig feltáratlan ceruzairású jegyzetanyag. A görög betűs, egész oldalt betöltő jegyzet az ANGYALOS KÖNYV-ben, a HOMÉROSZ, HÉPHAISZTOSZ, THAMYRIS című, Homérosz eposzaira rájátszó versek társaságában található.²¹ Babits szakaszonként tekinti át Arany János KEVEHÁZA című elbeszélő költeményét, mind a 38 szakaszhoz egyenként kigyűjtve Homérosz ILIÁSZ-ából azokat a sorokat, melyeknek szövegszerű hatását jelentősnek tartja. Az ILIÁSZ énekeit, a korabeli klasszika-filológia szokása szerint, a görög ábécé megfelelő betűivel jelöli, majd utána a sorok számai következnek mint helymegjelölések. Összesen több mint 90 megfelelést tár fel! Alapos jegyzetei nemcsak mindkét szerző, Homérosz és Arany átfogó ismeretéről tanúskodnak, hanem arról is, hogy milyen fontosnak tartja feltérképezni Arany rájátszásainak, átvételeinek összefüggéseit. Intertextuális kutatást végez, idézetvadászatot tart, hogy miután kifürkészte „*hunyt mesterének*” módszerét, ő is hasonló tudatossággal dúsíthassa vendégszövegekkel saját görögös műveit. Sőt, ahogy ő intellektuálisan együttműködik Arannyal a rájátszások szövevényének felfejtésében, ugyanúgy intenzív értelmezői munkát vár el saját olvasóitól is. Illetve talán még többet, hiszen verseinek vendégszövegekkel való telítettségét még azzal is fokozza, hogy az antik művekre való rájátszásokat összeszövi kortárs szövegekre való utalásokkal. Az egymástól távol eső, „*anakronisztikus*” kapcsolatok észrevétele még fokozottabb figyelmet, sőt egyenesen értelmezői jártékosságot igényel.

A LEVÉL TOMIBÓL című versre különösen jellemző ez a különböző idősíkokat összehasonló, megfejtésre ösztökélő szövegalkotási mód. A címadó szó, Tomi, szimbolikus jelentésű városnév, Ovidius száműzetésének helye. Ide küldette Augustus császár a kegyvesztett költőt, aki Tomiból írta elkeseredett verses leveleit, melyeknek formájára, hangvételére Babits költeménye is rájátszik, hiszen hozzá hasonlóan ő is száműzetésként éli meg Fogarasra való áthelyezését, az élet sűrűjéből ő is a legtávolabbi határszélre került. Maga a cím is egyenes idézet, Ovidius ugyanezzel a címmel írta meg egyik verses levelét.

Az ovidiusi pastiche-ba azonban más szerzők műveinek szövegei is belesimulnak. Babits utóbb Szabó Lőrincnek tett ihlettörténeti vallomásában e versnek is feltárja szöveg közötti összefüggéseit. Ez az utólagos kommentár igazi metatextuális kapcsolatot hoz működésbe, hiszen Babits saját versének szövegét konkrét magyarázattal egyértelműen más szövegekhez köti, s e kapcsolatok feltárásával a megszületett mű befogadását, értelmezését határozottan befolyásolja. Babits felhívja Szabó Lőrinc figyelmét a következő részletre:

„*Egy nagy átok ül Fogarason,
mint úrnő ül a vár falakon,
mint Tizifoné Orkusz falain*”

„*Tizifoné Orkusz falain [...] Vergiliusból vett kép. Mikor ezt a verset írtam, tanítottam.*”²² A leírás az AENEIS VI. énekében szerepel. Tizifoné, a három bosszúistennő, az Erinnüsök egyike: „*Aeneas mire hátratekintett, balra a szirten / széles várat lát meg hármass fallal övezve, [...] / Tisiphoné ül véres fátyollal felövezve / őri az udvart nappal is éjjel is, el sosem alszik.*”²³

Vagyis Babits két klasszikus latin szerző szövegét csúsztatja egymásba anélkül, hogy jellel elkülönítené őket.

Mindehhez kapcsolódik a vers második szakaszának zárójeles része, mely Fogaras tizenhatodik és tizenhetedik századi történetének balladaian tömör, érzékletes összefoglalása, méghozzá egy irodalmi szöveg, Cserei Mihály: ERDÉLY HISTÓRIÁJA című történeti művének alapján. Erre a szövegösszefüggésre is Babits hívja fel a figyelmet Szabó Lőrincnek tollba mondott emlékeiben. Az ő utólagos intencióit követve az intertextuális utalások sokaságát lehet felfejteni a versben.

*„Apafi vörösen ivott-evett,
robogott Bánfiért szemfedős követ,
börtönben zsoltározott Béldi Pál
s apjáért könyörgött Cserei Mihály.”*

Az egy-egy sorba sűrített, bonyolult történetek, melyek valamilyen módon mind Fogarashoz kapcsolódnak, külön-külön hosszú leírásban szerepelnek Csereinéél, s bár a vers csak néhány jellemző szóval vagy fordulattal játszik rá az eredeti szövegre, az egymásra utalások összefüggései mégis az egész művet hozzák játékba.

Az „Apafi vörösen ivott-evett” sor tömören utal Apafi Mihályra, aki 1661-től lett török segítséggel Erdély fejedelme, és sok időt töltött Fogaras várában, sőt ott is halt meg. Nagy lakomáit, borivási szokásait, befolyásolhatóságát és az ittas állapotban hozott súlyos ítéleteit Cserei többször is felemlíti: „*minthogy a boritalban igen gyönyörködött, és oly keményen ivott, hogy egy leülő helyiben asztalnál könnyen egy veder bort megivott*”.²⁴ Egyszer halálos ítéletek aláírása után kijózanodva Cserei szerint a fejedelem maga vallja be gyengeségét: „*én bizony nem tudom, ittas koromban mint cselekedtem, ezek az urak vettenek rá*”.²⁵ A versben felsorolt s Cserei által részletesen megírt három tragikus sorsú erdélyi főúr – Bánffy Dénes, Béldi Pál, Cserei János – romlásáért vagy haláláért Cserei leírása szerint Apafi a felelős. A balladai hangulatú, más szövegek tartalmára mozaikosan utaló, kihagyásos szerkesztésre jellemző, hogy a versből éppen ez a mindent összefűző részlet marad ki, amelyet szóban pedig Babits pontosan megfogalmaz Szabó Lőrincnek: „*Apafi = ő ivott-evett és írta alá a halálos ítéleteket, Bánffy Dénesét is*.”²⁶

A „robogott Bánfiért szemfedős követ” sor vésteljes hangulatot áraszt anélkül, hogy ismernénk a Cserei Mihály által leírt történet nyomasztó részleteit. Bánffy Dénes báró Apafi Mihály uralkodásának idején a fejedelem sógoraként komoly hatalomra tett szert, emiatt irigyei a trónjára féltékeny Apafi gyanakvását felszították ellene. Apafi 1674-ben az országgyűléssel végül hűtlenségért halálra ítéltette, ám feleségének, a fejedelemasszonynak könyörgésére mégis kegyelmet adott, de a felmentést hozó hír későn érkezett meg a kivégzés színhelyére, Fogarasra. A véres és komor eseményt Cserei Mihály részletesen megírja könyvében, ahol a versben szereplő „szemfedő” végzetszerű hangsúlyt kap. A fejedelemasszony kegyelmét vivő követ olyan gyorsan hajtott, „*hogy két ló megdöglött az erős utazásban*”, s bár megérkezett időben, hiszen „*éppen akkor vitték volt ki az urat a fővétre, de mivel éjszaka lévén, a kapun be nem mehettek*”, így mire tudták a kegyelmet, „*addig megholt vala szegény Bánffy Dénes*”. A fejedelemasszony a kegyelmet vivő követtel „*[k]üldött vala egy vég bársonyt is*”, hogyha mire megérkezik, „*azalatt megölnék*” testvérbátyját, akkor „*abban takarnák testit*”.²⁷

A „börtönben zsoltározott Béldi Pál” részlet a következő szövegre játszik rá. Béldi Pált, erdélyi főnemest, aki Apafi Mihály egyik legbizalmasabb tanácsosa volt, 1676-ban el-

lenségei bevádolták, hogy a fejedelem életére és trónjára tör. Ezért Apafi Fogaras várába záratta. Cserei így ír róla: „*Béldi Pált a komornyikházban tevék rabságra [...] minden este nagy felszóval könyörgött Béldi Pál, és azt a zsoldárt: »Kegyelmezz meg, uram, nekem, mert az igen kerget engem»*” etc. nótával elmondatta.”²⁸

Végül az „*apjáért könyörgött Cserei Mihály*” részlet magának az ERDÉLY HISTÓRIÁJA című művet megíró szerzőnek a személyes történetére, apjának szomorú sorsára utal. Cserei János előbb Apafi főasztalnoka, fogarasi kapitány volt, majd koholt vádak alapján a fejedelem 1678-tól hét éven és nyolc hónapon keresztül rabként őriztette Fogaras várában. Felesége és fia mindent megtettek kiszabadításáért. Cserei Mihály így ír erről: „*Számát bizony nem tudom, mennyiszor mentünk anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnótra, Görgényben, gyűlésekről gyűlésre, nagy fáradtsággal, télben, nyáron, esőben, hidegben, sárban, még szállást is nehezen találtunk a városok végén messzi [...] az urakat supplicáltam.*”²⁹ A tömörített sorok akkor is baljóslatúan komor hangulatot árasztanak, ha nem ismerjük a bennük szereplő személyeknek Cserei által leírt pontos történetét. A kitöltésre váró üresség, a nevekkel való telítettség még veszesebbé, feszültebbé teszi a vers által leírt Fogaras hangulatát.

A LEVÉL TOMIBÓL arra is jó példa, hogy az idézetfajta időjátéka 1908 őszétől még erőteljesebb szerepet kap a szövegek megalkotásában, mint korábban. Életrajzi háttere e megerősödésnek A HOLNAP megjelenésében keresendő. Miközben az antológia országos ismertséget szerzett Babits számára, egyúttal ő maga a támadások keresztútjába is került. Élclapok címdalán szerepelt a neve, gúnyosan citálták sorait, hol az ország erkölcsi romlásának okozóját, hol egyszerűen Ady tehetségtelen utánzóját látták benne, érthetetlennek, hidegnek, élettelennek, az ősök hagyományát tagadónak kiáltották ki költészetet, őt magát nem művésznek, hanem egyszerű mesterembernek titulálták. Nyilvánosság előtti költői pályája alkotói válsággal kezdődik, s e válság, többek közt, az intertextuális játékokban rejlő dialogikusság megerősödését eredményezi költészetében. Ez a versalkotási mód teszi lehetővé, hogy szövegek beemelése révén egyszerre folytasson párbeszédet a szellemi elődeiként vállalt szerzőkkel, bizonyítandó, hogy nem megtagadásuk révén akar új módon alkotni, másrészt vendégszövegek integrálásával vitatkozik az őt ért vádakkal is. Látszólag elfogadva az ellene felhozottakat, már-már posztmodern gesztussal szövegrészleteket emel versébe a megjelent bírálatokból úgy, hogy azok ürességét az ironia eszközével teszi nyilvánvalóvá. A kimondott jelentést felülírja a közlés módja által hordozott jelentéstartalommal, ironikus túlzással tart távolságot. Például Babits a LEVÉL TOMIBÓL következő két sorában egy mára már feledésbe merült, de akkor nagyon is élő szövegrészletre játszik rá.

„*törpék vagyunk
s egeket hordozunk.*”

A „*törpék vagyunk*” kifejezés Antal Sándornak abból a bevezetőjéből származik, melyet A HOLNAP antológia szerkesztőjeként Babits versei elé írt. Tudjuk, hogy nemcsak a napilapok támadták Antal szövegét, hanem maga Babits is nagyon elégedetlen volt teljesítményével, „*túlzásait és ízléstelenségeit*” emlegeti egyik levelében, „*melyek elég tartalmatlanok voltak*”.³⁰ Tény, hogy a zsurnalisztikus és hevenyészett nyitócikkecské, melyek minden szerző művét inkább csak felkonferálják, mint bevezetik, inkább ártottak, mint használtak az antológiának. Babitsról például Antal dicséretként írja azt, ami inkább elmarasztalás lehetne: „*nyugodtan, dac és kétségbeesés nélkül áll meg és gondolkodik. Nem felesel. Elismeri a maga igénytelen törpességét, de hozzáteszi, hogy valamennyien törpék va-*

gyunk, egyik sem különb a másiknál”.³¹ Nyilvánvaló, ha van valami, amit Babits nem tarthat követendőnek sem önmagára nézve, sem általánosítva: az az „igénytelen törpesség”. Versében az idézés gesztusa éppen a beemelt szöveg jelentésének elfogadhatatlanságát hangsúlyozza. Hiszen a szó szerint átvett „törpék vagyunk” hasonlat után az „egekkel hordozunk” sor éles ellentétben áll az Antal által eredetileg sugallt igénytelenség érzetével. Így válik Babitsnál is a vers nyomok szövetévé, ahogy Derrida a szövegről mint befejezetlen korpuszról írja, amely vég nélkül valami önmagán túlira, más elkülönülő nyomokra utal.³²

Ugyanez a dialogikusság, más szövegek irányában való nyitottság jellemzi például a SZONETTEK, az ARANY JÁNOSHOZ, a SZIMBÓLUMOK, az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ vagy a PALINÓDIA című verseket is. Most csak a vendégszövegekből építkező, egymásra utalásokkal átszótt SZONETTEK című versre vessünk egy pillantást. A versben felismerhető vendégszövegeknek két fontos csoportja van: az egyik, amelyik az értetlen kortárs kritika írásaiból emel be ironikus túlzással egyes részleteket, a másik a múltba nyúl, a költőelődök szövegére játszik rá, a szonettforma jelentőségét hangsúlyozza.

A SZONETTEK-ben felhasznált fordulatok nagy része a recenziókban sokszor elítélően ismételtetett jelzőkre utal. Például Bródy Miksa a *Magyar Hírlap*ban, az IRISZ-kötet recenziójában azt írja, hogy bár Babits Mihály „virtuóz” a „*verstechnikában*”, mégis „*hidegen*” hagyja őt verselése, sőt előfordul, hogy a „*virtuóz elfárad. Teljesen ellomposodik [...] s originalitása egy költőtlen szárazságban merül ki*”, „*nem tudok felmelegedni mellette, elvitatok tőle minden költőséget*”, „*nem költő, hanem dilettáns*”.³³ Cikkének végén dicséretként csak annyira futja, hogy elismerje „*a tálentumot a kézművességében*”. Nyilvánvalóan ezek a sorok csengenek vissza Babits válaszonettjében: „*Mind ügyesség / és szenvedetlen, csak virtuozitás*”, „*ez nem költészet; de aranyművesség!*” Szilágyi Géza is lesújtó bírálatot³⁴ írt a kötetéről. „*Nagyívű lendület nincsen verseiben, sokszor valami hidegség és szárazság teszi rideggé vagy bágyadtá sorait.*” „*Ezek hideg szonettek*” – kezdi válaszként őket idézve Babits a verset.

Szilágyi azt is kifogásolja, hogy „*valójának legtökösabb sebeit*”, „*lelkének legrejtettebb rezdüléseit*” nem tárja ki a világ előtt, Babits a „*legkevesbé szemérmetlen, a régi értelemben, tudnillik, hogy lényé legbelsejéből legkevesebbet árul el*”. A válasz erre a szemérmetlen szó továbbfokozásával születik meg: „*Ha költő, ki látát árulja: tessék! / itt állok cédán, levetkőzve! láss!*”

A recenziókban még egy fontos kifogást fogalmaznak meg Babits költészetével kapcsolatban, „*könyvtár szagúnak*” nevezik, vagyis éppen a rájátszások, utánpótlások koncentrált jelenlétét kifogásolják. Bresztovszky azt írja, hogy „*Nem képes többre plasztikus képek, pompás imitációk, érdekes jellemzések szédületes technikával való előadásánál. Ez a könyv kép-tárlat: sok jó kép, sok igen jó kép, néhány elfuccsolt kép van benne – de mind más festőtől.*”³⁵

Babits nem visszavonulót fúj, hanem válaszversében még központibb szerepet ad a vendégszövegeknek, melyeknek megértéséhez műveltség kell. A SZONETTEK első megjelenésénél két angol mottót szerepeltet, Wordsworth és Browning versének egy-egy sorát idézi. Utóbb mindkettőt kihagyja kötetéből, de a mi szempontunkból, sőt az egész vers vendégszövegekkel átítatott textúrája szempontjából annyira meghatározó a jelenlétük, hogy érdemes kitérni rájuk, hiszen már maguk a paratextuális mottók külön-külön is irodalmi utalások hosszú sorát tartalmazzák.

Az első mottó Wordsworth *NE VESD MEG A SZONETTET* című versének egyik sora. „*With this same key / Shakspeare unlocked his heart*”, vagyis magyarul Babits fordításában: „*Evvel a kulccsal nyitotta ki a szívét Shakespeare.*”³⁶ Wordsworth ugyanis kortárs kritikusaival szemben a műfajt Shakespeare-re hivatkozva védte meg. Verse további irodalmi utalásokkal is telített, hiszen egyúttal felidézi Petrarca, Dante, Spencer, Milton szonettíró

művészetét is. E sorral folytat párbeszédet HOUSE című versében Browning, úgy, hogy előbb idézi Wordsworth mondatát, majd egy kérdésre válaszoló felkiáltó mondatot ír, Babits ezt a részt idézi mottóként: „*Did Shakespeare? If so, the less / Shakspeare he!*” (Babits fordításában: „*Mennél jobban felnyitotta [mármint a szívét], annál kevésbé Shakespeare.*”)³⁷ Vagyis Browning kettős csavarral, Wordsworth idézetén keresztül utal vissza Shakespeare-re. Babits még tovább játszik az egymással felelő utalásokkal úgy, hogy Wordsworth és Browning néhány sorát egymástól független, csak tartalmilag kapcsolódó idézetként közli mottójában, anélkül, hogy Browning idézetén belüli idézetét szövegének részévé tenné, vagyis a közvetlen kapcsolatot feltárná kettőjük közt. Így az összefüggések felfedésének nehéz, nagy műveltséget igénylő, intellektuális munkáját a befogadóra bízta. Végül ebbe az értelmezési hálóba szövi bele saját versének befejező mondatát, melynek szövege a hajdani költői dialógusok sorába új szemponttal kapcsolódik bele:

*„Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál,
Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet,
erősen, hogy csak rokonom nyithassa.”*

Verseinek túlzott könyvtárszagát kifogásoló kritikákra tehát a szövegközöttiség lehetőségében rejlő perspektívátágitással válaszol, hasonlóan ironikus túlzással élve, ahogy magát hidegnek nevezi szenvedélyes válaszában. A napi kritikák szavaitól kezdve Shakespeare-ig ívelően a pretextusok időbeli játékát teszi meg saját szövegének értelmezési alapjául, oly módon, hogy a különböző vendégzövegek közötti, megtöltésre váró üresség kapja az egyik főszerepet. A kritikák hatására nem tompítani fogja, hanem éppen megerősíti verseinek a szövegelődökre rájátszó jellegét. Ugynevezett görögös korszakának ez a szövegközöttiség lesz egyik központi szervezőelve, mint ahogy életművének is egyik meghatározó jellemzőjévé fog válni. Babits ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT című verséről írta Németh G. Béla: „*versének szervező elve a példázat, az utalás, a hasonlat, a hasonlóság. Áthatja a vers valamennyi alkotó elemét és rétegét, a mondattól, a sortól, a strófától a rímig és ritmikáig.*”³⁸

Rájátszásokban, vendégzövegekben leggazdagabb műve a LAODAMEIA. Ahogy Rába György jellemzi, „*más költők sorait intarzaszerűen*” dolgozza bele munkáiba.³⁹ E tanulmány keretei közt áttekinthetetlen a pretextusok hosszú sora,⁴⁰ de a LAODAMEIA kapcsán most inkább az a fontosabb számunkra, hogy Babits ez alkalommal is felfedi, hogy mely szerzők műveit építette művébe. Szilasi Vilmos kötetében pontos leltárt készített, felsorolja neki a verses drámában vendégzöveggel jelen lévő szerzőket: Lukianosz Proteszilaosz története az egész műre, „*Swinburne Atalantája a karénekekre*” volt hatással, valamint „*Homéros összes idevágó helye. Catullus, Sappho, Horatius, Aischylos.*”⁴¹ Babits tehát nem elrejtteni akarta művének transztextuális kapcsolatait, hanem épp fordítva, elvárta olvasóitól azt, hogy az intarzaszerűen beillesztett, néha strófányi hosszúságú vendégzövegeket azonosítsák művében. Egy kortárs visszaemlékezése szerint ő maga panaszkodott, hogy környezete, kiadója, kritikusai mennyire nem értik művét, hiszen például a „*»Büszke székedben magas Aphrodité« ódában senki sem ismert rá az eredeti Sappho-versre.*”⁴² Szappho versének szövegrészletei ráadásul nem is Babits átköltésében szerepelnek a LAODAMEIA-ban, hanem ahogy Szilasinak ő maga is megnevezi, Kölcsey Ferenc és Fábchich József akkortájt közismert fordításában. Szappho Kölcsey által való megidézésével újra a szövegeknek a különböző időszakokat átívelő játéka kap hangsúlyt. Hiszen a görögök mellett tizenkilencedik, huszadik századi szerzőket is idéz. Például Arany BUDA HALÁLA című művének hatását is felfedezhetjük a LAODAMEIA szövegén. „*Vad*

Phrygia” vidéke Prótesziláosz halálának helyszíne, „*hol tigris kölykez a pusztán, / hol üvölt a sárga oroslán*”.⁴³ A leírás Arany Jánostól kölcsönzött. Hunor és Magyar a csodaszarvast úgyve hasonlóan vad vidéken halad át Perzsiában: „*De a párdúc vad oroslán / Végig üvölt a nagy pusztán, / Sárga tigris ott kölykezik*.”⁴⁴

Swinburne ATALANTÁ-ja az egész műre meghatározó módon hatott, bár Babits sokkal hűségesebben idézi saját darabjában az eredeti mintát, mint az angol szerző tette. A LAODAMEIA szerkezetében, a kardalok felépítésében szinte filológusi pontossággal követi az antik görög tragédiák pontosan szabályozott rendjét. Egy klasszika-filológus pontosságával tartja be a prologosz, parodosz, a három epeiszodion és sztaszimon váltakozó rendjét, hogy művét végül szabályosan exodosszal zárhassa. Miközben tehát szigorú következetességgel játszik rá a görögös mintára, a darabba összefüggő részleteket illeszt Swinburne-művekből saját fordításában. E beillesztéseket évtizedekkel később nyilvánosan, a rádió hallgatói előtt fel is fedi. Swinburne jelentőségét jellemezve idézi a LAODAMEIA egy karéneket, „*melyben a nagy angol szellemének ellenállhatatlan sugallatát érzem. Több ez, mint fordítás, a legnagyobb síri ajándék, amellyel egy író áldozhat egy távoli társ és mester nagyságának, vallomás arról, hogy lelke bennem is él, és az én lelkemet is alakította hatásával. Ime hát az ifjonti vers, mely Swinburne szellemét és témáját idézi*”. Eztán felolvassa a LAODAMEIA 822–845. sorait, az utolsó Teljes kar szövegét, mely az ATALANTA „*An evil blossom was born*” kezdetű kardalának fordítása.⁴⁵ A „*legnagyobb síri ajándék*” kifejezéssel Babits arra a helyzetre utal, hogy a LAODAMEIA megírása, 1910 tavasza előtt egy évvel, 1909 áprilisában hunyt el Swinburne. Idézése a versben tehát a jelen aktualitása által is áthatott. A több korból való idézés mint gesztus legalább olyan fontos szerepet tölt be művében, mint az idézet tartalma. Vendégszövegek beemelése által az aktuális jelen éppúgy beleszövődik a vers szövetébe, mint a klasszikus múlt.

A szövegek perspektívájának intertextualitástágítása izgatón modern, sőt már-már posztmodern összetettséget mutat. De egy lényeges különbségre mindenképp fel kell figyelni. Babits szövegei paratextuális gazdagságuk miatt szinte lezárhatatlan bőségben mutatnak túl önmagukon, de e szövegek új szöveget létrehozó játékok során nem kérdőjelezik meg önmaguk hagyományát, mint a posztmodern alkotások esetében oly sokszor, nem fordulnak saját nyelvük és közegük tradíciói ellen. Sőt szövegeközöttségük éppen az elődök teljesítménye iránti tisztelet, a hagyomány továbbvitelének kifejezése akar lenni. A JÁTEKFILOZÓFIA című esszéjében, amikor a platóni dialógus pastiche-ának részeként Szókratész és Phaidrosz úgy beszélget egymással, hogy a Fogaras melletti Olt partján hétköznapi ruhában sétálgatnak, akkor ők a hagyomány folytonosságának és továbbélésének szimbólumaivá is válnak, akik úgy érkeztek az antik görög világból, hogy Tolsztojt és Nietzschét is emlegethetik, akik úgy elevenednek fel a múltból, hogy már a jelent is magukba olvastották. Nem véletlenül mondja Szókratész a sokat idézett mondatot a világ sokszínűségéről érvelve: „*egyszer, mikor Fechner voltam, azt mondtam, hogy élet is van!*”⁴⁶ Az EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben évtizedekkel később, de az itt feltártakkal összefüggésben, Babits ezt írja: „*Az igazi világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak. S az igazi világirodalom-történet ezeknek története. A nagyoké, akik folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött.*”⁴⁷ Az irodalom lényegét épp e folyamatosságban, az újraépítések, átértelmezések egymást összefűző sorában látja. A fiatalkori versek különböző idézetfajtáinak összetett időjátékai, amelyek állandóan valamilyen önmagukon túlira is mutatnak, inspiráló sokszólamúságukban ennek a Babits által alapvetőnek tartott, dialogikus szövegeközöttségnek a magas szintű megvalósulásai.

Jegyzetek

1. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA (1912). In: Babits Mihály: ESSZÉK, TANULMÁNYOK. I–II. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, 1978. (A továbbiakban BMET.) I. 302.
2. Genette, Gérard: TRANZTEXTUALITÁS. *Helikon*, 1996. 1–2. 82–90.
3. Kelevéz Ágnes: BABITS VALLOMÁSA SZILASI VILMOSNAK VERSEI KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994. 5–6. sz. 752. (A továbbiakban: *IK*, 1996/5–6.)
4. Ezúton köszönöm Stoll Béla és Jelenits István e kérdéskörben nyújtott szíves segítségét.
5. A PATRIS SAPIENTIA... szerzője több kézirat tanúsága szerint Aegidius Colonna püspök volt (megh. 1316).
6. György Oszkár levele Babits Mihálynak [Budapest, 1904. jan. 3. után]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE, 1890–1906. S. a. r. Zsoldos Sándor. *Historia Litteraria Alapítvány, Korona*, 1998. 58. (A továbbiakban: BML, 1890–1906.)
7. Babits Mihály: DANTE FORDÍTÁSA. *Nyugat*, 1912. 8. sz. In: BMET, I. 274.; Babits Mihály: KÖNYVEK ANGOL KÖLTÉSZETRŐL. *Nyugat*, 1911. máj. 16. 955.; Babits Mihály: DANTE HAT SORÁRÓL. *Nyugat*, 1920. júl. 741–743.; Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, 392. (A továbbiakban: EIT.)
8. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek [Baja, 1906. márc. 25. előtt]. In: BML, 1890–1906. 232.
9. Szabó Lőrinc: IRODALOMRÓL A RÁDIÓBAN. *Nagyvilág*, 1975. márc. 3. sz. 461.
10. Lőrincz Csongor: BABITS MIHÁLY: *ESTI KÉRDÉS*. A „SZÓ” MÉDIUMA AZ ESZTÉTIZMUSBAN. In: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI. 1800-TÓL 1919-IG. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, 2007. 728–737. Kisebbségi változtatásokkal I. még Lőrincz Csongor: A MEDIALIZÁCIÓDÁS POÉTIKÁJA: ESZTÉTIZMUS ÉS KÉSEI MODERNSÉG. HOFMANNSTHAL, BABITS, JÓZSEF ATTILA. In: HANG ÉS SZÖVEG. Szerk. Bednancs Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály. Osiris, 2003. 342–376.
11. Murányi Győző: AZ ÓCEÁN-EMBER. VICTOR HUGO ÉLETE ÉS MŰVEI. Gondolat, 1970. 243–244. A két vers közötti lehetséges kapcsolat olyan erős, hogy Murányi Győzőtől függetlenül, francia kutatásai során nemrég Pór Péter is felhívta rá egy levelében a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.
12. Babits Mihály: SWINBURNE. *Nyugat*, 1909. febr. 1. 3. sz. 113–119. In: BMET, I. 39.
13. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE 1903–1920. Szépirodalmi, 1981. 319.
14. Iliász, I. ének, 316., 327.; XIV. ének, 200., ill. 204.
15. Vö. ELISCHER–FRÖHLICH SZÓTÁRA HOMEROS KÉT EPOSÁHOZ ISKOLAI HASZNÁLATRA. Lauffer Vilmos-féle könyvkiadóhivatal, 1901. 54.
16. Csengeri János: HOMEROSI VILÁG. A REÁLIÁK ÖSSZEFOGLALÁSA. SEGÉDKÖNYV AZ ILIAS ÉS AZ ODYSSEIA OLVASÁSÁHOZ. AZ ÚJ TANTERV ÉRTELMEBEN. Lappel Róbert, 1903. 78.
17. Nemes Nagy Ágnes: A HEGYI KÖLTŐ. Magvető, 1984. 46.
18. Melczer Tibor: BABITS MIHÁLY: JÓNÁS KÖNYVE ÉS MÁS KÖLTEMÉNYEK. PÁLYAKÉP VERSEKKEL. Ikon, 1993. 23. (A továbbiakban: Melczer, 1993.)
19. XC. ZSOLTÁR, 3. rész. Vö. Melczer, 1993. 23.
20. Riffaterre, Michael: AZ INTERTEXTUS NYOMA. *Helikon*, 1996/1–2. 68–69.
21. ANGYALOS KÖNYV harmadik füzet, 78. fólió rektó.
22. Gál István: BABITS EGYES VERSEINEK KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténet*, 1975. 2. sz. 453. (A továbbiakban: *It*, 1975/2.)
23. AENEIS, VI. ének, 548–549., 555–556. sor; Kartal Zsuzsa fordítása. Vö. Melczer, 1993. 11.
24. Cserei Mihály: ERDÉLY HISTÓRIÁJA [1661–1711]. S. a. r. Bánkúti Imre. Európa, 1983. 100.; vö. 150. (A továbbiakban: Cserei, 1983.)
25. Cserei, 1983. 130.
26. *It*, 1975/2. 453.
27. Cserei, 1983. 122.
28. Uo. 127.
29. Uo. 151.
30. Babits Mihály levele Kun Józsefnek [Fogaras, 1908. november 16. után]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE, 1907–1909. S. a. r. Szőke Mária. Akadémiai Kiadó, 2005. 157.
31. A HOLNAP. S. a. r. és a bev. írta Antal Sándor. Nagyvárad, A Holnap Irodalmi Társaság, 1908. 84.
32. Derrida, Jacques: LIVING ON: BORDER LINES. In: DECONSTRUCTION AND CRITICISM. Ed: Bloom, Harold–de Man, Paul–Derrida, Jacques–Hartman, Geoffrey–Miller, J. Hillis. Continuum, New York, 1979.
33. Bródy Miksa: A NYUGAT KÉT KÖLTŐJÉRŐL. *Magyar Hírlap*, 1909. máj. 28. 125. sz. [1]–3.

34. Szilágyi Géza: VERSEKRŐL. *Új Idők*, 1909. júl. 11. 28. sz. 30–33.
35. Bresztovszky Ernő: ÚJ EMBEREK ÚJ KÖNYVEL. *Népszava*, 1909. júl. 18. 169. sz. 5–6.
36. „*Scorn not the Sonnet; Critic, you have fowned, / Mindless of its just honours; with this key / Shakspeare unlocked his heart*”. Wordsworth: SCORN NOT THE SONNET. A fordítás: EIT, 282.
37. „*Hoity toity! A street to explore, / Your hous the exception! »With this same key / Shakspere unlocked his heart' once more!« / Did Shakspeare? If so, the less / Shakspeare he!*” Browning: HOUSE. Babits AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE című könyvében feleleveníti a történetet: EIT, 282.
38. Németh G. Béla: HASONLÓSÁG, HASONLAT, PÉLDÁZAT. In: Németh G. Béla: 11 VERS. Tankönyvkiadó, 1977. 194.
39. Rába György: A SZÉP HÜTLENEK (BABITS, KOSZTOLÁNYI, TÓTH ÁRPÁD VERSFORDÍTÁSAI). Akadémiai Kiadó, 1969. 104.
40. L. erről részletesen „SOHASE VOLT MÉG ILYEN SZÉP GYEREKEM”. BABITS NYOMÁBAN A LAODAMEIA BÖLCSŐJE KÖRÜL. In: Kelevéz Ágnes: „KIT ÚJ KOROKBA KÜLDTEK RÉGI RÉVEK”. BABITS ÚTJÁN AZ ANTIKVITÁSTÓL NAPJAINKIG. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008. 79–114.
41. *ITK*, 1996/5–6. 755.
42. Mattyasovszky Erzsébet Frideczky Józsefné: EMLÉKEIM BABITS MIHÁLYRÓL. Közli: Éder Zoltán. *Irodalomismeret*, 1999. 1–2. sz. 11. Vö. Éder Zoltán: BABITS A KATEDRÁN. 1966. 171., 174.
43. LAODAMEIA, 306–307. sor.
44. Arany János: BUDA HALÁLA. Hatodik ének, 21–23. sor.
45. Vezér Erzsébet: HANGMÚZEUM AZ IRODALOMTÖRTÉNET SZOLGÁLATÁBAN. ISMERETLEN BABITS- ÉS SZABÓ LŐRINC-SZÖVEGEK. *It*, 1969. 1. sz. 158–166.
46. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA (1912). In: BMET, I. 295.
47. EIT, 11.

Sumonyi Zoltán

„CSÚNYA ÉS ÁRTALMAS DOLOG, HOGY A FELKELŐ NAP RÁD SÜT ÉS TE MÉG TÉTLENÜL HEVERSZ ÁGYADBAN”

(Szent Ambrus – Szép Ernő, *Nyugat*, 1911)

Bizony, kilenc előtt sosem kelek föl. –
Igaz: nem ébredek korábban.
Könnyen, de álom nélkül alszom,
S nem úgy kelek, kábán, mint mély gödörből. –
(Mint réges-rég, az iskolában
Ha télen szénszünet volt, s ajtó
Becsukva – nincsen semmi lecke! –
Henyéltem könyveket szemezve,
S az éjszakába nyúlhatott az este.)

Az volt az én időm. Meg verset írtam.
Kisiskolás, nagy, bátor hittel.
Kint hó esett, vonat csörömpölt,
Zománcos kályhánkat bent megpakoltam
Négyzetes német brikettel,

S már hallottam, mint szisszen, bömböl
Történelmünk nem túl sok hőse
– Űgyes királyunk hollós őse –
Hajnalra balladát írtam belőle.

Megint az én időm ez: semmi „lecke”!
Későn kelek, hajnalban fekszem.
De mit *leckéztem* ötven évig?
Mit változtatnék, hogyha még lehetne?
Hány réteg alku nyomja lelkem?
Mit hittem el, mit hittem félig?
Mit mondok végül önmagamnak,
Ha ágyban lát a rám lelő nap,
És nem kelek föl, mert hát meg kell haljak?

ŐSZI SÖTÉTSÉG – AZ ÚJ SZOBRÁSZHOZ

(Füst Milán versére, *Nyugat*, 1911)

Az ifjúságra sűrűn gondolok.

Egy rég kihalt lakás, ahol gyakran jött össze négy kamasz:

Előszobája gyenge vegyszerszag-homály: előhívók, fixáló vegyszerek,

De bent a nagyszobában agg költőnk versét skandáltuk versenyezve,

Elringattuk magunkat szeszélyes ritmusában:

Hol majdnem tiszta jambus, hol meg daktilusra, spondeusra vált, mint Szapphó...

Azt hittem, megtaláltam benne hangomat, s nem érdekelt, hogy nem tudom,

Miféle lóugrás szerint jutott az alkonyi mezőktől

Lesütött szemmel, be az erdők apró vize mellé –

S a rátarti és ravasz kovácstól szobrászi megbízásig hogy jutott el...

Kérlek, faragj most négy szoborfejet a márványtábla mellé!

Gyakorta járok ott, a Főnix-házak oldalában...

Mindig elolvasom, minthogyha nem tudnám a dátumot, nevet,

Habár az elmúlt harminc évben nem voltunk barátok;

Egy-két gyors kézfogás, meg faggatóan óvatos tekintet:

„Mit gondolsz erről-arról... meg kéne majd beszélünk...”

Kérlek, faragj most négy fejet a márványtábla mellé,

S ne kérdezd, hogy néztünk ki egykoron, csak fogd a vésőd!

Az arcvonásokat majd úgylis megfaragja híven röpke halálunk.

EGY MAGÁNOS ÉJSZAKAI CSAVARGÁS KIMERÍTŐ LEÍRÁSA

(Szép Ernő versére, *Nyugat*, 1913)

A nagyszobában még a tévé ment, hát bejöttem
A dolgozószobába. Leültem asztalomhoz,
S csupán a számítógép billentyűin szöszöltem.

A hosszú közbillentyű szürkéjén tiszta félhold...
A jobb hüvelykujj hányszor ütött le arra, s hányszor
A bal középső ujj az E-re, hogy az fehér már?!

Ezen tűnődtem, aztán fölnéztem. Szembe' festmény:
Keresztek, fejfa, lángok – időszerű is éppen,
Ma már Mindenszentek van, holnap Halottak napja.

Erről halottaimra gondoltam: szüleimre,
Aztán a festőnőre, ki ezt a képet adta,
Meg persze mesteremre, hisz egy sírban fekszenek.

Szemem továbbsiklaltam, oldalt a hosszú falra.
Egymás fölött a képek: kettőn alföldi házak
Meg gémeskút sötétlik, a harmadik Nagybánya.

Komor táj mind a három. A fönti barna tónus,
Az alsó kettő mélykék, oly mély, hogy már korom-kék:
Vihar gyűlik fölöttük. Agresszívebb az ózon.

Mellette: nyári alkony. Bokros dombhátaikon túl
Nagy, szürke víz, s fölötte hatalmas távlatával
A hígabb ég zenitje. – Sokszor sokáig nézem.

Akár ha nyári estén állnék Mencshely fölött a
Bakony lejtőin, és a nagy tó három szakaszra
Fölosztva látszik onnan, Kőröshegytől Vonyarcig.

Tusrajz: terhes leány áll egy bibliai utcán.
Mögötte boltív látszik, boltív alól az anyja
Riadtan néz utána, ajkuk sírásra görbül.

Harmincöt évvel később *ott* ügyködött Saul, még
Keresztényüldözőként szervezve kődobálást,
S mögöttük *az* a boltív: egykor Szent Anna háza...

Alatta: férfiakt-rajz, satírozás grafittal.
A férfi kontraposztban ül egy medence szélén:
Mellig felhúzva térdét, jobb lábfejét vakarja.

A festőt, ki e rajzot rajzolta, nem ismertem,
De lánya egyszer Róma külvárosában rám szólt:
„Várjon! Még két megálló a Falon-túli Szent Pál!”

A nyomtató fölött meg portrék, grafittal, szénnel.
Agg mesterénél kétszer kint jártam, interjúztam –
S most háza húlt helyén ül, szoborként, bronzfotelben.

Közben meg visszaértem az íróasztalomhoz,
Ahol jobb kéz felől függ néhány személyes emlék;
Los Angeles, '84, szemfényvesztő mutatvány:

Festője hengerelve fölvitt több réteget, majd
Egy tiszta gézdarabbal fölöslegét leszedve
Rejtélyes lány tekintett reánk a plexilapról.

Szemem fölött a másik „személyes kép” hasonló
Szobrászi technikával készülhetett, csak éppen
Korábban hetven évvel. Harctéri környezetben.

A szürke sík tagolva egy-két fehérebb folttal:
S a fák között a dombon fogatolt trén lemálházt.
Anyám apját közöttük ott látom... mindig ott van.

Przemysl alatt esett el. Huszonhat évet élt és
Kilencvenhárom éve bajtársak közt a földben...
Sit tibi terra levis! –

Halottak napja, hajnal. A komputert bezárom:
„Elmenti?” El! – kattintok.
Amit tudok még mentek...

Horváth Elemér

MILTON GALILEÓNÁL

milton tudta hogy néha jobb nekünk
ha bizonyos dolgokat nem tudunk
hiszünk csak és engedelmeskedünk
szóba került-e mindez amikor
meglátogatta a toszkán tudóst
akinek arra ment rá élete
amit a költő istenre bizott?

fogalmam sincs és nem is lényeges
az életünknek egyszer vége lesz
belőlünk semmi egyéb nem marad
mint egy marék por egy lapát agyag
s talán angol s talán magyar szavak
ha épp az legyezgeti hiúságodat
hát ird le csak és ne sajnáld magad

FUNDADOR

az ilyen szerény kisvárosban is
jócskán akadnak milliomosok
szegények is ami nem is csoda
ha nem is kimagasló teljesítmény
amire büszke lehet tulajdonosa
nem imponál semmilyen tú foka
senki szájából emberek vagyunk
nem tevék ódon közel-keleten
igyál egy komoly konyakot velem
vacsora után a szivarozóban
felebarátom örök idegen
ha nem is engedheted meg magadnak
mert a bokáid cipődbe dagadnak
örülök hogy én kifizethetem

LÁTOGATÁS A PÁZMÁNY UTCÁBAN

a hercegprímást régen eltemették
csak nevét őrzi ez az utca még
a nagy utca s a kis utca között
szabó néni szintén elköltözött
neki vályogházát is lebontották
a haladó szellemű unokák
akiket világra hozott
ki tudhatná miért?

s akik ma valahol nyugaton boldogok
mérnökök tanárok vagy orvosok
és nem emelnek sírjára botot
mint józsef versében a birtoktalanok
örülne neki jól imádkozott
nézem a jövőmet és hallgatok

Kőszeg Ferenc

EGY KÁD VÍZ

Részlet*

Kovács Péternek, a régi barátsággal

1957. október 21-én este tíz órakor csengettek, a fürdőszobában vetkőztem, tudtam, hogy értem jöttek. Fél perccel később anyám jött be: – Őrizetbe vesznek – mondta sápadtan, nyilvánvalóan a látogatók szóhasználatát követve. Alig hiszem, hogy korábban valaha is használta volna ezt a szakkifejezést. De már nyomult is mögötte az egyik belügyes, nehogy bizalmas információkat tudjunk cserélni.

(„**Téged mondtalak**”) Az őrizetbe vétel nem ért váratlanul. Az előző héten feljött gyerekkori barátom, P. Misi. Egy köteg iratot hozott, és megkért, tegyem el őket, mert kihallgatásra idézték. Valószínűleg a Petőfi Munkabrigádról fogják kérdezni, ezek a brigád nála maradt iratai. A kihallgatás után eljön értük. El is jött, megkönnyebbülten mondta el, hogy munkabrigádról egyáltalán nem esett szó, ellenben közös ismerősünkről, általános iskolai ifi-vezetőkéről, Turi Polgár Istvánról érdeklődtek. Amikor Pista 1955-ben disszidálni próbált, őt már akkor kihallgatták, mert annak idején eléggé jó barátságban voltak (nyolcadikos korunkban Misi volt az úttörő csapattanács elnöke, Pista nagyon sokra tartotta, barátságuk Pista eltávolítása után is megmaradt). Tudomása szerint, mondta Misi, Pista Ausztriában van, most főleg arról kérdezték, ismer-e másokat, akik kapcsolatban álltak vele. – Téged mondtalak, mert úgy tudom, te csak nyelvet tanulni jártál hozzá. – Ahogy Misi elment, átnéztem a fiókjaimat, összeraktem Pista leveleit meg minden olyan iratot, amely röplapkészítésre, sokszorosításra utalhatott. Rövid ideig haboztam, hogy a gyanús írások közé soroljam-e a Farkas Évától kapott levelek vaskos kötegét, de végül visszatettem őket az íróasztal fiókjába. A kiválasztott papírokkal lementem a Duna-partra, mindent apró darabokra téptem, és az egészet bedobtam a folyóba, még hozzá a Szabadság híd közepéről. A bizonyítékok töredékét semmisítettem meg. A komolyabb bizonyítékok már rég a BM Politikai Nyomozó Főosztály (az ávóként emlegetett Államvédelmi Hatóság utóda, a későbbi III-as – állambiztonsági – Főcsoportfőnökség elődje) kezében voltak.

* A teljes szöveg a szerző K. TÖRTÉNETEI című kötetében (Magvető) jelenik meg.

(Két oldalról mellém ültek) Az estéli látogatók megkérdezték, melyik az íróasztalom, beleturkáltak a fiókba, elsőként Farkas Éva leveleinek kötegét találták meg. – Azok magántermészetű levelek – mondtam ostoba módon, erre rögtön betették a zsákjukba, nem is láttam őket soha többé. Egyébként Gábor Iván egy levelét találták még meg, egyebet nem, elkönnyelhettem, hogy legalább a tisztogatást jól hajtottam végre. Anyám többször is elmondta, nemrég jöttem ki a kórházból, gyomorvérzésem volt, diétás étkezésre van szükségem. – Majd az orvos intézkedik – felelték. Nem bilincseltek meg, a bilincselést csak a rendszerváltás után tették gyakorlatilag kötelezővé, talán az amerikai filmek hatására. Amikor úgy háromnegyed óra múlva beültettek az autóba, és két oldalról mellém ültek a házkutatást végző nyomozók, megkönnyebbülés fogott el. Másnap, kedden délután kellett volna első alkalommal szemináriumi beszámoló tartanom valamilyen régi magyar irodalmi témáról, de nemhogy a dolgozatot nem írtam meg, a megtárgyalandó műveknek is csak egy töredékét olvastam el. Azért is készültem a szokásosnál korábban, már tíz órakeres lefeküdni, hogy másnap viszonylag korán bemehessek a könyvtárba. Persze nyilvánvaló volt, hogy néhány óra alatt nem tudom elolvasni mindazt, amit az elmúlt hetekben nem olvastam el. Ahogy a kocsis megindult, nyugalom szállt meg: a szemináriummal nem kell többet foglalkoznom. Hacsak... hacsak másnap ki nem engednek. De ez nem látszott különösebben valószínűnek.

A kocsis a Keleti pályaudvar felé haladt. Először vagyok idegen, ellenséges közegben, gondoltam. Nyáron a kórházban is idegen közegben voltam, de nem ellenségesben. Megpróbáltam elereszteni magam, mostantól történjék, aminek történnie kell. A Keletinél egy rendőr leintette a kocsit, a sofőr mellett ülő férfi felmutatta az igazolványát, a rendőr vigyázzba vágta magát. Csak tartson minél tovább az út, kívántam. Vigyenek vidékre vagy akár a Szovjetunióba, hiszen kelet felé haladunk, kifelé a városból, csak megérkezni ne kelljen. De elég hamar megérkeztünk, kinyílt az épület kapuja, az udvaron szálltunk ki, fogalmam sem volt, hol vagyunk. Felvették az adataimat, végigtapogatták a ruhámat, egy körfolyosó üres első zárkájába helyeztek el. Hamarosan zárkatársat kaptam, két szót sem válthattunk, már jöttek értem, a szomszédos irodában vagy irodának berendezett zárkában volt a kihallgatás. Nehezen jegyzem meg az arcokat, néha viszonylag közeli ismerősöket sem ismerek fel, most azonban nem volt kétségem, az asztalnál az a férfi ült, akivel a Péterfy Sándor utcai kórház büféjében összeszólalkoztam. Nem ismert meg, pedig neki szakmai kötelessége lett volna megjegyezni az arcokat. Gábor Iván levelét forgatta a kezében, felolvasott egy mondatot, Iván valami olyasmit írt, jól tette, hogy kiment. – Persze, ilyen alakokkal levelez – mondta kihallgatóm –, akik itt hagyták az országot, maga is velük szeretne lenni. – De hát ebből a mondatból – feleltem – épp az ellenkezője következik. Azért érvel az elmenetele mellett, mert azt írtam neki, nem helyeslem, hogy disszidált. – Ilyet persze egészen biztosan nem írtam, de az adott pillanatban kapóra jött ez a válasz. Aztán egy hosszú, tökéletesen értelmetlen párbeszéd következett, kihallgatóm szidalmazta az ellenforradalmárokat, a disszidenseket, a szocializmus olyanfajta ellenségeit, amilyen én is vagyok, én pedig azt mondtam, egy „szocialista alapokon nyugvó, de sokkal demokratikusabb rendszer kell, hogy felváltsa a jelenlegit”. Ez így bele is került a jegyzőkönyvbe. (Az eljárás rám vonatkozó anyagát 1997-ben megkaptam a Történelmi Hivataltól, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára elődszervezetétől; a szó szerint idézett szövegek ebből az anyagból valók.) Nyilván mind a kettőnknek lelki szükséglete volt, hogy mondjuk a magunkét. Egy idő után a kihallgató rájött, hogy csak megy az idő, de érdemben nem haladunk, előhúzta hát a röplapot meg a levelet, amelyet Turi Polgárnak küldtem, majd

megkérdezte, én írtam-e őket. Tagadni nem lett volna értelme, mind a kettőt elismerem. Ettől kezdve azonban a lehető legrosszabb taktikát választottam. Ahelyett, hogy azt mondtam volna, nem voltak társaim, nem volt szervezkedés, csak nagyoztam a levelemben (ami majdnem megfelelt a valóságnak), elismertem, „elterveztük azt, hogy a középiskolákban illegális szervezkedések létrehozását kezdeményezzük”, de ahogy az IFJÚ GÁRDÁ-ban olvastam, hozzátettem: „nem vagyok hajlandó vallomást tenni a társaimról”. Azon az éjszakán, két nappal az évforduló előtt, ötszáz embert hoztak be a Gyűjtőbe (hajnalban tudtam meg, hogy ott vagyok), az új fiúkat általában megverték, akár vallottak, akár nem. A szomszédos kihallgatósobákból kiabálás, jajgatás hallatszott. A kihallgatóm elégedetten bólogatva figyelmeztetett is: – Hallja, maga is megkaphatja. – A társamnak, akit nyomban utánam hoztak be a cellába, másnap fekete volt a háta a gumibotütésektől. A régi motorosokat viszont, akik az Andrassy út 60.-at is megjárták, nem bántották, tudták, hogy őket néhány gumibotütéssel nem lehet megijeszteni. Engem vélhetően végül azért nem vertek meg, mert megriasztotta őket a kórház és a gyomorvérzés, ki tudja, mi bajom esik, ha ütni kezdenek. Amíg a kihallgatóm a jegyzőkönyvet próbálta bepötyögni a gépbe, csendben elaludtam a széken. Üvöltésre ébredtem, egy másik nyomozó ordított velem, hogy miért nem pattanok fel, ha ő bejött a helyiségbe. Hajnali három óra lehetett, amire visszakerültem a zárkába, akkor már összesen öten voltunk ott. Szalmazsákokon feküdtünk, a sarokban ott állt a József Attila verséből ismert kübli.

(Megfelelt a felkelőről alkotott ideálképemnek) A fogság, a kihallgatások sorozata, a vívódás, mit valljak, a szorongás, hogy mi történhet velem, persze nyomasztó volt. De alig hiszem, hogy volt még két hónap az életemben, amely alatt annyi mindent tudtam meg a világról, amennyit az előzetes letartóztatás időszaka alatt. És ebből a két hónapból is a legérdekesebb az első hét volt, amelyet politikai nehéz fiúk között töltöttem. Zárkatársaim közül elsőként egy nyurga fiatalember tűnt fel, jobb karja tőből hiányzott, baljával azonban hihetetlen ügyességgel sodort cigarettát a csikkekől összegyűjtött dohányból, a kübli mögé gyúrt papírdarabokba. – Az oroszok is újságpapírba sodort cigarettát szívtak – mesélte. – Amikor a Várban egy akna leszakította a karomat, egy orosz tábori kórházban tértem magamhoz, az orosz őr a számba dugott egy ilyen papiroszit, azt hittem, elájulok tőle, de aztán éreztem, hogy jólesik. – A neve három keresztnevből állott, László Béla Györgynek hívták (úgy emlékszem, Bélának szólítottuk), a fél karjával keramikusművésznek mondta magát, állítását nemcsak a cigarettasodrás tette hitelessé, hanem az is, ahogy kenyérbéلبől figurákat gyúrt. A forradalom alatt a Corvin közben harcolt, egy csoport parancsnoka volt. Tökéletesen megfelelt a felkelőről alkotott ideálképemnek, megakadályozta, hogy az elfogott ávosokat agyonlőjék, amikor hírért vette a Köztársaság téri eseményeknek, néhány Corvin közí fegyverrel odament, hogy útját állja a további lincselésnek. Elítélte Mindszenty megszólalását is. – A beszédőtől a fiúk teljesen kiborultak – mondta. – Nem azért harcoltunk, hogy a papok visszakapják a földjüket. – 1946-tól egy diplomataképző iskola hallgatója volt. – Valójában kémeknek képeztek ki bennünket – mondta. – Óra közben bejött egy ember, váltott néhány szót az előadóval, aztán kiment. Egy negyedóra múlva az előadó váratlanul felszólította az egyik hallgatót, írja le azt az embert, aki bejött a terembe. Milyen magas volt, milyen színű volt a haja, milyen ruhát hordott? Egy diplomatának (kémnek), magyarázta az előadó, mindig mindent pontosan meg kell figyelnie. Aki nem képes erre, az válasszon más szakmát. A második évben a hallgatókat külföldre küldték, ő Bukarestbe került, ott akkoriban nagy élet folyt, orgiákon vett részt, amelyeken

mindenkinek kámzsás köpeny volt az egyetlen öltözéke, a kámzsán csak a szemnek és a szájnak vágtak nyílást, hiszen a résztvevők között ismert politikusok, milliomos üzletemberek voltak, mindenki mindenkivel szeretkezhetett, előfordult, hogy a rúzsos száj, a kifestett szemek tulajdonosáról csak a szorosabb érintkezéskor derült ki, hogy férfi. Mi többiek, ott a zárkában, ahol a szex amúgy is állandó téma volt, lenyűgözve hallgattuk a történeteket. Hajlottam arra, hogy mindent készpénznek vegyek, legfeljebb utólag gondoltam bele, hogy a leírás jól összeállítható az erotikus irodalom szokványos orgiajeleneteiből. Persze a pusztá szex, ha csak elbeszéljük, mindenképpen szokványos, csupán a részvételtől válik kimeríthetetlenül változatossá. – 1948-ban – mesélte Béla – az egész évfolyamunkat letartóztatták, nem akarták, hogy diplomata legyen belőlünk, hiszen minket még nem a kommunista káderezési szempontok alapján válogattak össze. – Kémkedéssel gyanúsították őket, őt magát napokig verték, a heréjét ütötték, nem is lehet gyereke. – De azért, ha megbukik a rendszer – jelentette ki –, a magyar államtól nem fogok kártérítést kérni, hisz azt is a magyar nép fizetné. Majd ha a Szovjetunióban bukik meg a rendszer, akkor benyújtom a számlát.

(„**Annál szebb, hogy köztünk van!**”) Amikor már alváshoz készültünk, Béla kicsit zavartan megszólított: – Kérdezhetek valamit? – Persze – feleltem szorongva, sejtettem, mi lesz a kérdés. – Nem vagy te zsidó? – Érződött, hogy a többiek egymás közt már beszéltek erről. – De igen – feleltem. Kis csend támadt, majd megint Béla szólalt meg: – Annál szebb, hogy köztünk van! – Tudtam, hogy sok zsidót tartóztattak le, bár a zsidó származású, utóbb kivégzett felkelők, Angyal István, Szirmai Ottó, Nickelsburg László és mások nevét akkor még nem ismertem. Személyesen is ismertem viszont Radó Györgyöt, az újságíró Radó István bátyját, aki katonaozvosként Maléter mellé állt. Egy este hozzánk csöngetett be, úgy tudja, mondta, hogy le akarják tartóztatni, alhat-e nálunk. Egyedül voltam otthon, ágyat vettem, sokáig beszélgettünk. Másnap hazatelefonált, nem keresték, két-három héttel később tartóztatták le. A katonai ügyész halált kért rá, végül tizenkét évre ítélték, hat évig volt börtönben. Vitatkozni próbáltam, egyáltalán nem kivételes, hogy itt vagyok, sok zsidóról tudok, aki ugyancsak börtönben van, magyaráztam, de inkább csak hümmögtek, mintsem helyeseltek. Másnap Béla kedvesen megjegyezte, ő bennem afféle derék polgári demokratát lát. A legidősebb zárkatársunk, egy – ha jól emlékszem – Horváth Ferenc nevű, negyven körüli ember, erre megjegyezte: – A polgári demokrácia jó dolog, csak az a baj, hogy az oroszok nem félnek tőle. Hitlertől, attól félték. – Horváth negyedrendű vádlott volt a Grósz-per egyik mellékperében (feltehetőleg az úgynevezett katonai vonal, Závodszky Iván és társai perében), az első három vádlottat halálra ítélték, ő tizenöt évet kapott, 1956 őszén szabadult, amikor a politikai foglyok jelentős részét szabadlábba helyezték. – Nem volt az koncepció per – mondta Horváth az elítéléséről –, kiterjedt szervezetünk volt a Dunántúlon, még egy légelhárító ágyút is elrejtettünk egy szénakazalban. – Az ávós történetírás állítása, amely szerint a nyilasok által hátrahagyott titkos szervezetek és utód-szervezeteik készítették elő az „ellenforradalmat”, persze legenda, de az sem igaz, hogy ne jöttek volna létre szervezkedések a kommunista hatalomátvétel megakadályozására, illetve a rendszer megdöntésére. Legfeljebb a jelentőségüket növelte meg az ávós koncepció irdatlan módon. Horváth 1956. november 1-jén, az Uránia moziban jelen volt azon az 1500 fős gyűlésen, amelyen megalakult a volt politikai foglyok szövetsége. Ahhoz a csoporthoz tartozott, amelyik elkülönült az új szervezettől, és kezdeményezte a keresztény világnézetű volt politikai foglyok külön szervezetének a megalakítását. – Mire volt ez jó? – kérdezte Béla. – Hallottuk, hogy mi folyik ott az Urániában,

gondoltuk is, hogy odamegyünk néhány fegyverrel, és szétkergetünk benneteket. – Vita kerekedett Hitler körül is. – Az nemcsak kommunista propaganda – mondta Béla –, hogy Hitler milliószámra ölette meg a zsidókat és a cigányokat. – Ezt Horváth sem tagadta. De hozzátette: – No, hát a zsi... – aztán rám való tekintettel, tapintatból helyesbített: – No, hát a cigányokért nem volt kár. – Az a zárkatársunk, akit az első éjszaka annyira megvertek, ha lehet, még nálam is kisebb hal volt, valamilyen rendszerellenes kijelentést tett az üzemben, ahol dolgozott, ezért hozták be, a második vagy harmadik napon át is helyezték egy másik cellába. A helyébe egy húsz év körüli, magas, sovány fiú került, azzal gyanúsították, hogy egy vagy két társával együtt megölt egy szovjet katonát. Szorongó, rémült viselkedése azt a benyomást keltette, hogy a gyanú nem alaptalan. Az ötödik zárkalakóról a többiek mondták el, hogy az apja tábornok volt, ő maga tizenhat éves korában jelentkezett a Waffen-SS-be. A nevét Bírónak értettem, de lehet, hogy Bittónak hívták, Bittó Dezső csendőr vezérőrnagy szolgált a magyar hadseregben, a háború után Amerikába emigrált. A Hitler-vitához a fiú nem szólt hozzá, de szenvedélyesen kijelentette, amíg egy magyar él a földön, Trianonba nem fog belenyugodni. – Az amerikaiak is be fogják látni – magyarázta –, hogy Nagy-Magyarországot helyre kell állítani. Akkor nem lesz itt többet kommunizmus, mert mi leszünk a Kárpát-medence népeinek a csendőre. – Én nem szeretném, ha csendőrök lennénk – mondtam, ő meg úgy nézett rám, mint valamiféle javíthatatlan félnótásra.

(Hirtelen magabiztosnak éreztem magam) Akármit gondoltam is azonban a zárkatársaimról (és akármit gondoltak is azok énrólam), az egy pillanatig sem volt számomra kérdéses, hogy az ellenségeim a zárkán kívül vannak, és ők maradnak az ellenségeim mindaddig, amíg az ő kezükben van a kulcs. A második nap délelőttjén megint kihallgatásra vittek, a kihallgatóm ezúttal egy szőke fiatalember volt, aki a házkutatásban is részt vett. Amikor beléptem a szobába, a revolverét látványos mozdulattal kitette az asztalra. Nem tudtam eldönteni, azt akarta-e jelezni, ha rátámadnék, hiszen ketten vagyunk a szobában, nyomban lelő, vagy azt reméli, hogy megpróbálom megkaparintani a fegyvert, és akkor akár emberölési kísérletre is kiterjesztheti az eljárást. De lehet, hogy semmi ilyesmire nem gondolt, csak mutatni akarta, hogy neki olyanja is van. Természetesen a társaim elhallgatott nevét akarta megtudni. Azzal kezdte, hogy a kezembe nyomta a BHÖ-t (*Büntető szabályok Hivatalos Összeállítása*, 1963-ig ez a könyvecske helyettesítette a Büntető törvénykönyvet), és megmutatta, hogy az első szakasz első bekezdésébe (1/1) ütköző cselekménnyel, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével gyanúsítanak. E cselekmény halállal is büntethető. Valahogy nem ijedtem meg, annyira komolytalannak tetszett az ijesztgetés, jöllehet az eljárás valóban ennek a jogszabályhelynek az alapján indult meg. Utána azt közölte, hogy mindörökké kizártak az ország összes felsőoktatási intézményéből. Ez gyorsan ment, gondoltam magamban, de természetesnek vettem. Nyomban a halálbüntetéssel való fenyegetés után az a közlés, hogy a jövőben egyetemre sem járhatok, egyenesen mulatságosnak tetszett. Ezután a kihallgatóm az érzelmeimre próbált hatni. Gondoljam végig, mi mindent köszönhetek a szocializmusnak, szép, nagy lakásban lakom, egyetemre járhatok. Megértettem a felfegyverzett proletárfiú gondolatmenetét, nem is próbáltam vitatkozni vele, csak magamban mondtam el, a lakást történetesen annak köszönhetem, hogy az apám 1935-ben kibérelte, mert a Belvárosban kívánt fogorvosi rendelőt nyitni, a szocializmus következtében a lakás csak kisebb lett a harmadával. Egyetemre pedig a szüleim is jártak. Ezután egyre nagyobb hangerővel követelte, hogy nevezem meg a társaimat, végül rám ordított, hogy álljak fel. Ő is felállt, és egy ha-

talmas pofont kevert le. Nem tudom, mi lett volna, ha folytatja az ütlegetést, ha komolyabb fájdalmat okoz. Így azonban ez az egyetlen pofon kifejezetten boldoggá tett. Fájni ugyanis nem fájt különösebben, viszont hirtelen magabiztosnak éreztem magam, tudtam, hol a helyem, és szertefoszlott a kísértés, hogy engedjek a rábeszélésnek. Kihallgatóm kiszólt a smaszernek, visszakísértek a zárkába. A társaim látták az arcomon a vöröslő tenyérynymot, megkérdezték, mi történt. Horváth vállat vont: – Az Andrásy út 60.-ban – mondta – az volt a pihenés, amikor pofoztak. – Néhány perc múlva a smaszser megint értem jött, visszakísért a kihallgatósobába. A kihallgatóm majdhogynem elnézést kért, amiért elfogta az indulat, aztán folytatódott a kínos gyözködés, odalett a magabiztosságom. Egyebek közt azzal érvelt, hogy ő is volt börtönben, tudja, milyen rossz, ha az embert fogva tartják. Ezt bizonyos tisztelettel hallgattam, feltételeztem, hogy mint ifjúkommunista a Horthy-rendszerben vagy a nyilas időkben ült börtönben. Mégis gyanút fogtam, az életkora ezt nem tette valószínűvé, legfeljebb öt-hat évvel lehetett idősebb nálam, tizenegy évesen aligha került börtönbe. Aztán kibökte, a forradalom alatt vették őrizetbe, november 1-jén vagy 2-án, amikor begyűjtötték az ávosokat, részint azért, hogy megóvják őket a lincseléstől. Ettől magamban megint röhöghetnékem támadt. Akiket én ismertem, azok nem három napig, de legalább három évig voltak börtönben, viccesnek tartottam, hogy valaki a három napot börtöntapasztalatként emlegeti.

A zárkában aztán kikérdezték, milyen figura volt a kihallgatóm. A leírásom alapján megállapították, hogy nem zsidó. – Mostanában azért már egyre több a nem zsidó nyomozó – jegyezte meg Béla. Horváth viszont azt mondta, az ötvenes években szinte minden ávos zsidó volt, ezt Béla is elismerte. – Egy nagydarab, magas zsidó hallgatott ki – mondta Horváth –, ütni is nagyokat bírt. De azért – tette hozzá – ha egy sötét utcán találkozna vele, behúznék neki egypárat. Ha csak ketten lennének, nem biztos, hogy ő lenne az erősebb.

A zárkában Béla volt a legbeszédesebb. – Apám – mesélte – turáni egyistenhívő volt, Óbudán, az aranyhegyi Pogánytoronynál tartották az istentiszteleteiket, gyerekként engem is elvitt, még fehér lovat is áldoztunk a Hadúrnak. – Andrásfalvy Bertalan művelődési miniszterként azt állította, hogy a pusztai magyar egyistenhit mintegy előiskolája volt a kereszténységnek, ezért Magyarországon a keresztény hitre való áttérés véres erőszak nélkül ment végbe (lásd *Beszélő*, 1992. 24. szám). Béla apjának hittestvérei ezt nem egészen így látták. A *Turáni Roham* című kiadvány szerint (1935. szeptember 30.) a hívek 1935. augusztus 20-án, azaz éppen Szent István napján hódoltak „a vértanú Koppány vezér” emlékének. Én akkor Thomas Mann bűvöletében éltem, Settembrini úr szellemében szálltam vitába Bélával, rosszaltam az ősiségbe visszaforduló, véres áldozattal járó, pogány kultuszt. Nem vagyok biztos benne, hogy a fehérlő-áldozat nem mese volt-e, hiszen kései forrásom, a *Turáni Roham* épp ellenkezőleg, csendes, békés ünnepet ír le. De azért megmaradt bennem egy olyan érzés, hogy Béla papellenességének több köze van a turáni hitvilághoz és más irracionalista-jobboldali őstörténeti fantazmagóriákhoz, mint a felvilágosodás antiklerikalizmusához.

(A „Laczkovics” fedőnevű ügynök) A forradalom fegyveres résztvevői közül – ismeretlen számú szándékos emberölés elkövetőjeként – igen sokakat ítélték halálra, és végeztek ki. Hosszú időn át azt gondoltam, ez történt Bélával is. 1986-ban a televízió ’56-os műsort sugárzott, Berecz János volt a gazdája, úgy harangozták be, mint valami minden eddiginél nyíltabb, őszintébb, „bátrabb” szembenézést a tragikus októberrel. Az eredmény persze a szokásos ellenforradalmazás volt, legfeljebb annyi különb-

séggel, hogy megfelelően preparált egykori felkelők is megszólaltak a kamerák előtt. Köztük volt Béla is, innen tudtam meg, hogy él. Ha jól emlékszem, Könczöl Csaba valamilyen tévés kapcsolata révén sikerült megtudnom a címét, írtam neki, kértem, hívjon fel. A *Beszélő* addigra már számos interjút közölt '56-osokkal, pártellenzékiekkel, munkástanács-vezetőkkel, de fegyveres felkelőtől még nem sikerült interjút kapnunk. Béla felhívott, de amikor megpróbáltam emlékeztetni, hogy 1957 októberében egy zárkában raboskodtunk, azt mondta, nem tudja, miről beszélek, és letette a kagylót. A Corvin köziek történetét kutatva Eörsi László kiderítette, hogy rokonszenves zárkatársam 1956 decemberétől kezdve negyed századon át az állambiztonsági szervezet besúgója volt. Életútját a kutató az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető iratok alapján állította össze. Tanulmánya az *Élet és Irodalom* 2007. október 19-i számában jelent meg. Természetesen nincs értelme, hogy Eörsi írását ismertessem, de azért érdemes áttekinteni az Eörsi-féle leírás meg a zárkában hallott történet azonosságait és különbözőségeit. Béla viselkedése a forradalom alatt teljesen megfelelt annak a képnek, amely a zárkában elmondottak alapján kirajzolódott róla. Szervezőkészsége, nyelvtudása révén (angolul, németül és románul beszélt) egyre jelentősebb szerepet játszott a felkelők között, a felkelők és a nemzetközi sajtó kommunikációjában, fontos megbeszéléseken vett részt, szembeszállt azzal a törekvéssel, hogy volt politikai foglyok pusztán múltbeli érdemeik alapján kiemelt pozíciókba kerüljenek, november 5-én új fegyveres csoportot hozott létre a Jázmin utcai iskolában, útját állta az önkényeskedéseknek. Az előéletére vonatkozó információkban viszont jelentősek az eltérések. A dokumentumok szerint jobb karját nem a várbeli harcokban vesztette el, hanem balesetben, 1941-ben; kémkedés gyanújával nem Magyarországon, hanem Romániában tartóztatták le; Magyarországon internálták, de ítélet alapján börtönbe 1956 előtt tiltott határátlépés kísérlete miatt került. Azt a zárkában is elmondta, hogy 1957 elején már letartóztatták, de homályban hagyta, miért engedték szabadon. Ha tapasztaltabb vagyok, gyanút foghattam volna, de személyisége, viselkedése ellentmondott a feltételezésnek, hogy ügynök. A beszervezését végző Kispéter László főhadnagy jelentései, amelyekből Eörsi idéz, hátborzongatóak: a mentő körülményeket, amelyekre a gyanúsított hivatkozik (az atrocitások megakadályozása, a fegyveresek meggyőzése, hogy a további harcnak nincs értelme), az operatív tiszt módszeresen és aljasul a gyanúsított ellen fordítja azzal a céllal, hogy bebizonyítsa Lászlónak, a legsúlyosabb büntetésre számíthat. A félelem mellett azonban László Béla György hiúságának is szerepe lehetett abban, hogy a volt felkelő ügynök, még hozzá odaadó, sikeres ügynök lett: időnként úgy érezhette, a másik oldal számára is nélkülözhetetlen.

A „Laczkovics” fedőnevű ügynököt, azaz Lászlót, 1957 májusában szabadon bocsátották, tevékenysége nyomán számos letartóztatásra került sor, több gyanúsított ügyében az ő jelentései szolgáltatták a bizonyítékokat. Ennek ellenére Kispéter főhadnagy ígéretei hamisaknak bizonyultak, az operatív osztállyal szemben a vizsgálati osztály ragaszkodott a büntető eljáráshoz, Lászlót 1958. június 5-én újból őrizetbe vették, és a Práter utcai csoport perének elsőrendű vádlottjaként életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Ettől kezdve börtönügynökként foglalkoztatták, ügyessége ellenére az elítéltek között elterjedt a híre, hogy besúgó. 1970-ben szabadult, továbbra is rendszeresen írt jelentéseket, élete azonban egyre inkább tönkrement. 1980-ban disszidálni próbált, elfogták, ismét börtönbe került, a hálózatból kizárták. 1991-ben halt meg. Története bennem nem ellene, inkább a beszervezői, a tartói, végső soron ismét a rendszer ellen keltett gyűlöletet. Eörsi dokumentációjában 1957. októberi letartóztatásának nincs

nyoma. Az 1957. október 21-i tömeges őrizetbe vétel során tehát feltehetőleg azért hozták be őt is, hogy fogdaügyökként segítsen a letartóztatottak szelekciójában.

(„**A piszok, az a legrosszabb a háborúban**”) A hatvanas években könyvkiadói propagandistaként író-olvasó találkozóra kísértem Vas Zoltánt. Az egykori kommunista vezető, aki tizenhat évet töltött börtönben, és szolgált a Tanácsköztársaság hadseregében, majd pedig a szovjet hadseregben is, azt mondta: – A piszok, az a legrosszabb a háborúban. – Az ember azt gondolná, hogy a háborúban a katonának az a legrosszabb, hogy bármikor meghalhat, megsebesülhet, hogy minden mozdulatát parancsok szabályozzák. Mégis hajlok rá, hogy igazat adjak Vas Zoltánnak. Ha visszagondolok, a börtönben talán a piszok, pontosabban a mosakodás hiánya volt a legrosszabb. Valószínűleg megengedhették, hogy otthonról fogkefét, fogkrémet vigyek magammal, mert nem emlékszem, hogy a fogmosással valami problémám lett volna. A nyomasztó mindegyesekelőtt a kübli volt, az, hogy a húszliteres bádgedény fölé guggolva egymás előtt kellett ürítenünk. Ezt azonban tűrhetővé tette, hogy mindannyian ezt tettük, kölcsönösen elfogadtuk egymás szarását. Én azonban gyerekkoromtól kezdve megszoktam, hogy a papír használata után még meg is mossam a seggem, mint az arabok. Otthon reggelenként ezzel nem volt gond, mert a WC után tusolás, fürdés következett. Ha azonban elrontottam a gyomrom, ami gyakran előfordult, és házon kívül kellett WC-re ülnöm, a megfelelő mosakodás szabaddal is gondot okozott. A zárkából egy-két alkalommal kimehettünk zuhanyozni, a közbeeső napokon azonban egy kanna víz meg egy lavór segítségével a zárkában kellett mosakodnunk. Hogy ezt a közös lavórt az ember napközben soron kívüli alsó mosakodásra használja, azt leginkább magam éreztem pófátlanságnak. Olykor mégis megtettem, társaim becsületére legyen mondva, furcsállták, de nem akadályozták meg. A Gyűjtőben alsóruhát sem kaptunk, végig a rajtunk lévő fehérneműben voltunk, abban is aludtunk. A koszos, poros szalmazsáktól az alsónadrágom már a harmadik napon fekete volt. Akár a többiek, én is kimostam a lavórban az ingemmel együtt (egy kis darab szappant kaptunk), de ez nem sokat használt. Ráadásul az alsónadrágom a mosástól, csavarástól egyre jobban elszakadt, néhány nap múlva már csak rongyok lógtak a derekamról. A Gyorskocsi utcában ez megoldódott, a saját alsóneműnk letétbe került, és hetenként kincstári alsót kaptunk, viszont a WC-vel a helyzet inkább rosszabbodott. Itt az eredetileg négy személyes zárkán belül volt egy angol WC, a zárkákat azonban kettéválasztották, a WC pedig a zárkán kívülre került. Minden egyes alkalommal az őrt kellett hívni, az pedig a félig nyitott ajtó előtt állt, amíg az ember a dolgát végezte. Reggelenként egy lavór vizet kaptunk a mosakodáshoz. Szerettem volna a mosakodás előtt kimenni a WC-re, reggeliosztás előtt azonban erre általában nem volt lehetőség. Előfordult, hogy a WC használata után vizet kértem az őrtől, és akadt olyan jóindulatú őr, aki a tátikán beadott egy csajka vizet, hogy abban mossam meg a kezemet. Amikor azonban jeleztem, hogy nemcsak a kezemet szeretném megmosni, elbődült, hogy ne akarjak már bohócot csinálni belőle.

A következő napokban talán csak egy kihallgatás volt, a vizsgáló diktálása alapján le kellett írnom a Turi Polgárnak írott levelem első oldalát, nyilván az írásszakértő számára. Az írásszakértő aztán megállapította, hogy „az írás átmenetet képez a folyóírás és a nyomtatott írás között”, továbbá „az egyes betűformák annyira sajátosak, hogy bárki könnyen ellenőrizheti azok megegyező voltát”. Újabb házkutatást rendeltek el, erről persze nem tudtam, de csak az írógépet foglalták le. Csakhogy azt a gépet, amelyen a röpcédulát írtuk, a nagymamám rögtön azután, hogy Péterrel a röplapot gépeltük, eltüntette a lakásból. A lefoglalt Remington írógépen nem készült röpcédula, így azt

anyám kérésére visszaadták. – Még nemigen fordult elő, hogy innen kiadtak valamit – mondta a bűnjelraktár tisztviselője anyámnak. Az öreg Remington ma is megvan, használtam is egészen addig, amíg át nem szoktam a számítógépes írásra. A hetyke szőke fiatalember időnként megfenyegetett, internálni fognak, és addig nem szabadulok, amíg nem mondok meg, kik voltak a társaim, de ő se gondolta komolyan, hogy válaszolni fogok. Egy hete lehettem a nehéz fiúk között, amikor egy másik zárkába tettek át. A helyemre egy idősebb ember került, azt mondták róla, helyi parasztpárti vezető volt. Talán nem igyekezett eléggé, vagy valami megjegyzést tett, az őt a folyosón megpofozta, hallottam a csattanást, amikor kinyílt a zárkaajtó, láttam a vörös tenyéryomot a jövevény arcán, kopaszodó koponyáján. *„Arculcsapásban a pusztai harminc-harmincöt éves koráig részesül – írta Illyés Gyula a PUSZTÁK NÉPE-ben. – [...] Az öregekkel szemben az ember lehetőleg módjával folyamodik a közvetlen fegyelmezéshez. Hatvan éven túl a legtöbb már a kézemelésre elsírja magát. Nem az ijedségtől, hanem a megaláztatás miatt.”* Az új zárkalakó is majdnem sírt. Aligha a fizikai fájdalomtól.

(**„Elrabollak, hercegnő!”**) A második zárka társasága kevésbé volt izgalmas számomra, mint az első. Pedig itt zárkatársam volt Román Károly, a bölcsészkarai Egyetemi Forradalmi Bizottság tagja, utóbb évtizedeken át körülrajongott középiskolai tanár, irodalomtörténész Székesfehérvárott, ma a város díszpolgára. Karcsi megörült, hogy még egy bölcsész lakója támadt a zárkának, ha csak egy gölya is, és nyomban javasolta, hogy rendezzünk vitát a marxizmus és Spinoza etikája viszonyáról. Csakhogy én nem olvastam Spinoza etikáját, Marxot is csak módjával, így a vita elmaradt. A másik zárkalakó a forradalom után Nyugatra ment, de '57 tavaszán visszajött. A szervek gyanút fogtak, hogy kint talán beszervezték, ezért tartóztatták le. Hamar kiengedték, ellátogatott a címünkre, és dicsért, hogy jó zárkatárs voltam. Nem tudtam eldönteni, annak köszönhette-e gyors szabadulását, hogy bebizonyosodott, nem szervezték be, vagy annak, hogy itthon beszervezték. Ő is folyton a szexről beszélt, mint Béla, de az ő történeteiben mindig volt valami érzelgős, giccses elem. Elpanaszolta, hogy a feleségével képtelen szerelmi életet élni, a barátnőjével annál inkább. A Balatonon vitorlásal ment érte, a csillagos éjszakában odasiklott a mólóhoz, és „Elrabollak, hercegnő!” kiáltással emelte be a hajóba. Negyedik zárkatársunk egy nyurga, velem nagyjából egykorú munkásfiú volt. A kihallgatója bemesélte nekik az ismert ávós legendát, Ausztriából kétezer volt csendőr készült átlépni a határt, hogy visszaállítsák a tőkés és földesurak hatalmát. A szerencsétlen komolyan szégyellni kezdte, hogy proligyerek léte az ellenségei oldalára állt.

(**Narancsszínű kordzakóban**) Tudtam, hogy történnie kell valaminek, nem fogják lenyelni, hogy ne nevezzem meg a társaimat. Egy éjszaka belépett az őt, a nevemen szólított, kihallgatásra hívnak. Iszonyatos hasgörcs jött rám, muszáj volt a kübli fölé guggolnom, folyt belőlem a lé, érezkelhettem, hogy a széklet állaga legalább annyira a lélek állapotától függ, mint az elfogyasztott tápláléktól. Az őt számára, úgy látszik, nem volt szokatlan a jelenség: sürgetett, de hagyta, hogy elvégezzem a dolgom. Még arra is módomban volt, hogy egy bögrényi vizet öntsek a lavórba, és legalább jelképesen megmosakodjam.

Az ismerős kihallgatósobában legalább nyolcan ültek, középen a főnökük, egy öles termetű, göndör fekete hajú férfi, narancsszínű kordzakóban. Ő szólalt meg: – Nem fogjuk a végtelenségig eltűrni – mondta –, hogy szórakozzon velünk. Hajlandó végre beszélni? – Nem tudom, mi lett volna, ha megint megtagadom a választ, hülyére vertek volna, nyomban elvisznek a kistarcsai internálótáborba, vagy megpróbálják más módon kideríteni a neveket. De nem mertem továbbra is Oleg Kosevojt játszani. Megne-

veztem Kovács Pétert, Graumann Viktort és Szabó Lászlót. Annnyival tartoztam magamnak, hogy a négy társam közül csak háromnak mondjam meg a nevét. Ennek természetesen semmi értelme nem volt, hisz sejtettem, ha kihallgatják őket, akkor Horváth Ákos neve is elhangzik. Mégis, a megelőző napokban sokat tőprengtem, ha vallanék, kit ne nevezek meg, s végül Ákost választottam. Utólag sokat gondolkoztam azon is, volt-e értelme a majdnem két hétig tartó hősködésemnek. Azt hiszem, volt. Ha az első éjszaka bemondom a neveket, valószínű, hogy a nagy begyűjtés lendületében valamennyiüket behozzák, és az egész ügynek nagyobb feneket kerítenek. Amikor vallomást tettem, többé-kevésbé már látták, hogy piti ügyről van szó, amelyet a résztvevői önként abbahagytak, így a négy szereplő közül csak Kovács Pétert vették őrizetbe. Persze nem tudhattam, hogy nem fognak-e mind az ötünket börtönbüntetésre ítélni, kirúgni az egyetemről. A következmények elmaradása legfeljebb némi vigaszt nyújthat, de nem ment fel.

(Halványpiros lámpa gyulladt ki) Másnap össze kellett szednem a holmimat, ezúttal „rabomobilon” szállítottak tovább. A fedett teherautóban többen ültünk, de mindenkit külön rekeszbe zártak, látni senkit sem láttam. Megint egy zárt udvaron szállítottak ki a kocsiból, a bejárat közelében kis fabódék sorakoztak, bezártak az egyikbe, elég sokáig üldögéltem az egyszemélyes kabinban. A befogadáshoz meztelenre kellett vetkőzni, a fehérnek már nem nevezhető fehéreneműm letétbe került, helyette kincstárit kaptam. Felkísértek a hatodik emeletre. Az ór minden lépcsőfordulónál megállt, füttyentett egyet. Később értettem meg, a jövetelét jelzi, hogy ne találkozhassam egy éppen lefelé kísért másik gyanúsítottal. A zárkában szalmazsák helyett két priccs volt, pokróccal letakarva, de zárkatársat egyelőre nem kaptam. Az ablakon vastag, átlátszatlan üveg, előtte drótháló, egy kis résen nézhettem ki a szabadba, valamilyen tornyot láttam, de ebből nem tudtam megállapítani, hol vagyok. Megvizsgált az orvos, rendelkezett, hogy diétás étkezést kapjak, azaz a reggelihez járt egy darabka vaj, a babot meg a káposztát krumpli helyettesítette. Jó néhány napig nem szólt hozzám senki, járkáltam vagy ültem a priccsen (lefeküdni nem volt szabad), de nem bántam, hogy egyedül vagyok. Talán a Gyűjtőben diktálta le valamelyik zárkatársam a Morze-ábécét, és megjegyeztem, vagy a befogadáskor nem vették észre a cédulát a zsebemben: hogy teljen az idő, végigmorzéztam a falra ragasztott fogdászabályzatot, egész jól megtanultam a jeleket, pedig úttörőkoromban nem boldogultam velük. Aztán persze megint elfelejtettem az egészet.

Kihallgatásra a jegyzőkönyv tanúsága szerint november 11-én vittek először, pontosan három hete voltam őrizetben. Ismét késő este volt, inkább már éjszaka. Úgy látszik, elkönnyvelték, hogy éjszaka riadtabb s ezért közlékenyebb vagyok. De hát már minden lényegeset elmondtam, így különösebben félni sem volt okom. Pedig az út a kihallgatóhelyiségig, végig a hosszú, kihalt folyosókon, elég riasztó volt. A fogda épületéből egy másik épületbe értünk át, a füttyöngetés helyett itt a kísérom minden ajtó, minden folyosóforduló előtt megnyomta a falra helyezett kapcsológombot. A folyosó másik végén halványpiros lámpa gyulladt ki, gyanúsított közeledik, jelezte. Később, amikor nappal kísértek végig az épületen, nemegyszer jött szembe egy másik gyanúsított. Ilyenkor arccal a falnak kellett fordulnom, nehogy megtudjam, ki van még az épületben. De az is előfordult, hogy másodmagammal kísért egy ór, szorosban egymásba kellett karolnunk, de szólnunk egymáshoz persze tilos volt. Egy nyitott ajtó előtt ávósok kvaterkázta. Ahogy elhaladtunk mellettük, az egyik beszólt: – Nézd, hogy szeretik egymást! – Egy apró termetű, pókhasú, puffadt arcú ember nyerítve felnevetett. Amikor a

Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam, a Lapkiadó épületében, gyakran találkoztam vele a liftben vagy a folyosón: akkor már újságíró volt. A nevét sose kérdeztem meg.

Az új kihallgatóm egyedül várt a szobájában, ő volt az első, aki megmondta a nevét, és a jegyzőkönyvet is aláírta: Kása Tibor rendőrnnyomozó százados. Civilizáltan viselkedett, persze nem volt nehéz dolga, az ügy lényegében fel volt tárva. A gyűjtőbéli éjszakai kihallgatásról nem készült jegyzőkönyv, Kása újra végigmondatta velem a történeteket, 1956. október 23-tól kezdve, lejegyezte a társaim nevét is. Horváth Ákost most sem említettem. A Turi Polgárnak címzett levélben egy április 4-re tervezett röplapról is írhattam, az első kihallgatáson a jegyzőkönyv tanúsága szerint elismertem, hogy április 4-re is készült röplap. Időközben rájöttem, hogy második röplap nincs a birtokukban, így azt mondtam, hogy a második röplap rövid idővel az első után készült, hiszen a tevékenységünkkel már március 15. előtt felhagytunk. A következő nap magam jelentkeztem kihallgatásra. A második röplapot már nem is terjesztettük, állítottam, „mivel egyikökn [így] sem szervezett be a szervezkedésbe újabb tagokat, így további röplapkészítés nem történt és a 10 példányt szétszórtam a jelenlévőknek”. Ma már nem tudom biztosan felidézni, hogy létezett-e egyáltalán második röplap. A kihallgatás végén megkérdeztem Kása századost, hol vagyunk. – Tényleg nem tudja? – kérdezte. – Nem – feleltem. – Megmondom, de ne rémüljön meg. A Fő utcán. – Néztem rá, miért kellene megrémülnöm. – Nem hallott a húsdarálóról? – Ostoba arcot vághattam. – Pesten mindenki tudja, hogy az agyonvert emberek hulláját bedaráljuk, egyenest a Dunába.

(„**Győzze meg!**”) Másnap zárkatársat kaptam, majdnem egy éve volt a Gyorskocsi utcában (a Fő utcai épület fogdászárnyának itt van a bejárata, erről kapta a nevét), fegyverrejtegetésért ítélték el már jogerősen. Arra, hogy miért van még mindig itt, holott a Politikai Nyomozó Főosztály fogdájában csak olyanokat tartottak fogva, akik ellen még folyt az eljárás, zavaros magyarázatot adott. Bár nagyon naiv és tapasztalatlan voltam, úgy éreztem, besúgónak tették mellém. Miután azonban nem volt mit titkolnom, hiszen az ügyemben már tettem vallomást, elég kötetlenül beszéltem vele. (A nevére nem emlékszem.) Ahhoz képest, hogy politikai elítélt volt, elég lelkesen agitált a rendszer mellett. Egyszer az egyik smasszer be is szólt neki a „tátikán”, hogy „győzze meg!”. Úgy emlékszem, a beszélgetéseink során sikerült legalább magammal megértetnem, a szovjet típusú társadalom lényege, hogy nem létezhet semmi, ami nem függ az államtól, illetve az állam révén a párttól. Nem azért kell téeszeket szervezni (ez volt a példám), mert a kollektív gazdálkodás hatékonyabb, mint az egyéni, hanem mert néhány ezer szövetkezetet sokkal könnyebb kézben tartani és irányítani, mint több száz ezer parasztot. Ezt a triviális felismerést aztán a hetvenes-nyolcvanas évek számos kiváló elemzése igazolta vissza. Zárkatársam nem tudta hová tenni, hogy nem szeretem sem a kommunizmust, sem a náciizmust. Aztán vita közben hosszan méregetett, majd felkiáltott: – Ja, már értem! – Vagyis hogy ezt a dumát csak egy zsidó mondhatja. Félek, hogy majdnem igazza volt.

(**Francia Kiss Mihály ivadéka**) Elmesélte, hogy a társából verték ki, hol az elrejtett pisztoly. Estétől ütötték, hajnali négykor tett vallomást. Ha hatig kibírja, akkor fel tudott volna menni a padlásra, hogy elhossa és a Dunába dobja a fegyvert. De így a rendőrök megelőzték. Amikor behozták, 1957 februárjában, a fogda még a karhatalmisták kezében volt, azok nagyon verték az őrizetéseket. – Elfogták Francia Kiss Mihály egyik rokonát – mesélte a zárkatársam –, egy Francia Béla nevű embert. Őt annyira megverték, hogy az egész házban elterjedt a híre. Francia Béla Graumann Viktor sógora, nő-

vérének a férje volt. Mint nemzetőrt körözték, szerencsétlenségére néhány nappal azután fogták el, hogy felfedezték Francia Kiss Mihály rejtékelyét. Ez utóbbi a Tanácsköztársaság bukását követő fehérterror idején több tucat gyilkosság részese volt, a kormányzó azonban sok más fehérterroristával együtt amnesztiában részesítette. 1945 után eltűnt, perét, kivégzését 1957-ben a sajtó úgy állította be, mint a fehérterror és az „ellenforradalom” összefüggésének bizonyítékát. (Fordított előjellel ezt az értékelést vette át a mai szélsőjobboldal is. A rendszerváltás után kezdeményezték az ítélet megsemmisítését, a Legfelsőbb Bíróság azonban elutasította a kérelmet.) Francia Kiss Mihály ügye nélkül Francia Béla neve nem is került volna bele a sajtóba, így azonban a *Népszabadság* „Letartóztatták Francia Kiss Mihály ivadékát” címmel jelentette a nemzetőr elfogását. Emlékszem, hogy a hír a megjelenésekor is felháborított: az ivadék azt jelezte, hogy az újságírónak fogalma sem volt arról, milyen rokoni kapcsolat fűzi össze, egyáltalán összefűzi-e bármiféle rokoni kapcsolat a két személyt. A karhatalmistákat azonban felvillanyozta az újsághír, nyilván úgy érezték, most kell bosszút állniuk a fehérterror áldozataiért. Az eljárás során kiderült, Francia Béla a forradalom alatt semmit nem követett el, amiért felelősségre lehetett volna vonni, Francia Kiss Mihályhoz pedig semmi köze nincs. Így végül egy közért állítólagos kifosztása miatt ítélték el négy évre. Minthogy cáfolhatatlan alibije volt, a szabadulása után perújrafelvételt kezdeményezett, és az új eljárást meg is nyerte. A verés következményeit azonban sosem heverte ki, igen fiatalon halt meg. Az özvegyével és a lányával Graumann Viktor temetésén találkoztam. Magamban úgy tartom, az újságíró, aki örvendezett az ivadék letartóztatásán, gyilkosságban bűnrészes, ahogy a holokausztban bűnrészesek azok az újságírók és írók, akik a háború alatt antiszemita uszító cikkeket írtak.

(A rugdosásra sem ébredtem fel) A Gyorskocsi utcában az éjszakák voltak a legrosszabbak. Ellentétben a Gyűjtő füllelt melegével, a kőpadlós fogdában a novemberi–decemberi éjszakák egyre hidegebbek lettek. A villany egész éjszaka égett, csak az ébresztő után oltották le. Tilos volt a fal felé fordulni, a fejét és a kezét az őrizetes nem rejthette a pokróc alá. Alvás közben, a hidegben azonban az ember ösztönösen a fejére húzta a pokrócot. Az örök erre rugdosni kezdték az ajtót. Velem megtörtént, hogy a rugdosásra sem ébredtem fel, erre bejöttek a zárkába, a priccset rugdosták, végül leparancsoltak a deszkáról, üvöltöztek, és a kurva anyámat szidták, ami azért akkoriban még nem volt annyira mindennapos, mint manapság. Egy-két nappal később ügyészi ellenőrzést kaptunk, a zárkatársam szemrehányást tett, miért nem tettem panaszt. Azt feleltem, „ez nekem nem hatóság”. Pedig talán csak gyáva voltam vagy túlságosan béketűrő. Az éjszakai fogdaőrök egyébként jobbára görögök voltak, a görögországi kommunista felkelés menekültjei. Gyűlölték Titót, úgy vélték, a felkelésük Tito árulása miatt bukott el. Minthogy az 1956-os pártellenzék idealizálta Titót, a görög emigránsok nagy része ellenséges volt a magyar forradalommal. Így lett belőlük fogdaőr. Szabadulásom után egy hajdani katonatiszt, aki maga is eltöltött néhány hónapot vizsgálati fogságban, elmagyarázta, persze hogy görögökkel őriztettek bennünket, hiszen magyar a magyarral nem tenne ilyet. Az ellenvetésemre, hogy a nappali fogdaőrök nem görögök voltak, nem is beszélve a kihallgatóinkról, csak annyit mondott, hogy azok között meg sok volt a cigány, aztán gyorsan témát váltott.

Azt szokták mondani, hogy börtönben természetes dolog az önkielégítés. Ez így van, csak hogy a Gyorskocsi utcában gyakorlatilag nem volt rá lehetőség: a WC előtt ór állt, az ajtót tilos volt teljesen behúzni, a kezemet nem takarhattam el, azt pedig, hogy nyíltan csináljam, a társam előtt szégyelltem volna. Nem tette ő sem. Az egyik éjszaka az-

tán nagyon konkrét erotikus álmom volt, méghozzá a zárkatársammal, aki különben jóképű fiú volt. Akkoriban a homoszexualitást még toleránsan gondolkodó emberek is eltévelyedésnek tartották, engem az álmom megrémített: szégyelltem és mélységesen titkoltam. De azért sokszor gondoltam rá, ha hosszabb ideig maradok börtönben, vajon ebből a szempontból hogy alakult volna az életem.

Egy alkalommal – társam még vagy már nem volt velem – a szokásos esti egészségügyi vizitnél a felcser mondott valamit a másnap reggelről. Úgy értettem, másnap gyomorröntgenre visznek, azaz reggel nem szabad ennem. Másnap tehát érintetlenül adtam vissza a reggelit, az őr kérdésére pedig azt feleltem, hogy a délelőtti folyamán röntgenre visznek. Néhány perc múlva ott volt a körletfelügyelő, ő nem kapott semmilyen jelzést a szállításról, egyem meg a reggelit. Én viszont a felcser közlésére hivatkoztam, de akkor már érdekelt is, mi lesz ebből. Tizenegy óra körül maga az orvos jött be a zárkába, nem vagyok kiírva röntgenre, mondta, majd valamikor meg fognak röntgenezni, de ma semmiképpen sem, egyem csak meg a reggelit. Elment, egy perc múlva jött az őr, megint hozta a csajkában jéghideggé hűlt kávé. – Most már hamarosan ebéd lesz – mondtam –, a reggelit már nem eszem meg. – Némi vívódás után elment. Amikor beadták az ebédet, az őr harmadszor is visszahozta a reggelit, majd kinyitotta a tátikát, és végignézte, hogy eszem-e az ebédet. Miután mindent megettem, megpróbált rábeszélni, hogy a reggelit is egyem meg. Aztán szerencsére belátta, az ebéd elfogyasztásával jeleztem, hogy felhagytam az éhségstrájkjal, és elvitte a reggelit. Azt mindenestre megjegyeztem magamnak, hogy az éhségstrájk legkisebb jele is éktelen riadalmat kelt a fogva tartók körében.

(„**Növessze csak!**”) A Gyűjtőben töltött két hét alatt legalább háromszor tusolhatunk, ez az örök folyamatos sürgetése ellenére mennyei élvezet volt. A Gyorskocsiban hetenként egyszer lett volna zuhanyozás, az első két hétben meg is történt, de aztán elmaradt. Az egyes zárkák lakóit külön-külön kellett (volna) a zuhanyozóba kísérni, ott kellett volna strázsálni, amíg a fogva tartott végez a zuhanyozással – erre nyilván nem futotta az őrszemélyzet kapacitásából. Érdekes módon a sétáról inkább gondoskodtak, ha nem is naponta, de viszonylag gyakran levittek bennünket a magas fallal körülvett apró sétaudvarra, ahol – amikor egyedül voltam a zárkában – egyedül keringtem a fal mellett tizenöt-húsz percig. A szomszédos katonai fogdában a katonákat gyakorlatoztatták is, áthallatszottak a vezényszavak, guggolás, fekvőtámasz, békaügetés – boldog voltam, hogy legalább ez nincs. Érdekes, hogy fogdamegfigyelőként a rendőrségi fogdában, így a Gyorskocsi utcában is több panaszt hallottam a séta, mint a zuhanyozás elmaradására. Manapság a fogva tartott magánál tarthat egy félborotvát. Akkor azonban ez a szerszám még nem létezett, borbély borotválta az őrizeteseket hetenként egyszer vagy kétszer. Akkoriban azonban, talán még gyenge volt a szakállam, a napi borotválkozás hiányát elég jól tűrtem. Holott később, amikor saját elhatározásomból szakállt növesztettem (életemben összesen háromszor), az első héten mindig nagyon zavart a serkedő borosta. A fogva tartottak haját általában rab borbély nyírja, havonta egyszer. Itt azonban a letartóztatottnak a személyazonosságára is államtitoknak számított, így a hajvágás bizalmi műveletét is csak ávos borbély végezhetette. Amikor a borbély először megborotválta, kértem, a hajamat is vágja le – a letartóztatásomkor már éppen esedékes lett volna, hogy fodrászhoz menjek, azóta pedig már több mint három hét eltelt. – Növessze csak! – mondta a nép borbélya megvetően. Nem is nyírta le a hajamat egyszer sem.

(Az irattanulmányozás során) A november 12-i kihallgatás után november 27-én láttam Kása századost legközelebb. Elém tette az ügyben keletkezett iratokat, ebből láttam, hogy Kovács Pétert november 19-én őrizetbe vették, a másik három szereplőt, köztük persze Horváth Ákost is, csak meghallgatták. Kása epésen megkérdezte, Horváth Ákosról vajon miért feledkeztem meg a vallomásomban. Az irattanulmányozás során elolvashattam társaim kihallgatási jegyzőkönyvét, 1997-ben a Történeti Hivaltaltól ezeket – személyiségi jogaikra való tekintettel – már nem kaptam meg. A kihallgatás végén mindenkitől rutinszerűen megkérdezték, tud-e jelenleg folyamatban lévő szervezkedésről. A többiekkel ellentétben Szabó László tudott egy egyetemi szervezkedésről. Az erre vonatkozó további közlései persze nem voltak benne az elem tárt jegyzőkönyvben. Szabóval többé nem találkoztam, annyit tudok róla, hogy orvos lett, majd valamikor a hetvenes években disszidált. Kása a kezembe adta azoknak az ügyvédeknek a névsorát, akik politikai ügyekben védőként eljárhattak. Egy ismerős nevet láttam, Gadó Béláét. Gadó – a nyolcvanas években ismertté vált ellenzéki, Gadó György édesapja – az ötvenes évek elején katonai bíró volt Szegeden. Budapesti lakos lévén, a nagymamám akkor még meglévő szegedi lakásában béreltek szobát a számára. Egyszer megkérdeztem tőle, milyen ügyeket tárgyal, miért kell bíróságnak egyáltalán működni, hiszen a Grósz-per óta a sajtó semmilyen bűnügyről, perről nem számolt be? – Mert az emberek bűnöznek – mondta a hadbíró titokzatosan és sokat sejtetően. Kása közölte, hogy hamarosan átszállítanak a Markó utcába, ott kell megvárnom, hogy bíróság elé állítsanak. Az iratokban még mindig a BHÖ 1/1 szerepelt. – Eszerint akár halálra is ítélnének? – kérdeztem szinte derűsen. Kása elnevette magát: – Maximum egy évet fog kapni, lehet, hogy azt is felfüggesztve. – Az 1997-ben megkapott iratokból láttam, hogy az eljárás befejezéséről szóló összefoglaló jelentését már az előző nap megírta. Ebben azt javasolja, hogy az én ügyemet és Kovács Péterét a Vizsgálati Osztály adja át az ügyészségnek, a többiekkel szemben pedig szüntessék meg az eljárást. Ekkor azonban a jelentést még nem továbbította a feletteseihez.

A zárkatársamat már elhelyezték mellőlem, ha valóban ügynök volt, szerepe véget ért. Múltak a napok, az átszállításomra azonban nem került sor. Egy jó hét elteltével kihallgatásra jelentkeztem, de nem vittek kihallgatásra. Elhatároztam, ha még három napig nem szól hozzám senki, megtagadom az étkezést. Egy nappal a magam választotta határnap előtt, egy délután mégis átkísértek az épülettömb Fő utcai oldalára. Kása századoson kívül két másik férfi ült a szobában: egy éppen hízásnak induló, hullámos sötét hajú meg egy feltűnően sovány, akinek görnyedt testtartása valamilyen gerincbetegségre utalt. Be is mutatkoztak, az egyik Hollós Ervin volt, a másiknak csak a vezetéknevét értettem: Zalai. Ma már tudom, Zalai Emilnek hívták.

(Megátalkodott ellenforradalmár) A fogva tartottak ma többé-kevésbé létező jogai – beszélő, levelezés, telefonálás – akkor nem léteztek, a vizsgálati fogság idején biztosan nem. Anyám hosszú időn át azt sem tudhatta meg, hol tartanak fogva. De azért persze feltételeztem, hogy az anyám és a nagyanyám megpróbálják mozgósítani a kapcsolataikat az érdekemben. A nagyanyám bizonyult hatékonyabbnak. Tudomásom szerint az első, akit felkeresett, Szakasits Árpád volt. A szociáldemokrata vezetők – Szakasits Árpád éppúgy, mint Kéthly Anna –, ha Szegeden jártak, gyakran találkoztak a nagyapámmal, a városszerte ismert orosz származású forradalmár szocialistával, aki egyúttal jó módú fogász volt, és szívesen látta vendégül a szocialista vezetőket. Szakasitscsal a kapcsolat családi barátság jellegű volt, anyám 1945-ben úgy érezte, Szakasitsra való

tekintettel a Szociáldemokrata Pártba kellene belépnie, csak a barátai határozott unszolására döntött mégis a kommunisták mellett. A szociáldemokrata vezető meg a felesége egyúttal a betege is volt. Amikor Szakasits 1948-ban köztársasági elnök lett, három gorilla ült mellette a várószobában, egy pedig a lakásunk ajtaja előtt strázsált. – Aranykalitka ez, Lilikém – mondta Szakasits halkán a kezelés közben. – Aranykalitka, higgye el! – Az elkészült protézist Szakasitsné már nem tudta átvenni, 1950 májusában őt is letartóztatták. Anyám egy darabig hiába érdeklődött, mindenünnen elutasították. De nem hagyta annyiban, végül rátalált az Államvédelmi Hatóság valamilyen illetékes irodájára, ott átvették a műfogsort, és megígérték, hogy eljuttatják a „beteghez”. Hogy ez megtörtént-e, nem derült ki. A cukorbeteg Szakasitsné az inzulinadagját sem (!) kapta meg, a férjét azzal zsarolták, ha azt akarja, hogy a felesége hozzájusson az életmentő injekcióhoz, ismerje el, hogy a Horthy-rendőrség besúgója volt. Szakasitsné Nagy Imre miniszterelnöksége idején szabadult, rá néhány hónappal meghalt. Szakasits Árpád 1956 márciusáig börtönben maradt, kiszabadulása után hamarosan felhívta anyámat. Nemcsak a fogai miatt, hanem mert emberekre vágyott, el akarta mesélni, panaszkodni, mi történt vele. A feleségével együtt vacsorára hívták Rákosihoz, Rákosi ott tette elé a nyilatkozatot, hogy lemond az Elnöki Tanács elnöke posztjáról. Egy pillanatig habozott, akkor Rákosi azt mondta, Rajk és Mindszenty sorsa között választhat. Erre aláírta a papírt, Rákosi megnyomta az asztal lapja alatt elhelyezett csengőt. Bejöttek Péter Gábor emberei, elvezették őket, a feleségét többet nem is látta. A forradalom alatt többször telefonált, szinte sírva panaszkodott főként a nagymamámnak, hogy az Annuska (Kéthly) mindenhol kizorította, szoba sem áll vele. November 4. után nyomban Kádár mellé állt, attól kezdve tudomásom szerint nálunk nem jelentkezett. A letartóztatásom után a nagymamám felkereste, ő megígérte, hogy érdeklődik az ügyemről. Aztán közölte, azt a tájékoztatást kapta, hogy megátalkodott ellenforradalmár vagyok, akadályozom a szervek munkáját. Ilyen körülmények között nem tud segíteni, és ha a gyerek (jól ismert, '56 nyarán többnyire én is bent voltam a szobában, amikor vendégségbe jött hozzánk) nem változtatja meg a viselkedését, ne számítanak semmi jóra. A családi kapcsolat ezzel véget is ért.

Dokumentáltan egy ember járt közben az érdekeimben, Dénes Leó, Szeged kommunista polgármestere, majd sztálinista tanácselnöke. Illegális szegedi kommunistaként kapcsolatban állt a nagyapámmal, és úgy tetszik, tisztelte, mintha valahogy a példaképének tekintette volna. Ő intézte el, hogy a nevezetes szegedi munkásotthonba, amelyről Juhász Gyula írt verset, elhelyezzék a nagyapámról készült domborművet, a nagyanyám pedig nemzeti gondozotti nyugdíjat kapjon. A forradalom alatt elmenekült Szegedről, 1957-ben egy, az ávó közvetlen felügyelete alá tartozó szervezet, a Kulturális Kapcsolatok Intézete vezetője lett. Itt kereste fel a nagymamám. „Miután Eidusnak jó barátja és elvtárs voltam, kérésüket tolmácsolom – írta Dénes Leó december 2-án Tömpe István belügyminiszter-helyettesnek –, kéri a fiút szabadon engedni. Ők teljes felelősséget vállalnak a gyermekért...”

(„Operatív célra kívánják felhasználni”) Tömpe érdeklődött az ügyről, Kása jelentésére december 9-én ráírta: „Hozzájárulok!” Csakhogy a december 4-re dátumozott jelentés szövege nem volt teljesen azonos a november 26-i fogalmazvánnyal. A befejező rész most így hangzott: „Az ügyet a napokban befejeztük és Kószeget az ügyészségnek akartuk átadni, azonban Hollós Ervin ales. elvtárs – a BM. II/5. Osztály vezetője – közölte, hogy operatív célra kívánják felhasználni, mivel a Tudomány Egyetem

bölcsészkarán megfelelő ügynökséggel nem rendelkeznek. Már két alkalommal e célból beszéltek is Kószeggel.” A BM. II/5. osztály „a belső reakció” elhárításával foglalkozott, az 1962-es átszervezések ebből jött létre a III/III-as Csoportfőnökség. A beszervezésem ötlete feltehetőleg nem Dénes Leó közbenjárása vagy Tömpe érdeklődése nyomán keletkezett Hollósban. Az operatív osztálynak szüksége volt egy (vagy inkább még egy) ügynökre a Bölcsészkaron, a cselekményem csekély súlyú volt, a sikeres beszerzés többet ért volna, mint a büntetés kiszabása. Tömpe hozzájárulása ehhez szinte vicces, hiszen Kása jelentéséből kitetszik, hogy a beszerzés kísérlete már megkezdődött. Még viccesebb, hogy Kása főnöke, Béres Andor, a II/8-as (Vizsgálati) Osztály helyettes vezetője december 7-én a már folyamatban lévő beszerzés engedélyezését kérte Tömpétől. Kovács Péterről ebben a javított jelentésben nincs szó, hiszen ha beszervezésem esetén megszüntetik ellenem az eljárást, nyilvánvalóan Kovács Péter ellen is meg kell szüntetni. De mi van, ha a beszerzési kísérlet sikertelen marad? Kása gondolt erre a lehetőségre, még hozzá számunkra nagyon kedvező módon. „Amennyiben beszerzése nem sikerül, szó lehet arról, hogy nevezett ellen a bűnvádi eljárást szabadlábban folytassuk le.” Ez a javaslat aligha illeszkedett az operatív osztály gondolkodásmódjához. Nekik az volt az érdekük, hogy az együttműködést elutasító gyanúsított az előzetes letartóztatás meghosszabbításával is bűnhődjön. De a miniszterhelyettes már ráírta a jelentésre a „Hozzájárulok!” szót, ez pedig egyszerre vonatkozott mind a beszerzésre, mind a szabadon bocsátásra. Hogy Kása századost mi készítette arra, hogy éppen ebben a beszerzési helyzetben vesse fel a szabadlábba helyezésm gondolatát, nem tudom. Lehet, hogy belejátszott a nyomozó utálata az operatívok iránt, akik az állambiztonsági hierarchia magasabb szintjén álltak, és akiket nem kötöttek eljárási szabályok, amelyeket a vizsgálóknak, akik szemtől szembe találkoztak a gyanúsítottakkal, némiképp még (illetve már) ezekben az időkben is figyelembe kellett venniük. De az sem kizárt, hogy Kása százados egyszerűen normális volt. Mindenesetre ő mutatkozott a legcivilizáltabb lénynek mindazok közül, akikkel az eljárás során találkoztam.

Hollós Ervin neve a találkozásunk pillanatában semmit sem mondott nekem, holott emlékezhettem volna, hogy a Petőfi-kör sajtóvitáján, Déry Tibor Révai-kritikájával szemben ő meg a körülötte állók kezdték éltetni Révai Józsefet, a párt éles eszű, ám inkvizítorlelkű kultúrpolitikusát, aki úgy tizenöt éves koromban nekem is eszményképem volt. Persze nem sejtettem, hogy Hollós ifjúsági vezetőből (a DISZ Központi Vezetőség titkára volt) néhány hónap alatt rendőr alezredes, a Politikai Nyomozó Főosztály legfontosabb osztályának a vezetője lett. Hollós a családi háttérrel kezdte. – Úgy tudjuk – mondta –, hogy a nagyapja tagja volt a Harci szövetségnek, amelyet Lenin alapított. Nem akarjuk, hogy egy fiatalember, akinek a nagyapja egy szervezetben volt Leninnel, ellenforradalmárokkal kerüljön börtönbe. – A szövegéből nyilvánvaló volt, hogy utánanézett a nagyanyám káderanyagának, a nagyanyám ugyanis mindig beleírta az életrajzába, hogy a Gestapo által elhurcolt férje Lenin szervezetének a tagja volt. Én ebben már gyerekkoromban is kételkedtem. A nagymamám ugyanis szívesen mondott el történeteket a lettországi Dünaburgban (ma: Daugavpils) töltött fiatal-sága éveiből, amelyekben sokszor éreztem némi meseszerűséget; némelyik történetet később meg is találtam a folklórmotívumok Aarne-Thomson-féle nagy katalógusában.

(Savanyúcukrot hozott) Hollós hamarosan elhagyta a szobát, Kása már előbb kiment, kettesben maradtunk Zalai Emillel. Zalai cigarettával kínált. – Köszönöm, nem

dohányzom – mondtam. Ezt válaszolja Köpe Bálint is a detektívnek Déry FELELET-ében. „Sejtettem – feleli a detektív –, a kommuniszták nem dohányoznak.” Pedig Bálint valóban nem dohányzott, ahogy én sem. Dérynél a beszervezés visszautasítását hatalmas verés követi. Vajon én is erre számíthatok? De nem ijedtem meg igazán. Úgy gondoltam, ha eddig megúsztam verés nélkül, most már csak nem kerül rá sor. Másnap Zalai savanyúcukrot hozott. Azt elfogadtam, nehogy azt higgye, afféle acsargó alak vagyok, akivel beszélni sem lehet.

Az első pillanattól kezdve világos volt, miről van szó, mégis három napon át kerültük a forró kását. Nem tudom, miért tartott ilyen sokáig. A Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián szerzőpárosnak a politikai rendőrség történetéről írott könyvéből (ELHALLGATOTT MÚLT, 2008) tudom, hogy Zalai Hollóshoz hasonlóan a forradalom után került ifjúsági, illetve pártvonalról az állambiztonsági szervezethez, és csak 1957 szeptemberében lett az ifjúságvédelmi alosztály vezetője (ezért kapta ő a megbízást a beszervezésemre, hiszen ifjúsági – egyetemi – vonalon akartak foglalkoztatni). Lehet, hogy még nem volt megfelelő rutinja. Valószínűbb azonban, hogy nagyon elő akarta készíteni az ajánlattételt, nagyon biztosra akart menni – végül ezzel rontotta el. A zsidó vonallal kezdte, gondoljam meg, mondta, miért halt meg az apám, azaz zsidóként köztük a helyem. Aztán belefutottunk egy végeláthatatlan és tökéletesen értelmetlen politikai beszélgetésbe. Természetesen nem a valóságos véleményemet mondtam, mert az az lett volna, hogy Kádár és a bandája aljas gazemberek. Munkásárulók! – ahogy Turi Polgár István mondta a forradalom alatt. Ehelyett zavaros dolgokat beszéltem a demokratikus szocializmusról meg arról, hogy a gyár valójában nem a munkásoké. Én bizonyára azt szeretném, vetette oda gúnyosan, ha minden munkásnak lenne egy kis üzeme. Megsértődtem, hogy tételezheti fel, hogy ekkora hülyeséget gondolok. A munkástanácsokkal hozakodtam elő, valójában az sem volt sokkal kisebb hülyeség, mint a minden munkás külön üzeme, de ez utóbbiért még vagy negyven éven át lelkesedett a demokratikus baloldal, magamat is beleértve. A törvénysértéseket persze Zalai is elítélte, voltak – mondta –, akik súlyos hibákat, igen, bűnöket követtek el, de ezek az emberek már nincsenek közöttünk. Aztán, mint aki a megértésemre apellál, hozzátette: – Tudja, előfordult, hogy kihallgatás közben megütöttem valakit. De higgye el, némi lyik annyira szemtelen! – Én meg azt gondoltam, ha valaki szemtelen veled, üsd meg, ha bírod, és ha az is visszaüthet. Ha ellenben nem üthet vissza, akkor te sem üthetsz, akármilyen érthető is az indulataid. Ezt jogvédőként sem gondoltam másként. A kommunista hit került szóba. A kommunizmus nem hit, mondta Zalai, hanem meggyőződés, amelynek az alapja az igazság felismerése. Aztán hozzátette: – Egyvalami van, amiben hiszünk: a szocializmus győzelme az egész világon. Ebben hiszünk. – Ez a mondat később is foglalkoztatott. Nem zártam ki, hogy őszintén beszélt. Ha a szocializmus győzelme nem azt jelentette a számára, hogy az oroszok megnyerik a harmadik világháborút, ami akár be is következhetett volna, hanem egy igazságos társadalom győzelmét, akkor Zalai olyasmiben hitt, amiben Sztálin után, a magyar forradalom után az én meggyőződésem szerint már nem lehetett hinni. Aki pedig tévesen hisz valamiben, az maga is áldozat. De lehet-e áldozatnak tekinteni, akinek az a foglalkozása, hogy kiszolgáltatót embereket még kiszolgáltatóbbá tesz, és alkalomadtán meg is üti őket? Vajon a hite áldozata az is, aki az árja faj felsőbbrendűségében hisz, vagy a magyarság kárpát-medencei küldetésében? Visszakanyarodtunk ahhoz, hogy mit is vár tőlem. Adtam a naivat, megkérdeztem, azt kívánná-e, hogy lépjek be a KISZ-be. – A Bölcsészkaron fel sem vennék – állította határozottan. Ebben valószínűleg igaza volt. Akkor még

nem dőlt el, hogy a KISZ az ifjúság kommunista élcsapata-e vagy tömegszervezet, amilyen a DISZ volt. A bölcsészkar KISZ nagyon szerette volna magát elit alakulatnak látni: kádereztek a jelentkezőket, olykor ki is zárták azokat, akikről kiderült, hogy „hazudtak a KISZ-nek”, azaz nem tárták fel őszintén polgári származásukat. Azok a KISZ-esek, akiket én a következő egy-két évben a latin szakon megismertem, többnyire törekvő, szorgalmas sváb parasztfiúk voltak, akikben meglehetősen erős volt a polgárelenesség, amely olykor némi antiszemitizmust leplezett. Zalai is előhozakodott azzal, hogy ő tudja, milyen rossz dolog fiatal korban börtönben lenni. Az ő esetében – tekintettel az életkorára meg a nyilvánvaló zsidó származására – nem kételkedtem abban, hogy valóban volt börtönben, hogy a Horthy-rendszerben volt börtönben. Ungváryék könyvéből tudtam meg, hogy 1943-ban, huszonegy éves korában három évre ítélték, majd az orosz csapatok közeledtével Németországba, a dachau koncentrációs táborba „menekítették”. A bűne egyébként ugyanaz volt, mint az enyém: röpcédulákat írt és sokszorosított. Feltételezte, hogy én is azok közé tartoztam, akik az orosz nyelvtanulás ellen agitáltak. „Ne tanuljuk az elnyomók nyelvét!” – idézte gúnyosan középiskolás röplapok jellegzetes szövegét. Sértődötten csattantam fel: – Tolsztoj nyelvét! – Aha – mondta Zalai –, szóval van Tolsztoj és vannak az elnyomók. – Valószínűleg az egyetlen orosz irodalmi mű, amelyet eredetiben olvastam, Tolsztoj BÁL UTÁN című novellája volt, a harmadik orosz könyvben. Az elbeszélő hajnalban, a báli éjszaka után szemtanúja lesz, miként vezényli jövődöbéli apósa, a szeretetre méltó, jovialis ezredes egy katona halálra vesszőzését, miként ragadja ki a vesszőt az egyik erőtllenül működő katona kezéből, hogy maga kezdje ütlegelni a haldokló elítéltet. Igen, van Tolsztoj, meg vannak az elnyomók.

(„**Ha még egyszer a kezünk közé kerül**”) A sok kanyarulat ellenére éreztem, hogy szűkül a kör, egyre közelebb sodródok ahhoz, hogy igent mondjak. Efelé szorított az is, hogy nem szeretek véglegesen nemet mondani, be kell pöccennem, hogy határozott tudjak lenni. – Nem vár tőlem semmit – magyarázta Zalai, csak találkozzunk időnként, beszéljessünk, ahogy most is. Legfeljebb, ha valami bűncselekmény előkészülete jut a tudomásomra, azt közöljem vele. De ez amúgy is állampolgári kötelességem. Mi lenne, ha igent mondanék, és mégse találkoznék vele, gondoltam. Ez persze mindenkinek az eszébe jut. – Ha megállapodunk – mondta Zalai fenyegetően –, és nem tartja be, megnézheti magát. – És mi lenne, ha időnként találkoznék vele, de nem mondanék semmit? Ez a gondolat elborzasztott: hogy esetleg éveken át folytassuk ezt az amúgy is a végtelenbe nyúló, csupa körülírásból és kitérő válaszból álló beszélgetést... Pedig abba még bele sem gondoltam, hogy ha egyszer a kezükre adtam magam, ezernyi eszközük van, hogy ne térhessek ki a kérdéseik elől. A harmadik (vagy a negyedik?) találkozásunkkor, egy szombat délelőtt, Zalai végre nyíltan beszélt: – Ha megállapodunk, most azonnal hazamehet – mondta. – Egy óra múlva már otthon van. Persze, mehet a barátja is. – Három hónapja nem nyirakoztam, hetek óta nem vittek zuhanyozni, tíz napja nem jött a borbély, hogy levakarja a szakállamat. Nem az egyetemre, nem a jövőmre gondoltam. Egy kád vizet láttam magam előtt, és hallgattam. Zalai úgy érezte, győzött, talán igaza volt. De meg akarta pecsételni a győzelmét. – A kapcsolatokról – mondta – nem beszélhet senkinek. Az édesanyjának sem.

Ez volt az a mondat, amely szétpattantotta a szorongást. – Nem – mondtam végre boldogan, ahogy már az első alkalommal ki kellett volna mondanom. – Nem – mondtam, és beleborzadtam a gondolatba, hogy úgy kellene élnem, hogy nemcsak titkolnom, de szégyellnem is kell életem egy hányadát. Hogy kiszabadulok, járok az egye-

temre, de mindörökre a nyakamon marad ez az ember, találkoznom kell vele, beszélnem kell vele, a kezében vagyok. Ennél jobb bent maradni a börtönben. Aztán majd csak lesz valami.

Zalai dűhében olyan erővel szorította az ujjai közé az asztal lapját, hogy kifehéredtek a körmei. Láttam, hogy elszúrta, az utolsó mondatával szúrta el, nincs értelme előről kezdeni. Így is túl messzire ment, kiteregette a kártyáit, és végül ő esett csapdába. – Ha még egyszer a kezünk közé kerül – sziszegte. Ebből értettem meg, hogy eldöntött dolog: így is ki fognak engedni.

December 16-i keltezéssel Hollós feljegyzést küldött Béres Andornak, a Vizsgálati Osztály vezetőjének: „Kőszegh-vel [így] több ízben beszélt tőlünk Zalai elvtárs, ő mindennemű velünk való kapcsolatot elutasított. Ezért Kása elvtárs javaslata szerint kell eljárni, tehát a bűnvádi eljárást szabadlábban lefolytatni.” December 19-én az összes holmimmal együtt (nem volt sok) kísérték le Kása szobájába. Szabadlábba helyeznek, de az eljárás folytatódik – mondta. – Amit itt tapasztalt, az minden államtitok. Ha megtudjuk, hogy beszélt róla, államtitoksértés miatt újabb eljárást indítunk. – A figyelmeztetést annyira komolyan vettem, hogy a beszerzési kísérlet történetét először 1992-ben mondtam el, Csizmadia Ervinnek, aki interjúkat készített a demokratikus ellenzék tagjaival. A szabadulásról szóló határozaton rajta volt Kovács Péter neve is. Tartottam a vele való találkozástól, hiszen miattam töltött egy hónapot börtönben, miattam fogják kirúgni az egyetemről. Amikor beléptem a helyiségbe, ahol a letétbe helyezett tárgyakat visszakaptuk, ő már ott volt, barátságosan üdvözölt. Ahogy felvettem a szalmazsák porától mocskos, darabokra hasadt alsónadrágom, amely úgy nézett ki, mint egy ágyékkötő, Péter teli szájjal kezdett röhögni. A szorongásom feloldódott, félelmem alaptalannak bizonyult. A letétben volt kétszáz forint is, anyám küldte be, nem tudtam róla, de használni persze úgysem tudtam volna. Gyalog mentünk haza, a Váci utcában elváltunk, Péter elindult a Molnár utca felé. Én azonban nem akartam a bozontos hajammal mutatkozni, a Kossuth Lajos utcában bementem egy akkor előkelőnek számító fodrászüzletbe. Miközben a fodrász megmosta és lenyírta a hajamat, sokatmondóan jegyeztem meg, olyan helyről jöttem, ahol nem volt alkalmam nyirakozni. Azt reméltem, nemzeti hősről kijáró rokonszenv vesz majd körül. De közlésemet fagyos némaság fogadta. Kínos érzésem támadt: ezek most talán azt hiszik, betörésért voltam börtönben.

Amire hazaértem, már ott volt nálunk Péter az egész családjával. Éppen aggódni kezdtek, vajon hová tűnhettek azon a kétszáz méteres úton, amely a Váci utcától a házunk bejáratáig vezet. Egyeztettük az élményeinket, de csak Kása századosról beszéltünk, Zalairól nem. Péternek nem akadt dolga vele. Mind a ketten olvastuk a kihallgatási jegyzőkönyveket, benne Szabó László önkéntes árulkodását az orvosegyetemi szervezkedésről. Erika néni, Péter fiatal, bűbájos édesanyja, akibe titkon minden fiú szerelmes volt, megjegyezte: – Látjátok? Református. Azok ilyenek. – De édesanya, édesanya! – szólt közbe Péter rosszállóan. Pedig akkor még nem tudta, hogy református lányt fog feleségül venni. Amikor Péterék elmentek, végre beülhettem a kádba, amelynek a kedvéért hajszál híján besúgó lettem.

Lukácsy András

LEX GERENDAY

Egy polgár család százötven éve*

IV. Az első karrier, döccenővel: József doktor

A fiúk közül Józsefről azért írunk külön, mert apja után ő az első, aki a Gerenday nevet országosan ismertté tette. Öt évvel idősebb Antalnál, s körülbelül ennyivel hamarabb is fut be. S még szebb lett volna a pályáiv, ha többet él negyvennyolc esztendőnél (tüdőszélhűdés). Orvosként végez, ami akkor lehetővé teszi, hogy a természettudomány tágabb köreivel ismerkedjék: növénytanal és zoológiával is. (A mezőgazdasági tudományok szűkebben vett érdekét ekkoriban, a XVIII. század végétől, inkább a bölcsészeti kar természetrajzi tanszéke képviseli.) Önálló pályája is hamar elindul, előbb asszisztens (tanársegéd) a pesti egyetem vegytani és fűvészeti tanszékén. 1851-ben ki nevezik az egyetem botanikai tanszékére – innét vezet az út a fűvészeti kert élére.

Ő volt az első Gerenday abban is, hogy könyvet ad ki, méghozzá meglehetősen úttörő témában, *MAGYAR 'S DALMÁT ORSZÁGI KÍGYÓK* címmel, az előszóban mindjárt megjegyezve, hogy a halakról sokkal többet írtak eladdig, de a kígyókról alig-alig. A munka tulajdonképpen egykorú doktori disszertáció, mert hosszúra nyúlt barokkos címodalán szerepel a védés és a vita helye és dátuma: *In Palatio minoris Universitatis die 8 Junii 1839 hora 12.* Irodalomjegyzékében a kígyókról valóban kizárólag tizenöt munkát tud föl kutatni, s ezek közül egy sem magyar. A régiségből csupán Arisztotelészt és Plautust hozza fel, meg persze a Bibliát, Máté evangélista mondatával: *Légyetek okosak mint a' kígyók.* Világképe meglehetősen materialista („a' természet egy magában zárt tökéletes egészet képez”), de még éppen Darwin előtt vagyunk, és így szemlélete meglehetősen statikus: „*megjelen a' természet az állati formálás legalsó lépcsőjén, halad a' tökéletesség felé, imádásra méltó munkáját bevégezendő, míg nem az ő remek művében, az emberben egész dicsőségében tűnik fel*”. A kor tudományos munkáira jellemző a kultúrtörténeti toldalék, ő is szépen leírja a kígyók jelképi jelentését a történelemben. Hogy a farkát a szájában tartó kígyó a kezdet és a vég nélküli örökkévalóságot jelképezi. Gyors mozgása a tűnő idő jelképe, az egyiptomiaknál az éberség és a világ védistene, függőleges állása a figyelmes tekintet, s a templomok és a házak felett az őrző jelleget jelenti. Hogy Jupiter karcú kígyó alakban udvarolt egy földi szépségnek, az EDDA szerint egy elnyeléssel fenyegető roppant kígyó övezi földünket. Továbbá: „*Daboja vipera legfőbb istenség gyanánt imádtatik több fekete nemzetektől... Malabar lakosainak a' pápa-szem kígyó vallásos tisztelet tárgya s a többit is szigorú törvények védik az erőszakos haláltól... Japoniaik, chinaiak és kelet Indiaiaknál számos kígyó és sárkány ábrázolatok 's mondák találtatnak... s bennünk a' gondolat azon húrjait pendítik meg, mintha azon nemzetek az elő-világ állatairól tudtak volna valamit.*” (Már

* Újabb három fejezetet közlünk Lukácsy András dokumentumregényéből – az első közlemény 2008. májusban jelent meg –, amely a szerző anyai családjáról szól, s amelyben a szerző most az egykor nevezetes kőfaragó-, márványműgyáros és kereskedőinasztia más tagjaira is kitér. A közölt fejezetek a regényben nem egymást követik.

ebben a korban is gyakorta föltűnik az idea egy korábban volt tökéletesebb világról, és arról is, hogy e tényről más kultúrákban többet tudnak.)

A könyvből két példány maradt birtokomban, egy fűzött, amelynek első lelőhelye a benne lévő pecsét szerint Magyar-Kossa Sámuel könyvtára, T.-Szt.-Márton, a második kötött, a pecsét szerint Gerenday Antal II. (vagyis Totó nagybátyám) tulajdona 1937-ből. Ez a kötetváltozat kapott latin címdaldat, valamint tartalom-összefoglalót is. *Dissertatio in auguralis zoologico-medica, sistens serpentes Hungariae & Dalmatiae* – különben szerzői dedikált példány: *tiszt. Tudos Herczeg Antal kedves sógorának szeretete jeléül*. Tőle kerülhetett Totóhoz. (A latin kötetben egyértelműen Josephus Gereday *nobilis*nak írja magát.)

S még egy érdekesség, ami először csillantja fel József társadalmi orientációját: a kötött példányban két teljes lapra széthúzva a következő, változatos betűtípusokkal nyomtatott dedikáció: *FENNSÉGES Császári királyi austriai ÖRÖKÖS FŐ-HERCZEG IST-VÁNNAK – arany-gyapjas rend vitéz, császári királyi ezredes 's az 58. számú ezred tulajdonosának minden szép, nemes és jó LELKES PÁRTOLÓJÁNAK a legmélyebb hódolattal*. A disszertáció először 1839-ben jelenik meg, a szerző ekkor huszonöt éves, és minden jel arra mutat, hogy az ifjú főherceg, kit apja után megint ő segített beavatni a botanika tudományába, alighanem elkötelezte a fiatal tudóst a magasabb körök iránt. (Szúrjuk itt közbe, kétségtelenül nyájasak voltak vele. István főherceg öccse, apja után szintén József egy saját kezű levélben az alcsúti kert bizonyos növényeivel kapcsolatban tanácsot kér. Levelét így zárja: „*Ne tessék ezen sorokat felette szigorúan megbírálni, mert már két éve, hogy nem írtam magyar levelet.*”)

A könyv második kiadása ugyanazzal a dedikációval 1846-ban látott napvilágot. A szabadságharc nagyobb részében aztán jobbra külhonban járt fűvészkerteket látogatni, ugyancsak Stephanus palatinus ajánlólevelével, melynek dátuma 1848. március 1. (!) Feleségét a *remetei Sebastiani* famíliából választotta – a család egyik őse báróságot kapott, amolyan hivatalnokbáróságot, de mégiscsak. Mindenesül gyanítható, hogy *nem volt* a szabadságharc pártján vagy legalábbis politikailag közömbös. Levelezésében annyiszor tér vissza magas rangú bécsi látogatásaira, hogy azt kell hinnünk, a fiatal, úgy is mondhatjuk, első generációs értelmiségi szíve odahúz. A főhercegi kapcsolat elkapta. Gondosan félretette nyomtatott meghívóit, s ama bécsi uraságok mellett olyan nevek szerepelnek, mint báró Kemény Ferenc, majd annak fia, gróf Kemény Sámuel, Bethlen Ferenc, Scitovszky János hercegprímás. Bécsből apjának írt levelében egy ízben azzal indokolja meghosszabbított ottani tartózkodását, hogy: „*István Herceg is meghagyá, hogy még Bécsben is meglátogassam, hova ő e napokban váratik. Nádor Őfennsége is csupán Ő reá várakozik. Legújabb tudósítások következtében okvetetlen meg kell őt várnom, úgy szinte több Cabineti urakkal is kell beszélnem... Lajos főhercegnél is holnap 1/2 1 óraker nyerek remélhetőleg audientiát.*” (Egy számunkra fontos dolgot még megtudunk a levélből: apja címét! A borítékon ez áll: „*Nemes G. J. kedves atyámnak fíúj szeretettel – Pesten, Magyar utca No. 528. I. emelet*”. Ne tévesszen meg senkit a magas helyrajzi szám: arról az utcáról van szó. József ükapa tehát valóban a belvárosban lakott. Már a fiánál?)

A fiú mindenesetre szépen halad a pályán, s kivált az ötvenes években. Alighanem van összefüggés e tény és a bécsi sürgés-forgás között. Kezemben van a professzori kinevezés véglegesítésének bécsi megerősítése. A tényközlés után az osztrák miniszter szükségesnek látja hozzátenni, hogy a kinevezett tartsa szem előtt a császári ház iránti lojalitást. Akárhogy is, József doktor ügyesen mozog a világban. Egyébként a szakmai életben is. Rendes tagja lesz a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak

(tisztületbeli elnök Scitovszky János, pártfogó István főherceg). Alapító tagja lesz az Országos Magyar Kertészeti Társulatnak és a Magyarhoni Földtani Társulatnak. A Királyi Természettudományi Társaság és a Budapesti (sic 1847-ben!) Királyi Orvosegyesület választmányi tagja, ez utóbbi lapjának, az *Orvosi Tárnak* rendszeres szerzője, a tudományos tanácskozáások állandó korreferense – igaz, hogy igen sokszor csak ügyrendi témában. Egy hivatalos levélben, ahol tevékenységét sorolják, „*a magyar tudományos akademia munkás tagját*” köszöntik benne. Mintha ambicionálná is, hogy a szakmában fontos embernek tartsák. S az ötvenes években – éppen a magyarországi passzív rezisztencia kialakulása idején – több bécsi társintézet is tagjául választja. Megállapíthatatlan, hogy az elősoroltak mennyiben tiszteleti tagságok, az egyetemi professzornak automatikusan kijáró címek, mindenesetre van adat az ellenkezőjére is. A magyar Kertészeti Társulat titkára írja halálakor, „*a mi társulatunk egyik alapítóját kezdetétől fogva hű bajnokát, tevékeny tagját, bölcsőjében gondos dajkáját, viszontagságaiban őszinte tanácsadóját, barátját tisztelé és becsülé*”. Akárhogy is, ott volt a hazai természettudomány szervezeti életének megindulásánál, s nincs okunk feltételezni, hogy nem aktívan, hanem csupán pártolólag. S minthogy e tudományos intézmények megerősítése mögött megint csak hazai megújulási törekvések állottak, így akarva-akaratlan mégiscsak részese volt a reformkori fellendülésnek az ifjú doktor.

S végül, mint már tudjuk, a rendes és nyilvános tanári kinevezéssel együtt megkapta a Fűvészkert igazgatóságát, mely frissen költözött az akkori Üllői út végére, vagyis a mai helyére. (Legújabban Orczy-kert.) Odaköltözött ő maga is a Pollack tervezte klasszicista igazgatósági épületbe, és édesapja halála után magához fogja venni Johanna mamát. A két kinevezés azért járt együtt, mert a Fűvészkert eredeti célját tekintve tanszéki demonstrációs intézmény.

A doktor kigyós könyve mintájára hadd áldozzak itt én is egy bekezdésnyit a kultúrhistoriának, a Fűvészkertnek ugyanis igen érdekes története van. Már a nagyszombati egyetemen tervezik a megvalósítását. De itt nem jön létre, mert az intézményt rövidesen Budára, majd Pestre helyezik át. Budán – Soó Rezső tudományos közlése alapján – a mai Déli pályaudvar – Márvány utca – Krisztina körút környékén levő „erdős-bokros területet” jelölik ki a kert helyéül, majd a XVIII. század végén Pesten a mai ferences templom mögötti rendi kolostorkertben, a mostani Reáltanoda és Kossuth Lajos utca között kap helyet, tehát még elfér a városfalakon belül. Itt már mintegy ezerszáz növényfaj található. Ez időben a kert kizárólag az orvosi és gyógyszerészeti tudományok szolgálatában áll, de az akkori igazgató, Winterl Jakab és később nagy nevet szerzett asszisztense, Kitaibel Pál már az ország flórájának felkutatását is célul tűzi ki. Ekor már négyezer-száz rendszertani egységet tartanak számon. A belső város fejlődésével később az Országúton túlra, a mai Múzeum körút és Puskin utca közötti telekre telepítik, amelynek a tulajdonosa ugyanaz a Grassalkovich herceg, aki a mai kiskörút és Rákóczi út sarkán a régi Nemzeti Színház számára is területet adott. Az 1800-as évek elején a több területen aktív Kitaibel lesz a kert „prefektusa” és a botanika tanára. Halála után Haberle Károly alatt egy jó főkertésznek köszönhetően is a kert még inkább felvirágzik, kiépülnek a növényházak (*frigidarium, caldarium, tepidarium, aquarium*, valamint a *seminarium*, azaz könyvtár). Sok ritka faj gazdagítja ez időben a kertet, még inkább az új igazgató, Sadler József alatt, aki Európa-hírűvé teszi azt, mígnem az 1838-as árvíz és egy érdemtelen főkertész munkája nyomán ismét lezüllik. Újraépíteni már nem érdemes, a város amúgy is tovább terjeszkedik. Stahly Ignác orvosprofesszoré az érdem, hogy a kertnek új otthont szerez, megveszi az Orczy-kert mellett az Üllői út ak-

kori végén a Festetics-féle erdős-dombos területet, melyen egy kis mocsaras tó is elterül. A kert jóval a városon kívül fekszik, azonban felkapott kirándulólhely, mert a közelben található a jó vízű Illés-kút (a pesti kutak pocsékak), ahová széles sétaút vezet ki, melynek nyomát máig őrzi a Klinika-tömb mögötti Illés utca. A kutat napjainkban rekonstruálják. Sadler is, Stahly is meghal 1849-ben, így válik a kert gazdátlanná, és kerül majd Gerenday József fennhatósága alá, kinek közelebbi kutatási területe a fűvészet és a zoológia. Neki kell az új helyen új kertet alapítania.

Privát emberként szíve elsősorban az állatokhoz húz – utazásairól küldött leveleiben mindig visszakérdez az aktuális kedvencekre –, ezért aztán szívesen társult ahhoz az ötlethez, amellyel Kubinyi Ágoston, Szabó József és Xantus János foglalkozott, hogy ugyanis legyen a városnak egy állatgyűjteménye. A gondolat tudományos jelentőségét a korabeli közvélemény nemigen fogta fel, a sajtó nem is burkoltan bolondériának, néhány ember különtségének tartotta. Azt gondolták, itt is egy afféle *menaszériáról* lenne szó, amellyel korábban mutatványosok az országot járták, mint ma a vándorcirkuszok. (Különös tréfája a sorsnak, hogy amikor később e tudósok társasága által megvalósult kert anyagi nehézségekkel küzdött, mégis hívtak oda nézőcsalogatónak mutatványosokat.) Mindenesetre a dolog húzódott, de József, akinek az ötletgazdák közül egyedül volt rá lehetősége, megkezdte az állatok gyűjtését, és a Fűvészkertben egy afféle magánállatkertet rendezett be a hazai fajtákból. Külföldre – Mexikóba – Xantust, a későbbi nagy utazót küldték, hogy nézzen utána a lehetőségeknek. Rómer Flóriszal az élen egy „állatkerti részvénytársulatot” alapítottak, mely ki is jelölte a kert helyét a Városerdőben, de tovább nem jutott. Végül csak 1866-ban sikerült megvetni az állatkert alapjait, amikor József doktor már nem élt, és így nem volt részese az első idők viszontagságainak, szakmai és anyagi nehézségeinek, amire a társasági formában megvalósult kert tudós gazdái nem számítottak.

József doktor tehát kiköltözik a Fűvészkert klasszicista igazgatósági épületébe, és megkezdí működését. A haláláig tartó tizenkét évben újjáépíti és ő vezeti az intézményt. S itt következik egy nehezen feloldható talány.

Tudjuk, mennyi energiát fordított hasonló kertek tanulmányozására. Ismerjük szorgalmát, itt fekszik előttem csaknem valamennyi tanulmányi bizonyítványa – kitűnő és kitűnő –, megismerkedtünk tudományos aktivitásával, korai professzori kinevezésével, szakmai és akadémiai kapcsolataival. Szinnyei Józseftől tudjuk, aki pedig gondos filológus volt, hogy korai halála után egy részletes növénytan tervezetét és részben kéziratát hagyta hátra. És mégis, a korabeli szakkritika Gerenday József fűvészkerti működését nem tartja igazán sikeresnek. Kitűnő tervek után lassan épül csak ki a kert. Munkásságával kapcsolatban még a „*tehetségtelen*” jelző is elhangzik. Ezt a minősítést aztán többé-kevésbé átveszi a későbbi szakirodalom.

Hogyan oldható fel ez az ellentmondás? Nem törődött volna eleget az intézménnyel, noha a közepében lakott? Azt tudjuk, hogy épületeket húzatott, új munkaerőket alkalmazott, hiszen a kertet voltaképpen újra kellett alapítania. Ő tisztította ki és rendezte például a tavat is, hogy szegény Nemecek Ernőnek később legyen miben meghúlnie. Elfoglalták volna „társadalmi kötelezettségei”? Láttuk, hogy olyan „magasabb körökhöz” is húzott, melyek az ötvenes években a magyar értelmiség számára ellenzensek voltak. Talán valahol itt kell kereskednünk. A reformkori természettudomány útja természetesen és egyenesen vezetett a függetlenségi gondolathoz. Az imént felsorolt nevek képviselői csaknem kivétel nélkül aktív részesei voltak a szabadságharcnak. Kitaibel Pál, aki az *Orvosi Tár* szerkesztője is, amelyben doktorunk rendszeresen

publikál, honvédtiszt 1848-ban, Bugát Pál pedig Magyarország polgári egészségügyének vezetője. 1849 után többen „disszidálnak”. Rómer Flóris egy időben az emigráció egyik vezéralakja. Vagyis hát a professzor kritizálása mögött talán politikai antipátiák is húzódnak? Nem tartanám kizártnak. Ha pedig nem volt elég szorgalmas, ennek mi az oka? Tudjuk, hogy szíve az állatokhoz húzott. A hobbija talán a feladat rovására ment? Vagy a „terepmunkára” nem volt elég felkészült? Alig hihető. Mégis ideírok egy történetet. Német vendégkutató járt a tanszéken, és onnét a Partiumba utazott egy kis botanizálásra. A professzor felajánlott számára egy kísérő szolgát. – Nem szoktam ilyet igénybe venni – válaszolt az. – Mire volna jó? – De hát mégiscsak alkalmatlan a lórol minduntalan le-leszállni – válaszolta a csizmás Gerenday.

Talán túlságosan elvont? Életidegen?

Vagy mégis a „remetei Sebastiani” házasság s az ehhez tartozó magasabb körök? A „társas kötelezettségek”? Választ már soha nem fogunk kapni.

Ide vág azonban egy érdekes XX. századi megnyilvánulás. Mert József legendája – „az új Fűvészkert első igazgatója” – fennmaradt.

1932-ben *A Természet* című tudománynépszerűsítő lap, amely különböző szerkesztésekben akkor már több mint száz éve fennáll, s most éppen Nadler Herbert állatkerti igazgató, a század egyik legkiválóbb ismeretterjesztője jegyzi, vezércikkben foglalkozik magával a folyóirattal abból az alkalomból, hogy húsz éve vette át az Állatkertet s ezzel a kiadásában megjelenő lapot is a főváros. A cikket az ugyancsak jó nevű Laczó Viktor dr. írja. A cikkben ez áll: „*Nem szabad megfeledkezniünk róla, hogy Budapest lakosságának és az országnak már előbb is volt állatkertje, de nem a köz, hanem magánosok erejéből. A budapesti állatkertet először 1866. augusztus 9-én nyitották meg. Azt a folyamatot pedig, amelyet az Állatkert eszméje az egyéni kezdeményezéstől a közintézménnyé válásig úgyszólván átszenvedett, két neves ember képviseli: Gerenday József dr., egyetemi tanár és Bárczy István dr. Budapest volt polgármestere.*” (Háromnegyedszáz esztendővel az indulás után, amelyet József doktor, mint tudjuk, már nem ért meg, tehát még mindig nevéhez kötik az intézményt. Aztán egy humorisztikus fordulat.) „*Tudjuk azonban, bár nem mindig hangoztatjuk, hogy az emberiség történelmében csendes, de igen hatalmas tényező a nők szerepe. Nem tudjuk bizonyítani, de igen valószínű, hogy az állatkert eszméje Gerenday József dr. feleségétől, született Sebastiani Lujzától származik. Férje tudniillik amellet, hogy egyetemi tanár volt, az egyetemi fűvészkertet is igazgatta, és egyéni buzgalomból saját költségén állatokat vásárolt, gyűjtött és tartott lakása körül az egyetemi fűvészkertben... összesen mintegy nyolcvan darabot. El lehet azt képzelni, hogy ezt egy háziasszony minden megjegyzés nélkül túri? Hisz a tudós férfinék ez a kedvtelése nemcsak pénzáldozatot követelt, hanem rendkívüli munkával is járt, és egyáltalán nem lehet vádolni az asszonyt, ha agyában ilyen körülmények között az az eszme született meg, hogy állatkertek tartása nem lehet egyéni feladat, bármekkora tudós is az az egyén. Nem kis része lehetett tehát Gerenday Józsefnek abban, hogy férje összeült tudós barátaival, Xantus Jánossal, Rómer Flóris dr.-ral, a Kubinyiakkal és a Frivaldszkyakkal, és 1862. január 29-én kimondták, hogy állatkert alapítását előkészítő bizottságot küldenek ki, május 20-án pedig kimondták, hogy állatkerti részvénytársaságot alapítanak. Gerenday mindjárt felajánlotta a maga hazai állatait... S úgy látszik, minden nagy dolgot gyermekded hittel kell kezdeni, mert különben senki sem mer belevágni.*” (S itt a cikkíró elkezdte sorolni a részvénytársaság anyagi nehézségeit, majd így folytatja.) „*Hiába volt egy Xantus János az első igazgató, hiába volt a belépőjegy ára 30 krajcár [akkoriban szép pénz egy bilétáért], életük 1907-ig [akkor vette át tőlük a főváros] örökös fuldoklás maradt. Pedig irodalmi téren is terjeszteti iparkodtak az állatkert szeretetét és becsülését.*”

Ami, ha hinni lehet a szerző humoros köntösbe burkolt gondolatának, azt jelenti, hogy mindegyik feltevésünknek lehet igazsága: a politikai aprehenzió és a doktor életidegensége mellett felmerül még az asszony is, aki nyirbálni akarta József doktor nagyralátó terveit. Ezek szerint ez a Gerenday a délibábok álmódója lett volna?

Hogy Lujza asszonyt, kinek nevét száz év után írják először magyarosan (ő maga egy aláírásban a Sebastiani Aloysia változatot használja), nem ok nélkül keveri szerzőnk a históriába, az kiderül abból is, hogy az asszony férje halála után nyomban panaszos levelet ír az akkori instanciának, a Zoológiai Társulat Állatkerti Albizottságának: az istenért, csináljanak valamit az állatokkal, mert ő egymagában sem etetni, sem szakszerűen gondozni nem képes azokat. (A fűvészkerti alkalmazottokról nem esett szó.) Amire történhetett is intézkedés, mert a következő okmány már egy jegyzőkönyv, amelyet az emigrációból időközben hazatért Rómer Flóris, valamint Frivaldszky István ellenjegyez (s a tanúk helyén Gerenday Lajos áll, ki ezek szerint itt is felbukkant), és amely lajstroma azoknak az állatoknak, amelyeket az özvegy az állatkerti albizottság küldötteinek átadott. S amelyben szarvasok, őzek, dámvadok, kecskék (?), farkasok, gyöngytyúk, gólyák, darvak, vadludak mellett valóban szerepelnek fácánok és foglyok, barnakányák és ölyvek, kormos, fakó és szennyes keselyűk, csákós, kőszáli és halászsasok, cochinhíni kakasok és tyúk, hattyúk, fehér, bramaputra-, valamint foszlányszárnyú kakasok és végül gerlicék különféle nemei, összesen hetvenkét darab. Mind elvitték. (S ezzel talán a doktor életművének legkedvesebb részét?) Az első magyar állatkert pedig társasági formában 1866-ban a Városligetben ünnepi körülmények között hivatalosan megnyílt.

Az egyetem pedig – Petzval dékán – értesíti *Gerenday Józsefnőt*, hogy az illő özvegyi nyugdíjat folyósítani fogják. Vele a továbbiakban nem találkozunk, kivéve azokat a látogatásokat, amelyeket a rokonság családiasabb tagjai időnként a Kerepesi temető falának Mosonyi utcai sarkán álló remetei Sebastiani „örökös” kriptához tesznek, ahol Gerenday József is nyugszik.

És még egy észlelet. Totó, tehát a néni dédunokaöccse szenvedélyesen foglalkozott transzcendens kérdésekkel is. Volt egy kedves médiuma, a Török néni. Ez az asszony az elmondás szerint képes volt magát időről időre „üresbe állítani”. Ilyenkor megte-remtődött a médiumi állapot. Totó egyszer minden meghatározott cél nélkül azt kérte, hívjon valakit a családból, bárkit, aki jönni hajlandó. Nos, Aloysia néni jelentkezett, akit a médium nem ismert, és némettel vegyes magyar nyelven elkezdett beszélni. Török néni nem értett németül. (Ez meg is látszott a tolmácsoláson, tette hozzá Totó.) A rokon tulajdonképpen semmit sem akart közölni, pusztán társalogni vágyott, mintha jölesne neki, hogy egy időre familiáris közegben van.

Aloysiáról és József doktról azóta nincs hír.

IX. A gyár életművezetése

Bár alig több mint fél évtizede, 1847-ben nyílt meg, Gerenday Antal kőfaragóműhelye máris igen jól prosperál. Valójában több telephelye is volt Pesten, az akkor még Alsó Dunasoron, a Wurm (ma Szende Pál), később a Mária Valéria (ma Apáczai Csere János) utcában, az Árpád (ma Steindl Imre) utcán, a Molnár utcai családi ház udvarán pedig külön magas csarnokot építettek a készülő emlékművek számára. Lendületben volt, ezért az 1850-es évek közepén arra gondolt, hogy továbbterjeszkedik. Eddig viszonteladótól vásárolta a nyersanyagot, most megmutattatja magának a Gerecse hegy-

ségben levő márványbányákat – mi lenne, ha saját anyagból dolgoztatna? Ez azt jelenti, hogy megtakarítja a viszonteladók hasznát, a köveket eleve méretre vágathatná, hogy majd sírkőnek, emlékműnek vagy épületkőnek: márványlábzatnak vagy az akkor divatos lépcsőnek (lásd a máig fennálló lipótvárosi Hild-házakat) használja fel, és a nyers formázást is saját műhelyeiben végeztetné el, közel a bányához.

Az ötvenes évek közepén (érdekes: pontos évszámot nem tudunk, talán '54-ben) ingatlant vásárol az akkori bécsi országút mellett Pizskén, amely a szomszéd községekkel együtt (Lábatlan, Süttő, Tardos, Nyergesújfalú) a bányák közelében van, mint egy szoknya körül a fodordíszek. Azért választja éppen Pizskét, mert ott talál magának egy tágas épületegyüttest, amely céljának megfelel. Ez az út menti ingatlankomplexum addig kocsmá és beszálló vendégfogadó volt. Lóváltóhely is, a nemrég még Bécsbe tartó postakocsik számára. Az egykori előírások szerint minden harminc kilométeren kellett ilyen megállónak lennie. Piliscsaba közelében a Dóra-hegyen volt az első (ma is vendéglő), és Pizskén volt a hatvanas kilométerkő. A Gerecse itt lankásan a Dunáig ér, és a fogadó mögött húzódó ötholdas szőlő és gyümölcsös már domboldalra fut. A környéken, az akkori Esztergom megyében nagy primási uradalmak voltak, ez a telek együttes is az, de már régebben bérbe adták. Nem tudjuk, kinek, talán valamelyik helyi birtokosnak, Reviczkynek vagy Nedeczkynek. A fogadóépület tágas, utcára néző homlokzata – mintegy negyven méter – kiegészült jobbra is, balra is két-két egyszerűbb régi parasztházzal, talán vendéglői alkalmazottak számára.

Antal megszokott dinamizmusával látott neki az átalakításnak is. A keleti szárnyban, amelyben a konyha és kiszolgálóhelyiségek voltak, csiszolócsarnokot rendezett be, a nyugati szárny fogadószobáit meghagyta részben irodának, részben szerszámraktárnak. (Igy azok eredeti vasalásai a legutóbbi időkig megmaradtak, s a kazettás kilincsszerkezetből arra lehet következtetni, hogy a ház XVI–XVII. századi építés.)

Maguk a kőfaragó műhelyek az egykori gazdasági épületekben kaptak helyet, s ezt akkor is tudnám, ha nem állna rendelkezésemre egykorú tervrajz, hiszen amikor a műhelyek visszaalakultak lakássá, az eredeti céljukat újra megkapó mellékhelyiségekből teljes ásonyom mélyen csak vörösmárvány-törmelék jött elő. Mikor a gyártelep később terjeszkedni akart, a kisebb épületeket le szerették volna bontani és műhelyekké alakítani. Erre azonban nem került sor, azok megmaradtak személyzeti lakásnak és tanonc-szállásnak.

Italmérési engedély regálejogon tartozott a fogadóhoz, így Antalt később kötelezték, hogy új vendéglőt építsen, amit el is készíttetett a terület Duna felé is húzódó részén, az országút túloldalán. (Máig megvan.) Ez az új fogadó arra is jó volt, hogy szállást és meleg ételt biztosítson számára ott-tartózkodása idején. Eleinte kocsin járt ki, az öreg batárt, amelyet használt, majd kiselejtezett, unokája, Totó később visszaszerezte, s az az istálló mélyén állott kegyeletos emlékül a második világháború utáni dúlásig.

Maguk a vöröskőbányák a tardosi, illetve a süttői határban helyezkedtek el; a többi nagyrészt mészkőfejtő, a leggazdagabb lelőhely (Pizsnice-hegy) Pizskéről is jól megközelíthető. A megközelítés egyébiránt nagy gond; a vízmosásos földutakon olykor hat lóval vagy négy ökörrel lehetett csak a nagyobb köveket elszállítani. Pizskének ekkor még nincs vasútállomása, majd csak 1891-ben lesz. De ott még nem tartunk.

1863-ra datálódik az a szerződés (vagy szerződésmegújítás), amelyet Antal a primási uradalommal kötött, és amelynek keretében a primícia a régi bérleteket felmondja, és a terület minden vöröskőbányájában Gerenday Antalt teszi meg bérlővé. A szerződést, amely részletesen leírja az új bérlő kötelezettségeit, a terület védelmében, az út-

használattal és a bányászok szállásával kapcsolatban, Borhy Róza is aláírja. Ez nyilván házastársi vagyongaranciául is szolgált, s ezért Róza ezen az egyetlen helyen Gerenday-Borhy Rozáliának írja magát. Minthogy a bérleti jog csak a bányák *használatára* vonatkozott, és magára a *márványvagyonra nem*, a szerződés igen aprólékosan számba veszi tulajdonos és bérlő külön-külön jogait, a kitermelés és kiváltás árképzés dolgában. A bányák a primási uradalom érdekében helyezkedvén el, a szerződő felek külön kitérnek a külső körülményekre, a fentebb említettek miatt a rendszeres útjavítás kötelezettségére, továbbá a favágás, a vadászat és madarászat tilalmaira. Olyan részletességgel pedig, mintha egy mai természetvédő állt volna a bérbeadó válla fölött. Egészen véve az irat, amely a primási főszámvevő, bizonyos Wimmer Lajos fogalmazványa (idősebb ember lehetett, mert nyelvújítás előtti szavakat használ, bár már ismeri a *vállalkozó* kifejezést), mindenestül a XIX. század közepének példás jogász munkája. Tanúként Pest város jegyzője szerepel, s legvégül: „Helybenhagyom – Scitovszky János bíbornok-primás – Esztergomi Érsek” (saját kezeírásával).

Nincs rá pontos adatunk, de egy akadémiai dolgozat, amely a gyár történetével gazdasági nézetben foglalkozik, a hatvanas években mintegy kétszáz főre teszi az alkalmazottak létszámát, ebből 35-50 lehetett a pesti műhelyekben és kereskedésben foglalkoztatottaké, és minimálisan 150 a pizskei alkalmazott, beleértve a bányákban dolgozókat. Minthogy márványkitermelés korábban is folyt, igen sok környékbeli értette a szakmát, nem volt nehéz hozzáértőket verbuválni.

Számos kismester is működött a környéken, s noha a Gerenday-üzem jól fizetett, ez jelentette később az első konfliktust. A Gerenday-cég már kezdettől szakképzést is nyújtott, és ezért néhányan úgy gondolták, hogy tanulóidőre jó lesz a gyár, aztán önállóítják magukat, nem fordítva gondot az iparendelőre. Gyakorlatilag majd' minden udvarban kopácsolás folyt. Így egy idő után Antal néhány helyi kőfaragómesterrel bejelentést kénytelen tenni a primáciára a kontárok működése ellen. Rövidesen kiderül azonban, hogy a gyár olcsóbban állítja elő a végterméket, mint a kisiparosok. Ez a magasabb fokú munkaszervezés következménye; a gyakorlatban is mutatva, hogy az ipar újabb, modernebb szervezete a gyár. A kereskedelmi tőke visszafordítása és ipari tőkév alakítása igen hamar meghozza a várt eredményt. De Antal papa tiltakozni kényszerült a kontárok ellen.

A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy az ötvenes-hatvanas években sok helyt még fennáll a céhek intézményrendszere, de a gyakorlat kezdi áttörni – mindenekelőtt a céhek *iparkorlátozási* lehetőségeit. Egy gazdaságtörténész számára bizonyára sok tanulsággal szolgálna a Gerenday-példa. Antal esete jó példát nyújt. Mikor 1855-ben a budai Helytartósághoz gyárendelőért folyamodik, kérvényét azzal utasítják el, hogy a sírkőkészítés az építőiparok körébe tartozik, s ezen a területen csak a szakképzettség igazolása esetén adnak ki ilyet. Ő azzal opponálja a döntést, hogy termékeinek anyaga nem kő, hanem márvány, s ezért nem tartozik a kőfaragó céh szorosán vett érdekkörébe, hanem tulajdonképpen *szabad ipart* folytat. A kedvező választ ugyanaz a hatóság hozza meg – figyelmeztet a szemléletváltozásra az akadémiai dolgozat szerzője –, amely néhány hónapja még elutasította a kérelmet. A gyárszabadalom megszerzéséhez egyebekben szükséges volt az előírt alaptőke igazolása. Ezért – az új és modern szervezet – a Kereskedelmi és Iparkamara bizottságot küldött ki, amely a vagyont rendben találta, és kiemelte, hogy a különböző telephelyeken a vörös, a fehér (ruskicai) és carrarai (rózsaszín eres) márványból készült sírkövek különböző fajtájú szépen díszített és fényezett nagy választékát és bőséges készletét találta.

Minden simán ment tehát, Antalnak rövidesen mégis egy újabb támadást kellett kivédenie. 1860-at írunk, és az ország egyik legkatolikusabb vármegyéjében suttogó, talán irányított propaganda indul meg: miért támogat a primási uradalom egy reformátust? Beadvány is készült, amely megvádolta őt azzal, hogy helvét hitvallású lévén, a bányákat környező falvakat hittestvéreivel fogja betelepíteni. Ő maga is csaknem tiltakozásra kényszerül e vádak miatt, végül azonban nem nyújtja be elleniratát; a dolog időközben Esztergomban nyilván tisztázódott. Ebben az iratban igen tiszteletudó hangnemben, de nagyon határozottan tiltakozik az ellen, hogy helvét vallása miatt (amely végeredményben esetlegesség) hátrányt kelljen szenvednie.

A dologról azért érdemes beszélni, mert mindez a korai gyáralapítás – az induló kapitalizálódás – jellegzetes tüneteinek egyike. Max Weber, a múlt század egyik legnagyobb szociológusa is azt írja – ha jól summázom –, hogy európai példák szerint a protestáns etika alkalmasabb az ésszerűbb új gondolatok, például a modern munkaszervezés elsajátítására. Abban is, hogy nem teaurálásra serkent; a szükséges javak kielégítése után inkább racionálisan bővít. Ha tényleg így van, Antal dédapa is szaporítja egygel a szociológus példatárát. A gyárendedélyt végül megkapja, és ettől kezdve vállalkozását *első országos szabadalmazott márványműgyárnak* nevezi.

Munkásait a községből és környékéből toborozza, és azt lehet mondani, hogy többségükben szívesen dolgoznak nála. Mindenesetre nem voltak munkaerőgondjai, s a helységben haláláig nagy becsben állott. Még az értelmiség köréből is kap munkatársat: a község jegyzője lesz a rövidesen megnyíló hajóállomás vezetője. Akkori szóhasználatnál a Dunagőzhajózási Társaság piszkei ügynökségének (a főmegbízott maga G. A.) alkalmazottja.

Ebben az iparágban Antal még ekkor is csak kevesedmagával áll vállalkozóként. Az igény a művészi kivitelű sírkövekre és emlékművekre egyre növekszik (és a kiegyezés után még inkább növekedni fog), így forgalma igen tetemes, és azért nemcsak a cég piszkei telepe volt ellátva rendeléssel, hanem más piszkei és környékbeli kismesterek is.

A fentebbiekre vonatkozóan most előveszem azt a „kollektív szerződést”, amelyet már igen korán, az ötvenes évek végén ő tartott szükségesnek a dolgozók számára megfogalmazni. Egyébként kötelezve is volt rá, mert egy 1851-es császári és királyi helytartósági szabályutasítás előírja az ilyen szerződés megkötését. (Íme egy pozitív fejlemény, ami az „elnyomó” Ausztria fejlettebb ipari helyzetéből ránk mégiscsak áthármlott.) Az iratot egy általam korábban nem ismert fogalmat használva úgy címezi meg: *A gyár életművezetése*.

A vaskos szabályzatot, amelyet a kornak és a vidéken használt nyelveknek megfelelően németül és magyarul is megfogalmaz, egy úgynevezett *Vezérszó* vezet be, amely egyediségében talán többet mond, mint az elméleti okoskodások. Az „életművezetés” nyilván jogászai segítséggel készült; a végső megfogalmazás azonban sok helyt Antal stílusfordulatait tartalmazza. A bevezetőről feltételezhetjük, hogy mindenestül a felsőbb iskolát nem végzett gyáros fogalmazványa.

„Vezérszó

Munkásság az ember hivatása, s az ipariüzlet annak legfőbb tényezője lévén, míg az emberi ész újabb és újabb találmányok után törekszik, gyakran elmellőz több oly üdörös vállalatot, melynek létrehozása vagy felvirágoztatása iránt követelők a társadalmi élet igényei.

E tekintetek vezérnyomán az ipariüzlet terére lépven, annak oly ágát karoltam fel, mely elsőszükségű természetének ellenére hazánkban eddigelé míveletlen állapotban tengődött.

E vállalatnál kettős célzt tűztem ki magamnak, egyrésztől t.i. azt tetemes anyagi erők által a virágzás azon fokára emelni, melyen mind a közönség igényeinek kielégítése, mind a más hasonló vállalat mintapéldánya legyen, másrészt pedig a különbözőféle gátló okok elmozdítása által, és a mozgató erők alkalmazása és szaporítása mellett a munkás néposztálynak egy kiapadhatatlan kereseti forrást nyitva, egyszerűen a társadalomnak is hasznos szolgálatára tenni.

E kettős cél fogantatásául az első Cs. kir. szab. márványműgyáramat megnyitottam, mely mind a helyiségek kiterjedésének, mind az üzlet életművezetésnek tekintetében minden várakozást kielégít.

Minthogy pedig a különböző elemekből álló munkaerőnek eggyé forrasztása s a közös cél felé irányítása csak az erkölcsiség s a jórend meghonosítása által eszközölhető s biztosítható, e végből gyáromban házi rendszabályokat alkottam.”

Az ezt követő szabályzat, amely alaprendelkezéseiben nyilván valamely sémát követ, részleteiben mindenestül magán viseli a „koraiság” jegyét; gyökerei még a feudális gondolatrendszerben vannak. Szigorú alá-fölérendeltségben gondolkodik, az intézményt a gyárfőnökség vezeti, amely a felügyelők útján továbbítja rendelkezéseit a munkásoknak, akik között rangbéli különbség nincsen. Rangbéli nincs, nembéli azonban van! „A férfi és nőnemű munkások egymástól elkülönített osztályban fognak dolgozni, s e szerint egyik neműnek sem szabad a munka alatt a másikhoz akár átmenni, akár látogatót elfogadni.” Munkaidőt nem ír elő, s ezt úgy kerüli meg, hogy annak „tartama az évszakhoz képest különbözővén, a gyárfőnökségnek az érdemi rendelkezései fognak szabályul szolgálni”. Igazolvány helyett minden munkás kap egy azonosító bádobjegyet, amelyet kilépése esetén köteles visszaszolgáltatni.

Hosszabban foglalkozik a szabályzat az erkölcsi magaviselettel, mint a szaktudással. Emberi magatartását belépéskor mindenki tartozik valamiféle módon éppúgy igazolni, mint képzettségét. Munkabér tekintetében szóbeli megegyezés történik – az ezzel való visszaélés lehetősége fel sem merül –, bért mindenki hetenként és utólag kap. Minden munkás tartozik vasár- és ünnepnapokon felekezetének templomába eljárni. (Íme, itt a válasz a rosszakaratúak gyanúsítására.) A kilépést nyolc nappal előre tudatni kell, ugyanígy az esetleges felmentést is.

Elég részletes a fenyítő jogszabályok leírása is, ám mindenestül abból indul ki, hogy a szabályok elleni vétség csak kivételes lehet: „Ezen rendszabályok olyan munkásegységnekre vonatkoznak, kik önként elvállalt kötelezettségeiket vagy nem teljesítik vagy ezen gyárszabályok valamely pontját megsértik; vagy pedig [tessék figyelni a megfogalmazásra] természeti rosszhajlamnál fogva oly viseletet mutatnak, mely akár a közérkölcösiségre, akár a fennálló rendre nézve botránnyossá válik.” Itt tehát a világrend még egységes. A rend ellen való vétés nem osztályellentét, hanem rossz hajlamúak okozta botrány. A továbbiakban az ilyen személyek tulajdonságai részletezettek is: hanyag, engedetlen, részeges vagy makacs magaviseletű. Végül: „A vétségek és szabályáthágások feletti bíráskodás a gyártulajdonos által kinevezett főnökséget illeti, amelynek az üzlet életműködését illető mindennapi rendelkezései mindenkire nézve rendszabályként kötelezők.”

Már ez a rendelkezéssor is utal a gyári életrend familiáris jellegére. Hát még az ez után következők! Például *A közös pénztár* gyűjtőcím alatt foglaltak. „A gyárfőnökség őrizete s felügyelősége alatt egy közös gyűjtőpénztár lesz felállítandó, hova azon pénzek fognak letétni, amelyek a járulékok [a bérből levonandó néhány százaléknyi összeg, egy forint után egy krajcárjával] és a szabályáthágási díjak fizetéséből jönnek, továbbá a tanulók által fizetendő 1 pengő frt. kiképzési költség.” A gyűjtőpénztár kezelője a gyári pénztáros, vala-

mint a munkások által soraikból választott két bizalmi személy. A kassza hármaz zárú, és csak a mindhármójuknál jelen lévő egy-egy kulccsal nyitható ki.

„A közös gyűjtőpénztár alapja keresztényi és emberbaráti jótékony célok előmozdítására lévén rendeltetve, a gyári főnökség kötelességében álland ezen pénzből a betegek gyógyítása s ápoltatása iránt gondoskodni, s azon halottak tisztességes temetési költségeit pótolni, kiknek még benn lévő munkabérok vagy hátrahagyott értékük a szükséges költséget nem fedezi.”

Íme, a korai munkásbiztosítás egy figyelemre méltó példája. A munkásság eme jogainak kollektív biztosítása majd csak huszonvalahány év múlva fog felmerülni.

Még több figyelmet érdemel, és bevallom, számomra, sokat látott XX–XXI. századi ember számára kissé megindító az a passzus, amely „A tanulók osztályát illető szabályok” címet viseli. Ez sem önálló gondolat, hiszen a fentebb említett helytartósági szabályutasításokon alapul – részleteiben mégis rendkívül humánus, majd’ azt mondtam, gyengéd. A tanulók elszállásolását, kosztolását és kiképzését ugyanis mindenestül a gyár vállalja. „A műgyár [...] külön tanuló osztályt is léptet életbe, hol az erkölcsi nevelésen kívül az ifjúság szívébe oltván a munkaszeretet, annak egyszersmind pálya nyitattik oly iparüzletre, amelyben eddigelé igen keresett a munkaerő.” Az életkor alsó határául 12 évet jelölnek meg (akkor és ott hat elemi járta), de a gyárfőnökség tartozik meggyőződnie a megfelelő testalkatról. Négyheti próbaidő után véglegesítik mint gyári tanulót. A tanulóidőszak négy egymás után következő évfolyam – a félbeszakítás esetére külön rendelkezik. A tanuló szülője vagy gyámja a belépéskor köteles egy pengő forintot lefizetni, a gyár viszont ennek fejében „a tanfolyam alatt ellát minden tanulót tiszta és egészséges lakással, fűtéssel, világítással, ágygal és étellemezzel” – mindezt természetesen felügyelet alatt. Kötelezőleg írja elő a tanulók templomba járását. Továbbá: „A gyártulajdonos példájára mindezen a tanulók mellé kirendelt felügyelő és többi munkás tartozik irántok szelidséggel s jószággal viseltetni, őket oktatni s tanítani, és hivatási pályájokon útmutatóként vezérelni.” Előírás azután, hogy „ha a tanuló a szakismeretben annyira előrehaladt, hogy képes valamilyen kijelölt foglalkozást elvégezni, azonnal rendes fizetéssel láttatik el, amely szorgalmának és haladásának aránya szerint feljebb emeltetik”.

Mínt hogy a gyár a tanulót mindennel ellátja, fizetése „az illető kezeibe rendszerint nem szolgáltatik, hanem egy pontosan vezetendő jegyzék mellett részére kamatozás nélkül eltetetik, s neki a tanfolyam bevezetésével egyszerre kifizettetik”. Mód akkor van részletek kivételére, ha a család szükségét lát.

A gyár köteles a tanulót „felszabadítani”, vagyis záró bizonyítvánnyal ellátni, és ha tanulóéveinek bevezése után máshová akar menni, vissza nem tarthatja.

Végezetül jön az a passzus, amely nézetem szerint példaadó, mert Magyarországon a tanoncok betegbiztosításának egyik első írott példája: „Ha valamelyik tanuló megbetegszik, a betegeskedése körüli ápolás és orvosoltatás költségeit a gyár viseli. Huzamosabb ideig betegeskedőt az ajánló a gyárból elvitetni tartozik vagy az otthagytás esetében a szükséges ápolási s gyógyítási költségeket a gyárnak – kölcsönös szerződés útján – megtéríteni köteles. [...] Halál esetében a gyárfőnökség tisztességes temetés iránt az illető ajánlók által megtérítendő költségen gondoskodni fog. A gyűjtött pénzalapból olyan árva sorsú tanulók temettetnek el, kiknek ajánlóiok egészen vagyontalan szegények.”

*

Abban az időben sokan az iparosság tömeges proletarizálódásának veszélyét látták a növekvő gyáriparban, s ha ennek az aggodalomnak később lett is alapja (erről szól a XX. század), annak itt a kezdeteknél még semmi nyoma. Azt sem mondhatnám azonban, hogy mindenestül a feudalizmus továbbélése volna az, amit például ez a szabály-

zat is tükröz, a „korai kapitalizmus” viszonyai között. *A gyár életművezetése* tartalmának értéke egyediségében van, abban az általánosabb humánumban, amely kétségtelenül a legjáva feudalizmus értéke is, és amelyben a dolgozó (akkor jobbágy) a család része.

Az utolsó fejezetben éppenséggel azt az angol úrnőt látom előlépni, aki készséggel siet cselédje gyermekének ápolására. S persze az emberiségnek azt az erkölcsi szabályrendszerét, amelyet Antalba szülei, mindenekelőtt édesanyja, a prédikátor lánya ültetett. Ez vezet majd arra is, hogy Piszkén természetes gesztussal vegye át „a birtoikos hagyományos közösségi feladatait”: nyisson vendéglőt, tegyen belé olvasókört, támogassa a megyei iparösszervezetet, segítse a helyi iskolát és egyházat (mind a kettőt), s tegyen különféle jótékonyági alapítványokat.

Ha leszármazóinak – mindenekelőtt az üzemet továbbvivő Bélának – a munkásaihoz való viszonyát tekintjük, mindvégig ez a fajta, most már nem feudális, de még a reformata erkölcsökből eredő, emberszabású családiasság fog ránk visszatekinteni.

XV. Gazdag Mária kőcsiszoló

Jóval a vállalkozás nem éppen önkéntes megszűnése után történt, amikor Totó már évtizedek óta élt a tengeren túl (vagy éppen ismét innen, de biztosan nem Magyarországon), hogy a Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteménye újra megjelentette a jóval korábban már kiadott BUDAPEST LEXIKON-t. Az egyik szerkesztő mint elérhető hozzátartozót felhív azzal, hogy adjak anyagot a hajdani neves pesti cég, a *Gerenday A. és fia* című szóhoz. Totóhoz utasítom, ki levélben megkereshető. A már idős címzettet a felkérés megihleti, és túl a lexikonterjedelmen, tömör dolgozatban összefoglalja a cég történetét. E sorokkal kezd: „*Már hosszabb ideje Limában élttem, amikor egyszer a családi cégről beszélgetve valaki megkérdezte, hogy ugye volt sok bajuk a munkásokkal? – Nem, feleltem, sohasem. – Tulajdonképp csak akkor értettem meg igazán, mit jelent az, hogy több mint százéves fennállás után e két kis szót gondolkodás nélkül kijelhettem.*”

Ő is furcsának találta tehát, amikor – kívülről, messziről – ránézett az itthoni műre; számára is az volt a természetes, ahogyan a családban tanulta. Ez a tőkés vállalkozásnak az a családi formája, amely megszakítás nélkül tovább tudja vinni a patriarchális viszonyt a dolgozóival. Nem gyakori, de létező képlet. A Zsolnay család lakótelepet épít a munkásainak, Ganz Ábrahám már gazdagon is együtt ebédel a segédeivel, Gerbeaud Emil a Gizella (Vörösmarty) téri házban panziót tart fenn alkalmazottai számára, és a néni minden reggel körömvizitet rendez a kisasszonyoknak.

Visszatérve Totóhoz, a későbbiekben ezt írja: „*Mikor az alapító Gerenday Antal Piszkén elhunyt, a piszkeiek – jórészen kőfaragók – arra kérték a családot, hogy ott temessék el, mert szeretnék, ha köztük maradna. Amíg élt – mondták –, itt mindenkinek megvolt a tisztességes keresete. Személye segítséget, biztonságot jelentett a községben – és temetésén valóban ott volt az egész nép, éppúgy, mikor özvegye, Borhy Róza tért nyugalomra.*” Még mindig Totó: „*A második cégfőnöknek, Gerenday Bélának Garbai Sándor kőfaragó szakszervezeti vezető, a későbbi népbiztos mondta egyszer, hogy a szakszervezetben soha nem hallott ellene panaszt. »Én tudom, mit jelent ez« – tette hozzá. Amikor a második háború után mindenki igazolási eljárás alá esett, a harmadik cégfőnök, Gerenday Antal ellen nem volt terhelő bejelentés. És amikor a cég megszűnt, a negyedik és utolsó cégfőnök, dr. Lukácsy Istvánné Gerenday Alice még mindig hűséges munkatársakra támaszkodhatott.*”

Ennyit bevezetőben ahhoz, amit a cég és az alkalmazottak közötti viszonyról mondandó vagyok.

Amikor a vállalkozást alapították, bár már épp a forradalmas időben jártunk (1847), de még a feudális úr-szolga viszony volt érvényben a kereskedelemben is. Az alapító Antal mindenki Gerenday urazta, a szeretet *ettől függetlenül* illette meg. A kapcsolatra is úgy kell tekinteni, mint az alkalmazottai iránt figyelmes jó gazda és a cselédek közötti hűbéries viszonyra. Az alapító ezen nem is akart változtatni – csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy Tóni bácsizhassák –, és nem akart változtatni Béla sem – egyszerűen mert nem látta értelmét. A dolog működött. Idézzünk most egy levélből, amelyet éppen ő intézett egyik nem is hivatali, hanem magánalkalmazottjának kitüntetése alkalmából. Száva Mária, a családban elhíresült Főnökné szeretett személyéről majd később írok, ez a levél csak mutató a témából.

„Kedves Száva! Igen örülök, hogy maga is kapott a Röck Alapítványból. Igazán megérdemelte... Ami nekem részem benne van, az igen csekély, és örömmel tettem. A többi, amit a sok évtizedes hűség és szorgalom megérdemelt...” S végül a teljes név, Gerenday Béla.

(A Röck-jutalom a hosszú esztendeig szolgáló alkalmazottak számára született magánalapítványból érkezett, Béla terjesztette fel szeretetből – de a levélben megtartotta a távolságot.)

Hűség és a szorgalom – abban a korban ezek az erények még őrizték eredeti értelmüket, s jól kiegészítették egymást, olykor pótolták is az anyagi ösztönzést. A cég egyébként jól megfizette alkalmazottait, természetesnek tartotta igyekezetüket, és cserébe, mint láttuk, meg is becsülte őket – idős korban például mindegyik kapott nyugdíj-kiegészítést –, s élt a jutalmazás minden egyéb lehetőségével. Erre különösen Béla mutatott jó példákat. Nézzünk egyet taláломra. 1912-ben a *Budapest* című napilap hasábjain megjelent a következő fényképes cikkekcske: „NEGYVEN ÉVES JUBILEUM. Ritka szép évfordulás ünnep volt tegnap a Gerenday A. és fia márványműgyáros cég Rákóczi úti telepén. Márton Miksa, a cég egyik legrégebb alkalmazottja töltötte be szolgálata negyvenedik évét. A jubiláns 1859-ben született, 1872-ben, tizenhárom évesen lépett a cég szolgálatába. Hamarosan megtanulta a márványmű szakmát, a betűvésést és rajzolást, s szorgalmával és odaadó munkásságával nagy szolgálatokat tett az ország legelső márványműgyárának. A derék férfiú négy évtizeden át megszakítás nélkül a cégnél működött, és így méltán rászolgált arra a meleg ünnepségre, amelyben őt ma a tiszteletére rendezett lakomán a cég személyzete és főnöke, Gerenday Béla akadémiai szobrász részesítette.”

Elképzelhető persze, mondatja velem az ördög ügyvédje, hogy a cikket Béla sugallta. És akkor? Ezenfelül a hír még három másik lapban is megjelent, legalábbis ennyit találtam, és ez már nem lehet alkalmi szerkesztői szívesség. Egy másik alkalmazott, Mózes Károly fővénök iratai között meg is találtam a főnök meghívólevelét. „Tisztelt Mózes úr! Az idén töltötte be Márton Miksa negyvenedik szolgálati évét... Tiszteletére e hó 15-én a Pilseni Sörszarnok (Vigadó tér) egyik különszobájában bankettet rendezek, amelyre okvetlen kérem megjelenését. Az irodába 7 óra előtt kérem bejönni, ahonnan együttesen fogunk elmenni. Tisztelettel: G. B.”

Fennmaradt a jubiláns estjére, merített papírra nyomtatott *egyedi* menükártya.

1912. május 15-én
MÁRTON MIKSA
tiszteletére rendezett
lakoma
étrendje

Bouillon en tasse
 Fogas à la Chambord
 Angol bélszín körítve
 Szárnyas (csirke) rántott
 Vegyes compot
 Fejes saláta
 Parfait: Bomba à la Márton
 Sajt
 Alma, narancs
 Fekete kávé

Italok:

Pilseni sör – Csupaki fehér – Littke Casino – Salvator-víz

És a menükártya hátlapján Béla írásával a jelen voltak: Gerenday György dr., G. Dezső, G. Andor – Berkes Lajos üzletvezető (főüzlet), Mózes Károly üzletvezető (fióközlet), Ludwig Károly (könyvelő), Filippinyi J. (műszaki vezető), Szöllősy Oszkár (Alice testvére) és G. B. További alkalmazottak mellett ugyanezek az urak szerepelnek öt esztendővel később egy közös fényképen mint vendégek a piszkei ház díszudvarán, a vaslábú kerek faasztal körül. (A viharokat túlélte lábat én dobtam ki kegyelettel hetven esztendővel később.)

Egyszóval: megadták a módját.

Az imént említett társaságból az iratok között megtaláltam Mózes Károly fényképét és egynéhány személyes okmányát: vajon hogy kerültek a családhoz? Talán már magányos volt, amikor 1945-ben meghalt? A borítékon ez állt, most már Totó írásával: „*Boldogult Mózes Károly hűségese alkalmazottunk*”. A tartalmából a legrégebb: Mózes Károly katonakönyve 1895-ből. És a könyvben a személyi adatok mellett igen gondos betűkkel (egy vésnöknek szépen kellett írnia) a szolgálati kiképzés legfontosabb tudnivalói, egészen a korabeli csatarend sematikus ábrázolásáig. S az utolsó oldalon megtudjuk, hogy még abban az évben őrzetető lett, majd tizedesként szerelt le. A világháborúban nem kellett szolgálnia, s ezt onnét tudjuk, mert a boríték megőrizte Béla levelét is, aki „*örömmel értesítette*” Mózes Károly fiókvezetőt, hogy kétszeri személyes minisztériumi látogatása után őt a szolgálat alól felmentették. Azután találatik még az anyagban, úgy is, mint a korai munkásszerveződések dokumentuma, a „*Kövésnökök Asztaltársaságának*” levele, amelyben címezett értesítik A Magyarországi Kövésnökök Országos Szakegyleti Előkészítő Bizottságának megalakításáról és programjáról. Az évszám 1905. Noha ezt a cég sosem tiltotta, nincs róla tudomásom, hogy Gerendayéknál bárki szakszervezeti tag lett volna.

Nos, igen. Valószínűleg a háború viharában a telephelyen maradt iratok lehettek a borítékban, mert a többi anyag javarészt betűminta, rácsábrázolat és olyan sírkőfelvétel, amelyen bonyolultabb ornamentika van, s amelyre egy vésnöknek munkája közben szüksége lehet. Igen ám, de akkor hogy kerül a borítékba Mózes úr számos privát fényképe, néhány a feleségével együtt ábrázolja, a hátoldalon nagyapám kezeírásával?

Ezek a személyek valamiképpen a famíliához tartoztak. A maguk szintjén és rangján családtagok voltak. Béla már nem élt, amikor nagyanyám és Totó levelet kapott a Fiumei úti műhelyek felett álló épület házmesternőjétől: „*Bocsánatot kérek, hogy zavarani merészelem önöket, az évek múlnak, és ma 25 éve, hogy alkalmazni hegyeskedtek engem. Itt neveltem fel két fiamat, kiknek kenyeret és mesterséget tudtam adni és én magam is élhettem. Kö-*

szönöm önöknek, hogy meg tetszett engedni, hogy ily hosszú időt tölthessek itt és amit még ezek után is leszek – nagyon kérem a Méltóságos Asszonyt és a Mérnök Urat, hogy a mellékelt szerény megemlékezést fogadják el. Tudom, hogy fájdalmat okozok, de ezen a napon csak áldással és tisztelettel tudok gondolni a drága jó megboldogult jó Méltóságos Úrra, ki idevett engem, a szegény özvegyasszonyt két kis apró gyerekekkel... Jóságos ember volt, ki szeretete minden alkalmazottját... Maradok kézcsoókkal és mély tisztelettel – Teréz.” Hogy mi volt a küldött ajándéka, ma már nem tudható. Talán egy fénykép. De Kovács Teréz az államosításig maradt meg tiszt-ségében.

Alkalmazottait a gazda évfordulós alkalmakkor kitüntetésre is felterjesztette. Jó példa erre a cég fennállásának hetvenedik évfordulója, amelyről külön is írunk, és amelyen Béla „méltóságos” lett. Ha már a tanácsosi címet, ami erre jogosította, *mint iparos és kereskedő* kapta, nem tudta elképzelni, hogy a kitüntetésből alkalmazottai kimaradjanak. Természetesen ennek hírlapi visszhangja is volt. A *Budapest* 1918. május 21-i száma így ír: „KITÜNTETÉSEK. A király a Gerenday A. és Fia Márványműgyár budapesti cég fennállásának hetvenedik évfordulója alkalmából a cég tulajdonosának, Gerenday Béla akadémiai szobrásznak a magyar ipar terén szerzett érdemei elismerése jeléül a magyar királyi udvari tanácsosi címet díjmentesen, továbbá hosszú időn át teljesített buzgó szolgálataik elismeréséül a cég következő alkalmazottainak, mégpedig Berkes Lajos üzletvezetőnek a koronás magyar érdemkeresztet, Márton Miksa fővésnöknek, valamint Ludwigh Károly könyvelőnek az arany érdemkeresztet és özvegy Kalmár Ferencné, született Gazdag Mária kőcsiszoló nőnek az ezüst érdemkeresztet adományozta.” (Magyarázatra szorul a cikkben a „díjmentesen” kifejezés. A Monarchia alkonyán vagyunk, a közerkölcsök is lazulóban, címeket és rangokat – báróságig – némi összekötetéssel pénzért is meg lehetett vásárolni. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy megkülönböztetésül az igazi kitüntetettek neve mellé odaírták, hogy „nem fizetők”.) A hír akkor minden lapban és szakmai közlönyben megjelent; Béla egy ideig gyűjtötte őket, aztán már ő is elunta, és azt írta a vonatkozó iratok mellé: „Összesen 147 helyen jelent meg.”

Alig hiszem, hogy nagyapám a felterjesztéseket azért tette, hogy lekenyerezze beosztottjait. Erre nem volt szüksége. Nem is kivételes szeretetből. (Ámbár ebben nem vagyok olyan biztos. Totó egy feljegyzésén szerepelt, hogy apját egyetlenegyszer látta könynyezni, nevezetesen Csonka Lipót irodaszolga halálhírének vételekor. Őt még édesapjától „örökölte”.) A felterjesztések azért mentek, mert így találta méltányosnak. Ez családi vállalkozás volt, és a kitüntetés magától értetődő familiáris gesztus.

A cégalapítónak bizonyítottan, Bélának feltehetően voltak kapcsolatai a sajtóval. Így aztán az üzem életének jeles eseményei rendre nyilvánosságot kaptak. (Béla joviális alakjával és tiszteletet parancsoló fellépésével amúgy is kedvelt alakja volt a pesti társaságnak, s ez a lapokban is tükröződött.) Ismét a *Budapest* hasábjain (nem találók évszámot) elparentálják borosjenői Jeney Dánielt, mint egyik biztosító intézetünk igazgatóját. A cikk megemlíti, hogy a gyászszertartáson képviseltette magát a Gerenday-féle vállalat is, melynek korábban az elhunyt harmincöt évig volt köztisztviselőben álló tisztviselője. Más. A szakmai értesítő a századelőn beszámol az 1835-ben született Sternberg Albert vésnök haláláról. Megemlíti, hogy fiatal gyerek korában került a céghez, ahol tervezési munkákat is folytatott, és „akkori főnökének, néhai Gerenday Antalnak ízlésével párosulva a korabeli igényeket a legmesszebbmenőbb módon kielégítette. Negyven évig egyfolytában szolgálta a Gerenday A. és fia céget, s itt több kitiüntetést is kapott”.

Véletlen-e vajon ez a hosszú szolgálati idő meg a többi? Nem arról van-e inkább szó, hogy egy familiáris hangulatú munkahelyről az odakerülőknak nemigen volt oka ki-lépni? Ez pedig mit bizonyít?

Azért említem, mert az üzleti és a magánviszonyok gyakran átfedték egymást. Megtalálom néhai Gömbös úr fényképét. Gömbös Pál 1864-ben született, nem a cég alkalmazottja volt, hanem önálló nyergesmester. Akkor vették igénybe szolgálatait, ha az üzletben vagy a ház körül valami szakmájába vágó feladat adódott. Ügyes volt a kőfaragókötények elkészítésében. Totó pedig úgy kedvelte meg az öregurat, hogy lovaglási szenvedélyének kellékeit ő egészítette ki. Márpedig a lovas ebben meglehetősen aprólékos volt, olykor már a túlzásig. Így esett, hogy Gömbös úrtól származott a családban elhíresült kifejezés: *Nem varrom!* Mérgesen ejtendő és több r-rel. Ezt egy fölöslegesnek ítélt többlétszjra mondta, és amikor a megrendelő csodálkozva kérdezte, hogy miért, némi szakmai fölénnyel így felelt: *Mert az egy számárság!* (Totó főként azért kedvelte és pártolta, mert élénken szidta miniszterelnökké lett másodunokaöccsét.)

Megemlíthető még Callonego úr, nekem személyesen Jenő bácsi. Még a nagyapja került Magyarországra a Monarchia másik sarkából, Trevisóból, megannyi más odaválói kőfaragóval együtt. Nálunk nem volt hagyománya a kőmunkának, Itáliában azonban, a márvány hazájában már az inasnak is a kezében volt a mesterség, természetében a jó ízlés. Olasz kőfaragót nyugodtan meg lehetett bízni a feladatkörébe nem tartozó egyszerűbb ornamentika, csokor vagy mondjuk szomorúfűz elkészítésével. Engem is Jenő bácsi tanított meg követ faragni, jó barátságban voltunk, s amikor a cég megszűnt, meghívott a lakására, és bizalmasan közölte velem, hogy egy vésőkészletet „kimentett” számomra az államosításból. Pontosán tudtam, hogy ezt a gesztust még nagyapámnak köszönhetem. Ő viszont a Callonego dinasztia harmadik tagjaként még a fiát is kőfaragónak nevelte. A fia vállalatának külső telephelye a Parlament Duna felőli részén volt, az alsó rakparton: a „gótikus ház” örökké renoválásra szorult és szorult. A famíliáról egy 1960-as évekbeli szocialista magazin is megemlékezett: itt fordult elő, hogy a cég nevét, mint amelyben Callonego úr munkás életének nagy részét töltötte, kegyesen megemlégtették. De ipszilonnak akkor sem volt szabad szerepelnie, így a cég neve itt *Gerendás*.

Egy sírkőfaragó cégben a szobrászok és tervezők után a szakma élén a vésnőkök állnak, akik finomabb szerszámaikkal a betűket készítik és a véső alól született díszítő mintákat. Azután jönnek maguk a kőfaragók (ezen belül is külön kaszt, amelyik a gránit- vagy szianitvéséshez is ért: az ércel dúsított igen kemény kő megmunkálása külön technikát és külön szerszámkészletet kíván). Alattuk vannak a sírkőállítók, a rakodók, segédmunkások. A szakma proletárjai a kőcsiszolók, rendszerint csiszoló *asszonyok*. Még abból az időből, amikor nem gép végezte ezt az igen igényes munkát, hanem csiszolóporok és vizes rongyok segítségével nehéz és hosszadalmas kétkézi töredelem.

A fejezetcímben, majd a jubileumi kitüntettek között említett Gazdag Mária – Mári néni – is ilyen csiszolóasszony volt talán Budaörsről. Általában onnét jöttek.

Mári néni a maga módján rekorder volt: tizenhét évesen mint kamasz lány állt szolgálatba még dédapánál, és nem kevesebb mint *hetven esztendőn át* szolgálta a céget. Megözvegyült, később egészen magára maradt, de mindvégig bejárt a céghez, és végül pénzt és iratait is Totóra bízta, akinél az „*jó helyen van*”. Így aztán egyet-mást megtudtunk életéről, s az olvasó talán megbocsát nekem egy kis kitérőt. Itt van mindjárt egy megsárgult és töredezett régi irat 1887-ből. Ebben a „Honbizonyítvány”-ban a községi előjáróság igazolja, hogy nevezett tizenhat éves szolgáló „*Lábatlan község létszámához tartozik s ugyanitt honi joggal bír*”. (Ezek szerint Lábatlanról jött, s csak később került volna Budaörsre?) Leírják termetét, arcát, szeme színét (barnás), haját (gesztenyeszín), orrát és száját, s hogy az igazolás elhelyezkedés végett adatott ki. Az aláírók Ollé János

bíró és Nyitray Károly községi jegyző. De van itt bizonyítvány, melyet férjének, Kalmár Ferencnek adtak ki 1885-ben, amely tanúsítja, hogy „*Méltóságos Gróf Erdődy Ferenc Úr somlóvári uradalmának Ferenc majori gazdaságában öt éven keresztül mint kocsis szolgált, amely idő alatt magát mint rendes egyén viselte, s így további szolgálataiba vételre mint ilyen ajánltatik*”. Cselédlevél tehát, valamelyik kasznár írhatta, szabályos uradalmi pecséttel és illeték-bélyeggel ellátva. Itt van aztán Kalmár halotti levele is 1902-ből, akkor már irodaszolgá volt Gerendayéknál. A halál oka: tüdővész.

Aztán található még Mári néni már említett kitüntetési okmánya 1918-ból, amelyben az illetékes minster tudatja, hogy „*Ő császári és apostoli királyi Felsége ezt az érdemkeresztet legkegyesebben adományozni méltóztatott*”. Ugyanez aztán ékes német nyelven is. Majd egy kockás füzetben, tanult kézírással, 1938-tól folyamatosan a bevételei és kiadásai, mellette a banki bizonylatok, amelyek igazolják, hogy mikor nyúlt kicsinyke tőkájéhez. Aztán Totó elszámolása a temetésre nála letett külön összezről. Végül is a cég temettetete el 1940-ben nyolcvanhat éves korában (tehát 38 évi özvegység után), s itt van a gyászjelentés is, kereszttel, mely azt jelöli, hogy katolikus volt, s olyan gondos formában nyomtatva, amely a családtagoknak jár ki. „*Gerenday Antal úgy családja mint munkatársai, az elhunyt rokonai és saját maga nevében is, mély szomorúsággal jelenti, hogy özv. Kalmár Ferencné sz. Gazdag Mária kőcsiszolónő, az ezüst érdemkereszt, az Országos Iparegyesület érme és több elismerő oklevél tulajdonosa... munkás élete 87. évében hűséges lelkét visszaadta a teremtőjének. Nyugalomra helyezük a Kerepesi temető halottasházából, lelkiüdvéért szentmise áldozatot a Rózsák terei plébániatemplomban tartunk.*” S a gyászlevélbe illetve Totó följegyzése külön céges papíron: „*»Hetven esztendőnél tovább szolgált becsülettel a Gerenday A. és Fia céget, és három generáción át hűséges szeretettel a Gerenday családot. Hálánk és szeretetünk kíséri sírjába. « A gyászbeszédben ezzel mindent elmondtam Mári néniről, ami elmondható és talán maradandó, mert mi volna maradandóbb, mint a hűség, a szeretet és a hála. – Mikor elköltözött, még tudta, hogy figyelmes gondoskodás veszi körül. – Az ittlévő elszámolás megtakarított és rám bízott pénzéről szól, és bizonyítja, hogy mindent rendben elintéztem, ahogy ígértem. Ő ebben biztos is volt. – Végelgyengülésben halt meg, de ameddig bírta, dolgozott, habár ez már nem is volt kötelessége és nem is igen bírta. Mégis még ápolta az üzleti ház udvarát díszítő, maga ültette virágokat. Ide tettem egy kis csokrot utolsó ültetéséből. – Ha lesz utód, ki olvassa e sorokat, gondoljon Mári nénire kegyelettel és tisztelettel – Gerenday Antal.*”

(A csokrot már nem találtam.)

*

Jómagam sokszor jártam ugyan gyerekkoromban az üzletben, nagyapám irodájában is, amelyben az évszázados írósztal állt, de nem emlékszem Béla ottani viselkedésére vagy magatartására, nyilván, mert nem különbözött a megszokottól. Egy idős családi barát megjegyzéséből tudtuk, hogy „*elegáns volt fehér köpenyében is*”. Közvetlen tanúságot viszont olyan személy tollából kapunk, akitől ez a legkevésbé sem volna várható: Fejes Endrétől, az írótól.

A ROZSDATEMETŐ elején szerepel egy kőfaragósegéd, aki a Légszesz utcában dolgozott (a Fiumei út mellékutcája), és a ház pincéjében lakott is. Nála húzta meg magát feleségével, Pék Máriával idősebb Hábetler János, ki akkor szerelt le az első világháborúból. A fikció szerint a segédet, mivel vöröskatona volt, főnöke, bizonyos Beleznay Pál fedezte, igaz, amikor érte jöttek, nem tiltakozott.

A helyszín és a magatartás annyira jellegzetes volt, hogy később megkérdeztem a jó barátommá lett Fejest, mi volt az epizód ihletője. Elmesélte, hogy az „*ezerszer áldott Jó-*

zsefvárosban”, a Tisza Kálmán (Köztársaság) téren lakván gyerekként barátaival sokszor játszottak a cég alagsori helyiségében. Ez egy hosszú terem volt, magasan lévő ablakai az utcára néztek, és amolyan bemutatócsarnokul szolgált, igényes mintadarabok voltak benne láthatók. Az angyalszobrok és obeliszkok jó környezetül szolgáltak a bújócskázáshoz, s az ott dolgozók nem bánták, hogy a téri srácok odajárnak. (A vésnökök dolgoztak e teremben, munkájuk nem volt piszkos, s igényt tarthatott a vásárlók érdeklődésére.) Itt találkozott Fejes a főnökkel is, akit szelíd tekintetű, csendes szavú, jóságos bácsinak ismert meg, aki olykor rá-rámosolygott az ifjoncokra. Ezért emelte be a regénybe. E kép számomra hitelesebb minden korabeli dokumentumnál.

Később Fejes több novellájában visszatért Béla figurájára, most már engedéllyel, nevén nevezve őt. Később, a kilencvenes években, amikor felkérték egy józsefvárosi hírességeket bemutató kerületi kiállítás megnyitójára, külön is kiemelte a Gerenday nevet, Béla mellett megemlítve a Fűvészkert-alapító Józsefet is.

Az epizód fura csattanója, hogy irodalmi paródiáinak sorozatában Tarján Tamás irodalomtörténész a ROZSDATEMETŐ stílusát utánozva visszatér annak említett részletére. De a paródia szabályainak megfelelően nem a regényben talált nevet (Beleznay) írja le, hanem kicsit megváltoztatja azt. *Mégpedig Gerendayra*. Honnét találhatott rá Tarján, évtizedekkel a cég megszűnése után és a kései Fejes-novellák megjelenése előtt, éppen erre a névre?

*

A régi alkalmazottak neve épp itt, a bemutatóteremben díszes márványtáblán aranybetűkkel szerepelt. Gazdag Máriaé volt az utolsó név.

A táblát 1945-ben összetörték.

Luca Anna

BELSŐ ERDŐ

Van egy belső erdőm, egy olyan fennsíkon, ahol Tarzan él.
 Nem trópusi, mert a trópusi növényeket nem ismerem.
 Meg isten őrizzen a poszter-pálmafáktól.
 Nemesen karcos költészetembe hogyan is
 tehetné be a lábát
 két áthajlás közé
 egy ilyen vízbe hajló, lógó fülű növény?
 Európai erdőm nyirkos talaján
 kerti virágok nőnek, mivel a vadvirágokat
 szintén nem ismerem. Talán a gólyahírt.
 Féltermészeti környezetben, külvárosi kertben,
 gyümölcsfák között utolsó megtúrt
 vadnövény az ecetfa, régebben bodza,
 még régebben kerítések vadsóskája – poros futónövény.

Erdőm talaján írisz nyílik, árvácska is,
kétféle sárga nárcisz, apró ibolya,
harangvirág és végül gólyahír
fényecskéi szöknek
halványzöld száron föl, fölfelé igyekezve
a nyirokszagú, barna televényből.

Németh Bálint

ÁLTALÁNOS

Készülődik. Rosszindulatú nap.

A felhőgéz lassan elszíneződik,
kicsorog alóla a pirkadat.
Az arcon szégyenpír, lemoshatatlan.
Márkás penge, mosdó, borotvahab.

Hisztis a semmi most. Bizonytalan,
toporog, azt se tudja, mit szeretne.
Kényszeredetten járkal föl-alá,
készül egy újabb előkészületre.

A jöttét várod, persze, készülödsz,
maradnál meg tisztának, illatosnak.
Minden lemosható, a tisztaság is,
bőröd alól hibáid kiragyognak.

Kapkodsz, tükörbe nézel, hátha szépít –
ennek a viccnek már szakálla van.
Habozol. Bárhogy is nézed, kilóg a lóláb,
mint mondatodból lóg ki az alany.

Semmid sincs, amit másnak tartogatsz,
neki kuporgattad a szégyened.
Ami késik, nem múlik. Késni fog,
még akkor is, ha már megérkezett.

Még semmiről, még semmiért se szólt.
Mi lesz, ha egyszer mégis szólni fog.

Előtte nincs titok –
utána sincs titok.

Kiss Judit Ágnes

MÉG IDŐBEN SZÓLOK

Ki tudja, hány évtizedre
Bedobnak a véletlenbe,
Hol szakadék fölött szépen
Egyensúlyozhatsz kötélén.

Csak a nemlét a biztonság,
Nem a halál, a nemvoltság,
Ha vanni van benned szándék,
Tudd: ez mind csak hazárdjáték.

Halottaid mind halomba,
Tested időzített bomba,
A gyönyör csak mézesmadzag,
Elhúzzák, és jól otthagynak.

Átverték az anyaméhben,
Ez a pokol, nem az Éden.
Irgalom nincs, vagy csak annyi,
Ha mégsem kell megfoganni.

Magzatkortól bepalizva
Zár magába a kalitka,
Vagy a kerék, amit hajtunk,
Isten jókat röhög rajtunk.

SIRATÓ

Neki most már csak
egy útja maradt,
a vágóhíd, csak
egy útja maradt.

Ugrani, futni nem
bírt a többivel,
lassan már semmit nem
bírt a többivel.

Áll a szalmában, le-
kókad nagy feje,
hangosan szuszog, le-
kókad nagy feje.

Túrja a zabot, de
nyelni nem tudja,
ha megrágja is, már
nyelni nem tudja.

Talán aludnia
volna a legjobb,
végleg aludnia
volna a legjobb,

anyja oldalán vág-
tatni zöld mezőn,
örök napokig vág-
tatni zöld mezőn.

Sárándi József

EGY ODAVETETT VERS

Milyen kevés elég lenne a boldogsághoz
meleg szobában borospohárral a kézben
megállni az ablak előtt
és nézni a kietlen szélben flangáló hóesést
De van egy belső tél is
éhes macskákkal madarakkal
fagypont alatti hidegleléssel
és van egy ősi szőlőlugas
mely az Istennek sem akar teremni többé

A MAGÁNYOSOK ÉJSZAKÁJA

Amikor a telihold
vonít a kutyákra
az a magányosok
éjszakája
Nincs más vigasz
csupán a Semmi
a külön-külön
hanyatt feküdni

A hold nem süt
hideg sugárszálakkal gerjeszt
billét smurinát
s indulnak a nemek
egymás felé
járdákon tetőkön át
félelmetlen
vágytöltés-vártan

Az a magányosok
éjszakája
mikor az ember vonít
a szélkutyákra
mert nincs
viselhető társa tere
mikor önmagának lesz
ádáz ellenfele

Az a magányosok
éjszakája
mikor beleájulunk
a kozmikus halálba
Elalszunk s jönnek
zilált szavak képek
és eljön győzelme
az eszméletlen igéknek

Bittner Gábor

ÉS MÉG EZ IS BORIS VIAN

Nincs abban semmi meglepő, hogy egy frissen végzett mérnök, akinek azért már régóta van egy dzsesszbandája, nem elégszik meg a frissen végzett mérnökök hétköznapi életével. Még akkor sem, ha az illető éppen a németek által megszállt Párizsban kezdi zenészi karrierjét. Még akkor sem, ha egyébként a korai nősülés és az érkező gyerekek súlyos családfelelősségekkel járnak, így aztán egy rendes, mérnökhöz illő állásra is szükség lesz. Ráadásul olyan helyen, amelynek már a neve is „regénybe illő”: Szabványügyi Hivatal. Hát persze hogy ezt nem lehet komolyan venni.

Jó. És mit kell egyáltalán komolyan venni? – kérdezhetne vissza Boris Vian, a különc dzsessztrombitás, leeresztve egyáltalán nem szabványos „zsebtrombinétját”. De nem kérdez vissza, mert tudja, hogy egy dolog halálosan komoly. A vicc. Hogy tréfát kell űzni a nyárspolgárságból, a tabuból és a tekintélyből.

Hogy ezek már nem is trombitáshoz illő gondolatok? Persze. Mert Vian nemcsak zenész, dalszerző, énekes, hanem irodalmár és a patafizikának, a „világmagyarázó tételeit” az empíria helyett a fantáziára építő „tudománynak” is jeles képviselője. Novellákat, regényeket ír. Angolból fordít krimi, sőt sci-fit is. Az algériai háború idején DEZERTŐR című dalában magának De Gaulle-nak, minden franciák hőségének és köztársasági elnökének „szól be”. Igaz, hogy betiltják, de mi más hiányozhatna még a szárnyaló népszerűséghez. Talán egy irodalmi botrány?

Vegyük mindjárt Vernon Sullivant, a Vian által kitalált amerikai fekete író és az ő első regényét! Vian a fordító, de mivel az eredeti mű sosem létezett, kénytelen az egészet saját maga összehozni. Már a címe is behízog: KÖPÖK A SÍROTKRA. Botrány, leleplezés, gyanúsítgatások, per, büntetés. Lehet, hogy a bulvár ettől még jobban imádja, de mint író, az irodalmárok, a kritikusok és a kiadók elutasítják, mellőzik. Így történhet meg, hogy korábban megjelent csodálatos novelláit és regényeit, például a VENYIGESZŰ ÉS PLANKTON-t, a TAJTÉKOS NAPOK-at is csak halála után, az új kiadáskor fedezi fel a közönség, a hatvanas éveknek az a bizonyos lázadó ifjúsága. És a verseit is.

Igen, a verseit. Éppen Boris Vian ne írt volna verseket? A zenész és dalszövegíró, akinek csak egyfajta ritmussal volt gondja, a saját szívritmusával? Aki prózaíróként is szinte tobzódott a költői fantázia gátlátalan nyelvi játékaiban? Akinek életét a szenvedélyek állandó izzása fűtötte, egészen addig, amíg 39 évesen – egyébként éppen fél évszázada – bele nem halt a botrányregényéből akarata ellenére készült film bemutatóján kapott dührohamba? Akinek még ezt a „gesztusát” is hajlamosak vagyunk vagány csínyként, fekete humorként látni?

Nincs abban semmi meglepő, hogy Boris Vian verseivel is maradandót alkotott. Inkább az a furcsa, hogy ezek közül eddig milyen kevés jelent meg magyarul. Így azonban talán csak még izgalmasabb lesz a kiruccanás a feltérképezetlen költői Vian-galaxisba.

Boris Vian

VOLT EGY RÉZLÁMPÁS, RAGYOGOTT

Volt egy rézlámpás, ragyogott
Sok-sok éve lobbana föl
Volt egy búbáj fogta tükör
És meglátszott abban az arc
Arcunk ágy mélységeiből
Mit bearanyoz a halál
Volt egy könyv kék bőrfedelű
Ég, föld, tűz, víz értek amott
És a tizenhárom titok
Egy homokóra szűk fokán
Idő szivárgott mint homok
Volt egy roppant súlyú lakat
Addig rágta, míg elakadt
Torony tövéén a tölgykaput
Örökre már zárva az út
Felfelé, hol körszoba van
Az asztal, a mézszívű bolt,
Az ablak, az ólomüveg
S a patkány mind szétszökdösött
Torony körül repkény között
Hol nem jött fel többé a nap

Ez ám romantikus volt tényleg rémesen

MAJD HA SZÉL JÁRJA KOPONYÁMAT

Majd ha szél járja koponyámat
Majd ha zöld sarjad csontomon
Megtéveszthet bárkit a látszat
Torz képemre fagyott vigyorem
Hiányzik majd kivált
Alkotó anyagom
nyagom gom gom
Mit patkány felzabált
Hogyishívjájaim

Vádliim combjaim
Térdem seggem amin
Egykor ülnöm dukált
Hajam fekélyeim
Szép égkek szemeim
Csáprágószerveim
Mind nektek nyaldogált
Orrom a szép sudár
Pofázmány szív s a máj
Sok semmi, s mennyi báj
Így kedvelhettenek
Dúkok és dúkicák
Pápák és pápicák
Kanonokok kancák
S iparos mesterek
Eztán nem lesz nekem
Jó puhány foszforom
Agyam mi gyámolít
Holt magam látni itt
Zöld csont koponyámban szél kószál
Ó jaj, öregedni de nagyon fáj.

MEGADOD „HA”

Megadod „ha”
Nyomja, hogy if
Kelljen pofa
Ő fát növeszt
Mehet a bridzs, nyílik a híd
Elnyeldekel ágyút és katonát
A mély a szerelmetes mély
Vörös folyó öle
Bizony, az angolok veszélyesek

HA KÖLTŐINK NEM BARMOK MIND

Ha költőink nem barmok mind
S ha nem ennyire tétlenek
Boldogság vón mindenkinek
Nagy békén bíbelődni majd
Az irodalmi kínokon
Raknának sárga házakat
És nagy kert lenne mind alatt
Sereg madár a lomb ölén
Fuvolposzát bűvő simén
Álomcinó tűzzöldike
Potyáspikó, tolláspipe
Sok kis vörös hollófiók
A sorsot megjövendölők
Lennének ott szökőkutak
S megannyi fény a víz alatt
Lennének kétszázán halak
Krokellkeszeg ágascsabak
Szárnyaslibell papuskapér
Tűorrú csík hercegsügér
Vitorlahal dévérkutyag
A levegőben lenne ott
Az új – lombillattól szagos
Ehetne ki épp enni vágy
A munka nem oly sürgető
Lépcsőket húzni sorra fel
Sosem látott minták szerint
Rönkből melyet sok mályva ér
Fut át s mely selymes mint a nő

Ám költőink vadbarmok mind
Inkább csak írni kezdenek
Mintsem munkába menjenek
Ezért a lelkifurdalás
Halálukig hű útítárs
Kínozza őket s bűvöli
Jut nekik néhány dolgozat
S a feledés egy nap alatt
Pedig ha nem ily tétlenek
Két nap is jutna nekik – lehet.

EGYESEK BÍRNAK TROMBINÉTOT

Egyesek bírnak trombinétot
S kürtöket
Szerpenteket
Egyesek bírnak klarinétot
S nagy-nagy ophikleídjeiket
Egyeseknek dobja döng
Dönga Dönga Dönga
És ram-pa-pam
Ám nekem csak síp jutott
S fűzfasípolok
Reggelig bizony
Nos nekem csak síp jutott
De mindegy is ez ha jól fújom?

Éppen ez az, na vajon jól fújom?

Bittner Gábor fordításai

Schauschitz Attila

A DETEKTÍV ÉBREDÉSE

A detektívirodalom hajnalán majom szalad egy kihalt párizsi utcán. Pofáján szappanhab szárad, mancsában vékony, éles penge. Talán borotválkozni készült, amikor megzavarták?

*

A Faubourg St-Germain félreeső részén, rosgatag lakban* elszegényedett fiatalember, híres család sarja hódol szenvedélyének, az éjszaka bűvöletének. Barátjával, aki az ódon villát bérlé, a nappal első jelére behúzzák az ablaktáblákat. Viaszgyertyák súlyos illatába merülnek; olvasva, írva, társalogva várják az éj megérkezését. S akkor, miként a barát leírásából tudjuk, kart karba öltve rögtön az utcára siettiünk, tovább folytattuk nappal megkezdett vitáinkat, vagy pedig minden cél és értelem nélkül kóboroltunk késő éjszakáig, hogy a népes város vad fény- és árnyékzuhatagában megtaláljuk azt a végtelen szellemi izgalmat, amelyet csak a nyugodt megfigyelés kelthet.

*

* A dőlt betűs szövegek idézetek. Az idézett művek a tanulmány végén találhatóak.

A borneói orangután, kora négy-öt évesre tehető, fényt lát kiszűrődni az egyik ház negyedik emeleti ablakán. A lakást véli felfedezni, ahonnan nemrég elszökött? Felkúszik a villámhárítón, megkapaszkodik a kitárt ablaktáblában, és a faltól elrugaszkodva beugrik a nyitott tolóablakon.

*

Képzeltető akként, hogy a húszas éveinek közepén járó amerikai fiatalember, aki a *Shrewsbury Chronicle* egyik 1834-es számát tanulmányozza baltimore-i otthonában, egyidős az imént látott franciával, sőt hasonlít rá. Magas homlok, tág, fekete szempár, ívelt szemöldök, fodros ajak, hosszú orr, sápadt arc; összességükben arisztokratikus vonások. A fekete öltözék sovány alakján kopott, de igényes eleganciáról árulkodik, rendhagyóan megkötött nyakkendője, egy nyitott gomb mellénye közepén bohém alkatot hangsúlyoz.

A cikk, amely figyelmét megragadja, akkoriban nagy feltűnést keltő esetről számol be. Shrewsburybe mutatványosok látogattak, s magukkal hoztak egy orangutánt, akit – mint a beszámoló állítja – betanítottak arra, hogy ablakon bemászva betöréseket kövessen el. A városka egyik lakosát, egy úrhölgyet, halálra rémisztette hálószobájában az éjszaka megjelenő majom.

*

Újságcikket olvas a párizsi fiatalember, C. Auguste Dupin is a *Gazette des Tribunaux* esti kiadásában: *...a Quartier St. Roch lakóit álmukból rettenetes ordítózás... véres borotvát... vértel átítatott, hosszú, ősz hajtincs... nyilván gyökerestül... a torok táján sötét foltok és körmök... teljesen átvágott nyakkal, vértócsában... a fej egyszerűen levált...*

*

Az orangután roppant zavarban van. Haragját kiadta magából, s most pánikba esett. Agyában az elmúlt percek mozgalmas képei és érzetei kavarnak. Az idősebb nőstény eltorzult arca, akivel először csak játszani akart, amíg sikoltozása és heves védekezése fel nem dühítette; a fejbőröstül kezében maradt hajcsomó; a szemébe fröccsenő vér, amikor a borotvával szinte teljesen átmetszette a nyakát; gazdájának elborzadt arca az ablakkeretben; ahogy a megfojtott fiatalabb nőstényt felgyömöszöli a kandalló kürtőjébe, az idősebbet pedig kihajítja az ablakon.

*

Hogyan jutott a csepűrágók valóságos majma odáig, hogy irodalmi orangutánként véres és kegyetlen kettős gyilkosságot kövessen el? A *Shrewsbury Chronicle* cikkétől a MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG című elbeszélés megjelenéséig, 1841-ig, eltelik néhány év, de a módszer ugyanaz, amit Edgar Allan Poe már az idő tájt alkalmaz írásaiban, és kifejt leveleiben.

Példaként említhető az 1835 márciusában publikált elbeszélése, a BERENICE, amely látszatra nem több, mint egyike az akkoriban igen népszerű rémes történeteknek. A történet főszereplőjének, Egeusnak sajátos tulajdonsága, hogy végtelenül hosszú ideig lenyűgözik őt a valóság egészen jelentéktelen részletei: egy mellékes megjegyzés valamely könyv szövegében, a falon vándorló árnyék egy nyári napon, a parázsló tűz fényének játéka avagy egy tetszőleges szó, amely az állandó ismétléstől végül értelmét veszti. Eredetileg ártatlan szenvedélye akkor válik veszedelmessé, amikor lelkét, ér-

telmét és képzeletét unokahúga, Berenice nevetésakor kivillanó fehér fogai ejtik rabul, s egyszerre úgy érzi, csakis azok birtoklása adhatja vissza lelki nyugalalmát és elméjének tisztaságát.

Az imádott nőt – a műfaj szokásai szerint – titkos, ám feltétlenül halálos kór emészti. Egaeus önkívületi állapotban, viszont fogorvosi szerszámokkal alaposan felszerelve behatol a sírboltba, ahol szerelmét – mint várható – tetszhalottként felravatalozták. Ott azután kihúzza a még élő Berenice állkapcsából mind a harminckét fogát. *A fehér, elefántcsontszerű, apró tárgyakat* akkor látja viszont, amikor ismét magához tér, s azok a padlóra gurulnak egy elejtett dobozból, amelybe öntudatlanul rejtette őket.

Amellett, hogy Berenice fogainak sorsa a vaginában rejtőző fogakból, a kasztrációs félelem központi szimbólumából kiindulva mily remek, s tekintve Egaeus heves, de tisztán intellektuális vonzalmát unokahúga iránt, nem is alaptalan értelmezési lehetőséget kínált később a pszichoanalitikusoknak, a történet olyannyira morbid, hogy nemcsak mélylélektanilag, hanem, párhuzamosan, paródiaként is olvasható. Egybevág ezzel, ahogy Poe jellemzi az elbeszélés megjelenése után egy hónappal írott levelében a BERENICE-ben alkalmazott módszert: *groteszkké emelni a mulatságost, borzalmassá fokozni a félelmetest, burleszkként eltúlozni a tréfiást, különössé és misztikussá transzcendálni a rendkívülit.*

*

– Emlékszel még arra a különös esetre Shrewsburyben? – fordult Poe Mariához, miközben kart karba öltve sétáltak a házuk előtti kis kertben.

– Azonnal megéreztem benne a páratlan lehetőséget némely, magamban már kiérlelt gondolat kifejezésére. Csakhogy, mit gondolsz, mi módon járnának el más, a műalkotás mibenlétéről el sem gondolkodó szerzők? Természetesen úgy, hogy kiszínezik, szépítgetik, csavarokkal és fordulatokkal gazdagítják, fennkölt nyelvi formába öltöztetik az eredeti történetet. Ez azonban önmagában nyilvánvalóan kevés. Születhet belőle érdekes, de fontos és művészi semmiképpen.

Azt gondolom, a haszonvágy vagy a féltékenység triviális és érdektelen egy gyilkosság mozgatórugójaként, s főképpen eltakarja a gonosz tett lényegét... azt, hogy minden fellelhető motívumon túl marad valami megmagyarázhatatlan és ugyanakkor magától értetődő: az ember ok nélkül is gyilkolni vágyik, miközben nem tudjuk, mikor és hogyan képesek némelyek átlépni a határt, amelytől a túlnyomó többség visszariad, sőt meg sem pillantja azt. Ezt a megfoghatatlan és tulajdonképpen megnevezhetetlen vágyat jelöli, amit Az ÁRULÓ SZÍV-ben írtam: *Szerettem az öreget. Sose bántott. Sohasse sértett meg. Pénzére nem vágytam. Talán a szemében lehetett valami. Igen, az volt. Keselyűszeme volt – halványkék, hálygos. Ahányszor rám esett a tekintete, megfagyott bennem a vér; és így fokként, nagyon lassú átmenetekben elhatároztam, hogy elveszem az öreg életét, s ezzel megszabadulok a szemétől örökre.*

Az ideális gyilkos végső soron az ámokfutó. És kibeen nyilvánulhat meg tiszta formában az ember felvigyázat nélkül maradt ösztöne, ha nem egy állatban? Kapóra jött tehát ez a majom, akit így a félelmetesből ott a shrewsburyi hálószobában borzalmassá fokozhatok, nem megfélemlítve arról, hogy az eredetileg mulatságos látványt néhány ügyes fogással groteszkké változtassam. E történetben minden túlzás lesz és valószerűtlen, és a majom emberi mivoltát éppen a gyilkosság választékosan képtelen módjának kell sejtetnie. Tudsz követni, drágám? – fordult Poe szeretetteljesen Mariához, anyósához, aki gyerekkorában elhalálozott édesanyját pótolta számára a közös nélkü-

lözésben. Mrs. Clemm bizonytalan pillantással válaszolt, miközben imádott Eddie-je, sétáik megszokott forgatókönyve szerint, folytatta monológját.

– Eszerint kell megválasztanom az áldozatokat is. Vajon milyen veszteséget éreznék a legfájdalmasabbnak az életemben? Természetesen azok elvesztését, akikhez a leg-szorosabban kötődöm, akik nélkül elképzelni sem tudom az életem, s meg kell bocsátanod, hogy bizonyos értelemben Titeket, Téged és leányodat, rajongásig szeretett kis feleségemet, vagyis a számomra legfontosabb lényeket fogom feláldozni az elképzelhető legszörnyűbb módon. Lesznek, akik ezt öncélú és hatásvadász vérengzésnek gondolják majd, miközben... – Poe eltűnődött, mert nem akart és még nem is tudott részletekbe bocsátkozni. Világos volt számára, hogy a határtalan szeretetben rejlő végtelen szabadság és rabság elviselhetetlen feszültségét csak a gyilkosság rövidzárlata vezetheti le. Egyelőre viszont homályos érzésként derengett benne, hogy a leláncolt démonok, amelyeket az alkotás során enged szabadjára, milyen véget szánának, újabb szívesseget téve majdan a pszichoanalízisnek, imádott, 13 éves gyermeklányként feleségül vett unokahúgának, Virginiának és nélkülözhetetlen támaszának, Mariának: az előbbit megfojtják, és bedugnak valami sötét, szűk lyukba, az utóbbinak pedig letépnek a fejét, és elhajítják a testét, jó messzire.

Poe Mariára nézett, jelentőségteljes pillantásába azonban hamarosan pajkos csillogás költözött: – Ne rémülj meg, kedves Mariám, játék az egész, kissé talán morbid játék, de tudod, a hatás kedvéért, a kifejezés ereje miatt... – az író rövid időre elhallgatott.

– Ámde ha az ember egyfelől vérengző vadállat, másfelől mi más, mint a teremtésben időző páratlan értelem! Ebből következően az elszabadult ösztönnel a fegyelmezett ész, az analitikus elmét kell szembehelyeznem. Az elemzés magasrendű képessége természetesen egy rejtély, egy feladvány megfejtésében mutatkozik meg a legfényesebben. Rejtély lesz tehát nemcsak a tettes személye, hanem a gyilkosság mikéntje is, lehetetlennek tűnik majd a gonosztevő elmenekülése a bezárt szobából, olyannyira, hogy köznapi elmék természetfeletti erők működésére fognak gyanakodni. Ismersz, kedvesem, egy ilyen konstrukció megalkotása nem eshet nehezemre, hiszen kérlelhetetlen logikával fejtettem meg számos, mások által készített szőrejtvényt és titkosírást, miközben – egy számomra mindmáig érthetetlen s ezért igen gyanús kivételtől eltekintve – senkinek sem sikerült az én feladványaimat megoldania, továbbá kifogástalan okfejtéssel lepleztem le egy valódi titkot, Kempelen báró sakkgépét, amelyben kétséget kizáróan ember lapul.

Mármost csak a vakok, vagyis a kritikusok és az olvasók túlnyomó többsége nem látja majd, hogy többről lesz szó, mint rémisztő gyilkosságról s annak logikailag kíméletlen felderítéséről. Te viszont, akit beavattam gondolatmenetembe, bizonyára észrevetted, hogy bensőmet tárom példaként a külvilág elé. A racionális gondolkodást, amely nem képes ugyan gátat vetni a vele együtt élő démoni erőknek, de utólag leleplezheti misztikusnak tűnő működésüket. Látod, az író fejében *minden mesének vagy bonyodalomnak készen kidolgozva kell lenni egész a megoldásig, mielőtt a toll egy betűt is leírt volna belőle.*

Írásom ugyanakkor rövid lesz, mert a prózára is igaz, amit a költeményről gondolok, hogy *a hatás egysége* csak úgy érvényesül, ha *egy ülés alatt el lehet olvasni.* Prózáról lévén szó, kevés gondot fordítok majd a *Szépségre*, mint a *verses költészet egyetlen legitim birodalmára.* A hangsúlyt az *Igazságra*, vagyis az *értelem kielégítésére*, és az *Érzésre*, vagyis a *szív izgalmára* helyezem.

Mivel az eseményeket rejtélyként tálalom, novellám két történetet foglal magában: az egyik a nyomozásé, amely felgombolyítja a másikat, a gyilkossághoz vezető eseménysort.

Az írók többsége jobban kedveli ugyan, *ha alkotásaikat valami nemes láz, valami eksztatikus intuíció gyümölcsének tekinti a világ*, ám Neked az imént bepillantást engedtem saját, mindenki számára megszívlelendő módszerembe. Mielőtt megpihennénk, engedj meg, hogy még egyszer összefoglaljam. Miután kigondoltam, mi az az *új és élénk hatás*, amelynek elérésére törekszem, s eldöntöttem, milyen *különös mese és tónus* állítható legjobban e cél szolgálatába, nos, attól kezdve *egyetlen mozzanat sem tulajdonítható a véletlennek vagy az ihletnek, a munka fokról fokra*, mint a történetben az orangután utáni nyomozás, *egy matematikai probléma pontosságával és rideg következetességével halad előre – a megoldásig*.

*

Az író és Maria a ház felé indulva távolodnak, hangjuk egyre halkabban szűrődik felénk. eltűnnek az ajtóban, azután megjelennek az egyik világos ablak keretében. Mrs. Clemm kávéét készíti vejenek, majd megszokott karosszékebe telepszik, és hamarosan elbóbiskol. Poe íróasztala fölé görnyedve nekilát a MORGUE UTCAI KETTŐS GYLKOSSÁG megírásának.

*

Ti bíró idegesen csavargatta gyér szakállát. A Tang-dinasztia teljhatalmú kerületi előjárója teljes mértékben elégedetlen volt a dolgok állásával. Ide, egy templomba vonult vissza éjszakára, hogy fensőbb hatalmak tanácsát kérje. – *Szégyentelen nőszemély!* – fogta el ismét a méreg, amikor Dzsou asszonyra gondolt. Abban reménykedett, egy álom fogja kivezetni töprengéseinek zsákutcájából. Egyelőre nyugtalanul járkált fel-alá az oltár előtt, s felidézte az elmúlt napokban történeteket.

Vándordoktornak álcázva kettős gyilkosság ügyében nyomozott, amikor egy véletlen folytán gyanús halálesetről értesült. Az az ötlete támadt, hogy felkeresi az elhunyt, bizonyos Bi Szün sírját. Hű szolgálja, Hung őrmester kíséretében a temetőbe érve komoly nehézségbe ütközött: a kiszáradt, gazos, nap fehéřítette csontokkal borított vidéken névtelen sírhantok domborultak. A bíró azonban hajlott a következő feltevésre: – *Ha Bi Szün természetes halállal halt meg, valószínűleg nem találjuk meg a sírját. Ha viszont alattomosan meggyilkolták, nyugalmat nem találó lelke földi maradványainak közelében bolyong majd, és így vagy úgy felhívja magára a figyelmet.*

S valóban, ahogy a sírok között haladtak, *hirtelen elsötétedett a nap, heves szélroham söpört végig a temetőn, homok és csontok örvénylettek a magasban.* A levegőben hamarosan kibontakozó *homályos alak sötét árnyékát* a bíró felszólítja, mutassa meg, melyik sírból kalandozott el. Így is történik. Utána az árny egy *szempillantás alatt eltűnt, a szél elült, és minden olyan lett, mint előtte volt.*

A visszajáró lélek információját a hamarosan előkerített sírásó is megerősíti; nem tarthatjuk azonban egyszerű figyelmetlenségnek, hogy a bíró nem őt, hanem a kőszaszellemet kérdezte először. Mert máskülönbben nem vonhatta volna le következtetését igazolódni vélt feltevéséből: – *Immár semmi kétség, hogy Bi alattomos gyilkosság áldozata lett, amit szellemének megjelenése, amelynek éppen tanúi voltunk, világosan bizonyított.*

A bíró a rátarti és éles nyelvű özvegyet, Dzsout gyanúsítja férje meggyilkolásával. Az özvegy tagad, ám a bíró szembeesíti őt iménti tapasztalataival: – *Halott házastársatok világosan megmondta nekem, hogy Ti gyilkoltátok meg őt.* Dzsou asszony józan eszére vall, hogy nem roppan össze az állítás súlya alatt. A gyanúsított feleselésétől feldühödött Ti bíró ekkor negyven korbácsütést méret a rakoncátlan teremtés meztelen hátára. Mivel az

asszony ettől sem tér jobb belátásra, a hüvelykzorítóra bízva az igazság kiderítését – sikertelenül.

A jól bevált módszer kudarcától kissé elbizonytalanodott előjáró ezt követően elrendeli a holttest exhumálását. Jóllehet ezáltal tárgyi bizonyítékokban reménykedik, nem mulasztja el, hogy előzetesen ismét kommunikáljon a kihantolt hullával: – *Ha erőszakos halál végzett Véletek, és lelketek még a földön időzik, felszólítalak, hogy szemetek lehunyásával adjátok bizonyosságát jelentéleteknek.* A halott szemhéja tényleg leereszkedik, viszont a boncolás semmilyen eredményre nem vezet.

*

A puskaport feltalálhatták Kínában, a detektívregényt azonban semmiképpen – jegyezte meg egyszer állítólag, egy nem mindig hiteles forrás szerint, Arthur Conan Doyle. Az ismeretlen kínai szerző XVIII. században írt történetéből e helyütt mindenekelőtt az érdekes, hogy Ti bíró két olyan mankóra támaszkodott, amelyekre a XIX. századi európai detektív már nem is gondolhat: a szellemekre és a kínozási eszközökre. A regény ugyan a VII. században játszódik, de egészen a XX. századig ugyanaz, a bambuszboton, a hüvelykzorítón és egyéb hatékony szerkezeteken alapuló igazságszolgáltatás volt érvényben Kínában.

Ti bíró történetét, az európai olvasó számára első kínai bűnügyi regényt a holland orientalista, diplomata és író, Robert van Gulik fordította le 1949-ben. Van Gulik mindamellet olyan történetet ásott elő, amely néhány szempontból rokonítható az európai detektívregényekkel. Túl azon, hogy racionális megfontolásokat természetesen is alkalmaznia kell egy bűntény felderítésében, a cselekmény megoldandó rejtélyt, az imént vázolt gyilkosságon kívül egyébként még további két felderítendő esetet tartalmaz.

Ezzel szemben, mint Van Gulik fordítása utószavában megjegyzi, a kínai krimiket amúgy az jellemzi, hogy a tettet nyomban az elején bemutatják nevével, előéletével és tettének mozgatórugójával egyetemben. Gulik választása megkíméli az európai olvasót attól a nehézségtől is, hogy egy kínai bűnügyi történetben átlagosan kétszáz szereplő tolong. A végén pedig aprólékosan ábrázolásra kerül a büntetés, a kivégzés módja, s rossz néven vennék a szerzőtől, ha megfelelkezne a kivégzetre a pokolban váró szenvedések leírásáról.

*

A meztelen, zöldes hulla orrából rózsaszín sikló tekergőzött elő. A bíró izzadságban fürödve, kiszáradt szájjal riadt fel álmából templomi fekvőhelyén. Éjszakája mozgalmass volt. Miután a helyi jóda egyik bambusztábláján négysoros versre bukkant, elszenvederült. Álmában egy további négysoros, majd színpadi kép jelent meg előtte. – *Mind ez összefüggésbe hozható ugyan Bi Szün meggyilkolásával* – tépelődött a homályos utalásokon –, *de nem járul hozzá a tényállás felderítéséhez.*

Tanácsalanságából Hung őrmester segíti ki. Alárendeltje nemcsak azt látja megerősítve a versek révén, hogy a bűnügyben szerepet játszik egy harmadik személy, Dzsou asszony már korábban feltételezett szeretője. Az egyik verssorban egy Szü nevű illetőre, amúgy *egy régmúlt időben élt bölcsre* történő célzás alapján bizonyosra veszi, hogy így hívják az általuk keresett személyt is. A gyakorlatias gondolkodású őrmester végül felhívja a még mindig tétova bíró figyelmét arra a kezdettől fogva kézenfekvőnek tűnő lépésre, hogy szabadon kellene engedni a megátalkodott asszonyt, és megfigyelés alá

helyezni a házát. *Ti bíró nagyon elégedett volt a tervvel. Gratulált az őrmesternek okos következtetéseihez.*

A kiküldött megfigyelők egyik éjjel valóban gyanús hangokat észlelnek a házban. A bíró elérkezettnek látja az időt a Dzsou asszonyával közvetlenül szomszédos ház átvizsgálására. Az épületet Tang, *az irodalom doktora* népesíti be tanítványaival, akiket a klasszikusok ismeretére oktat. A tanítványok között fel is fedeznek egy Szü névre hallgató ifjoncot, aki éppen a fiatal özvegy háza mellett fekvő szobában lakik. A szoba átkutatásakor pedig föld alatti átjáróra lelnek.

Tang, az irodalom idős doktora hiába veszi védelmébe kedvenc tanítványát, *akinek életét, csakúgy, mint a többiekét, a klasszikusok tanulmányozóira érvényes alapelvek szabályozzák.* Ti bírót az sem hatja meg, hogy Szü régi és előkelő család sarja. Mindenekelőtt ötven botütésre ítéli a vallomást megtagadó diákot, majd elrendeli a „nagy kínzást”. A leírás alapján nehezen rekonstruálható bonyolult kínzóeszköz legfontosabb jellegzetessége, hogy kificamítja az ízületeket, a nyak köré tekert zsinór pedig fojtogatja az áldozatot.

Szü megtörik a kínzás hatására, és beszámol Dzsouval folytatott viszonyáról, valamint az asszony által elkövetett gyilkosságról, találóan idézve az ősi kínai mondást: *Ha az ember egyszer tigrisre hágott, nehezen tud leszállni róla.*

Mivel a házasságtörő özvegyet szeretőjének vallomása sem rendíti meg, a bíró ismét kínvallatáshoz folyamodik. Az alsóneműre vetkőztetett és földre fektetett asszony karját és lábát csavarokkal ellátott fatuskók közé fogják. *A bőr és a csontok összezúzódtak, vér csöpögött a földre. Az áldozat borzalmas kiáltásokat hallott, majd elvesztette eszméletét.* Dzsou asszony állhatatosságát dicséri, hogy akaratát a kínzás megismétlése sem töri meg.

*

Legfőbb ideje megjegyezni, hogy Ti bírót nem szadizmusa és végső soron nem is a vádlott tagadása miatt érzett dühe vezérli. A kínai bíró problémája ugyanaz, mint az európai középkor vallatóié: beismerő vallomás nélkül nem hozhat elmarasztaló ítéletet.

Mivel az erőszak nem segít, az előljáró cselhez folyamodik. A szörnyen megkínzott Dzsou cellájában éjszaka kékes fény jelenik meg. Az asszony szeme előtt vörös terítővel letakart bírói asztal, mögötte feketébe öltözött bíró, továbbá ökor- és löfejú démonok körvonalai bontakoznak ki. – *Meghaltam – csuklott el a hangja. – Halott vagyok. – És hirtelen elfogta a teljes elhagyatottság érzése.*

Az asszony még nagyobb rémületére oszlásnak indult, zöldesszürke, piszkos halott lepedőbe burkolt holttest úszik az asztal elé. *Már nem érzett fájdalmat, csak rettenetes kímerültséget és leküzdhetetlen vágyat, hogy kitarja a lelkét. Végül is mit ért egész addigi élete?*

A megtört asszony megszabadul terhétől, és elárulja utolsó titkát. – *Fogtam egy hosszú, vékony tüt, amellyel a posztótalpat szoktuk a cipőnkre varrni, és egy fakalapáccsal belevertem a koponyájába, amíg a három hüvelyk hosszú szerszám egészen el nem tűnt a fejében. Csupán egyszer kiáltott; aztán halott volt. Egyetlen csepp vér sem folyt, csak a tú feje volt látható apró pontként, amelyet lehetetlen volt a sűrű hajban felfedezni.*

*

A kivégzés ismertetése Ti bíró történetéből sem hiányzik. Csupán a teljesség kedvéért foglaljuk össze tárgyyszerű kíméletességgel, ami az ismeretlen szerző regényében jó néhány oldalt vesz igénybe. A bíró által javasolt büntetést Szü esetében legfensőbb helyen, tekintettel *apja és nagyapja különleges érdemeire az állam szolgálatában, enyhítik: a*

klasszikus irodalom diákjára azonnali halált okozó megfojtás vár. A szokásos eljárás ettől kissé eltér, amennyiben a kenderzsinór háromszori meghúzását írja elő, ahol is a halál csak a harmadik szorítás után áll be. Ezt tartották a kivégzés legkedvezőbb formájának, mivel nem történik meg a test megcsönkítése; a kínai felfogás szerint a halott lelke csak akkor lelhet nyugodalmat a túlvilágon, ha a holttestet egészben temetik el.

Dzsou asszonyra viszont a „lassú halál”, az elítélt hosszadalmas, adott esetben órákig tartó feldarabolása várt. Az elszenvedett súlyos kínzást figyelembe vevő kedvezmény ez esetben abból állt, hogy a hóhér egy szívbe irányzott késszúrással azonnal végzett a kikapós özvegygel, és csak ezután vette kezdetét testének módszeres felaprítása.

Ti bírót mindezek után már csak egy kérdés zavarja: még mindig nem elégedett az álmában annak idején – egy kínai bűnügyi regényben szintén jellegzetes módon felbukkanó – színpadi jelenet értelmezésével. A kétféle nyomozás, a gyilkosság kiderítése és az álmom azzal egybevágó interpretációja közül ilyenformán csak az előbbi zárul megnyugtatóan.

*

Joggal jelölhető meg tehát a kínvallatás megszüntetése a detektívtörténet létrejöttének alapvető feltételeként. Ez a fejlemény Poe idején történelmi léptékben még frissenek mondható: a kínzás megtiltása Európában Nagy Frigyes rendeletével kezdődött a XVIII. század közepén Poroszországban, és a századfordulón, I. Sándor cár hatalomra lépésével zárult Oroszországban. Attól kezdve kicsikart vallomások helyett tárgyi bizonyítékokat és logikus összefüggéseket kellett keresgélni az igazság kiderítéséhez. A hüvelykzorító és egyéb elmés szerkezetek helyébe agyafürt nyomozók léptek.

A kínaihoz hasonlóan az európai középkor igazságszolgáltatása is arra az önmagában ésszerű megfontolásra épült, hogy csak a tettes tudhatja, mi történt valójában. Mivel a kínzás nem büntetésnek, hanem legitim eszköznek minősült a szükséges információk beszerzéséhez, szükség esetén a tanúk is áldozatául eshettek. Ennek megfelelően a középkori Európában a bűnügyi történet is megfelelt volna a kínainak; ezért marad Vilmos testvér Umberto Eco *A RÓZSA NEVE* című regényében bár nem elképzelhetetlen, de mégis jóval későbbi időkből visszavetített figura.

Nemcsak a kínvallatásnak, hanem a természetfeletti hatalmak uralmának is a sajátosan európai szellemtörténeti fejlemény, a felvilágosodás vetett véget. A humanizált igazságszolgáltatás és a racionalizált megismerés így szorosan az európai társadalomtörténethez köti a detektívtörténetet. Amikor pedig az európai XX. század különböző diktatúrák formájában visszatér a felvilágosodás előtti időkhöz, megrendül a detektívregény pozíciója is, jóllehet eltérő mértékben, e rendszerek megcsontosodott és pépes változataiban.

*

– Mint tudja, doktor, nem csupán a kriminalisztika technikája foglalkoztat, például az írógépen írt levelek azonosíthatósága, a dohányhamu fajtáinak megkülönböztetése és a foglalkozások hatása a kéz jellegzetességeire, hanem a bűnesetek irodalma s annak elméleti megragadása, ez a korunknak még fel sem tűnt kérdés is érdekel. Ezért állíthatom, hogy egy bűnügyben nemcsak a nyomozó briliáns elemzőkészsége, hanem a megfejtendő titok misztikus, irracionális, romantikus jellege is lenyűgöző, azaz minden érdekesnek nevezhető detektívtörténet e két forrásból táplálkozik. Am mit gondol,

barátom, mióta beszélhetünk egyáltalán detektívtörténetről? – fordult hozzám Holmes egy borongós délutánon ügyfél híján a pipájából eregetett kékes felhőket tanulmányozva.

– Szerény véleményem szerint – kezdtem óvatosan, mivel e kérdés még fel sem ötlött bennem – minden olyan esetben, amikor a cselekmény egy bűntett felderítéséről szól.

– Hah! Akkor Ön, kedves Watson – pillantott rám Holmes gunyorosan – netalán Istent tartja az első detektívnek, amikor rövid úton leleplezi Káint avagy Oidipuszt, aki megállapítja magáról, hogy meggyilkolta apját, és megtermékenyítette saját édesanyját? Bizonyos értelemben persze igaza van... – tűnődött el barátom, majd lehunyva szemét így szólt: – Találóbbrak vélem azonban azt a megfigyelésemet, hogy egy valódi detektív pipázik – ha pedig nem, az még szembeötlőbb. Isten esetében persze ez a kérdés, ha a szóban forgó személy definíciójánál fogva ismeretlen nem is lehetett, alighanem mellékesnek mondható.

– Nos, igen – jegyeztem meg –, ha valaki mindentudó, nincs szüksége nyomozásra. A görög mitológiában pedig túl sok természetfeletti lény nyüzsög ahhoz, hogy egy nyomozásnál elengedhetetlen racionális módszerekről beszélhessünk. Mindazonáltal nem értem, hogy jön ide a pipa, habár kétségkívül összefüggésbe hozható a megfontoltsággal és az elmélyült gondolkodással.

– A pipa valóban utalhat erre is. De én inkább arra céloztam, hogy egyike azoknak az elemeknek, amelyek makacs ismétlődése egy műfaj létrejöttét jelzi.

– Ha megengedi – vágtam közbe szokásomtól eltérően –, Önt leszámítva én csak egy pipás nyomozót ismerek...

– Igen, egyelőre – jelentette ki Holmes. – De mint bizonyára észrevette, a hasonlóság Dupinnal mélyebben sem tagadható. Nála is kirajzolódik például, jóllehet, homályosan, az elemző és az álmodozó ember kettőssége, amely esetemben világosan leírható a tudós és a művész fogalmával. Dupin mindazonáltal nem tartotta szem előtt, hogy nemcsak a szellem, hanem a test is művelésre szorul, mint annak némely kard- és ökölvívó küzdelmem alkalmával sikeresen tanújelét adtam.

Mivel Holmes megállapításaival lényegében egyetértettem, csak magamban jegyeztem meg, hogy barátom tudományos ismereteit éppannyira bámulatosnak, mint szélesnek, sőt hiányosnak tartom. Eszembe jutott megismerkedésünk, első értesülésem a fiatal kémiahallgatóról, aki egy kórház bonctermében *bottal veri a hullákat, hogy lássa, milyen zúzódásokat lehet ejteni az emberen halála után*, első beszélgetésünk a laboratóriumban, amikor éppen felfedezte a vérnyomokat hónapokkal később is kimutató reagenst, de az is, hogy összeköltözésünk után kiderült, fogalma sincs például Kopernikusról és a naprendszeréről. Ma is pontosan emlékszem szavaira: – *Hát jól van. De feleljen most erre: mit ártana nekem és a munkámnak, ha nem a Nap, hanem a Hold körül forognánk?* – Valami hasonló mutatkozott meg művészi tevékenységében is. *Kérésemre játszott egyet-kettőt Mendelssohn szonátáiból, nem kétséges, remekül, de ha magára maradt, csak úgy vaktában és találmra hegedült, ahogy a fantáziája vitte.*

Szándékosan nem emlékeztettem Holmest arra sem, hogy említés nélkül hagyta jártasságát a pisztolylovészetben. Mert még most is beleborzongok, ha eszembe jut, amikor *egyszer rosszkedvűen leült a karosszékebe, fogta gyorstüzelő pisztolyát, valamint száz dum-dum golyót, és a szemközi falra golyónyomokkal írta föl hazafias buzgalmában a királynő nevének kezdőbetűit.*

Nem álltam meg viszont, hogy megjegyezzem: – Dupinnek azonban nem voltak olyan rendkívül káros szenvedélyei sem, mint Önnek – jól tudván, Holmes érti, hogy időn-

ként mértéktelen kokainfogyasztására célzok. Társam azonban, ügyet sem vetve közbeszólásomra, folytatta fejtegetését.

– Csakhogy ismétlésnek kevés volt az a három történet, amely Dupinről ismeretes. Mr. Poe elméje túlságosan csapongott ahhoz, hogy kiaknázza a lehetőséget, amely az ismétlődésből, az ismeretlenségéből fakadó vizontlátás és ráismerés gyönyörében rejlik az olvasó számára. A MORGUE UTCA remek füzet volt – de a kiváló, jól emészthető s ezért mindenki által fogyasztható éték receptjét mi dolgoztuk ki! Avagy, más hasonlattal élve, Poe barátunk előállított néhány szép, egyedi szóttest a szövegszékén, de mi már szinte gyárilag, tömeges szükségletre termelünk egymáshoz hasonló mintázatú anyagot – és megjósolhatom, hogy az általunk kidolgozott eljárás a jövőben is ragyogóan fog működni!

Persze ki tudja, hogyan alakult volna, ha már Mr. Poe idejében is létezik olyan fórum, mint a *Strand Magazine*, amelynek példányszáma, mint Ön is emlékszik rá, 300 000-rel indult, s nem utolsósorban a mi történeteinknek köszönhetően hamarosan félmillió fölé emelkedett. Tudjuk, hasonlóan bámulatos ütemben növekedett honoráriumunk, s ilyen összegek valószínűleg kóros pénzhányban szenvedő amerikai szerzőket is újabb Dupin-történetek írására ösztönözték volna.

A gigantikus olvasótábor pedig nemcsak szívesen fogadta, hanem ellenvetést nem tűrve követelte újabb kalandjainkat – ezért hozott csak átmeneti sikert próbálkozásom, hogy halálhíremet keltve visszahúzódjak a nyilvánosságból, és kizárólag tudományos tevékenységnek szenteljem az időm. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az Ön által feljegyzett és Sir Arthur Conan Doyle által publikált eseteim közül az elsőt több kiadó elutasította, és a második sem váltott ki tömeghisztériát. Csak a *Strand Magazine*, amely szívesen fogadta önmagukban is megálló s főhősként szerény személyemmel ismétlődő rövid történeteinket, biztosított számunkra állandó fórumot.

– Ha jól emlékszem – kanyarodtam vissza Holmes korábbi megjegyzéséhez –, nekem is van hasonmásom a Dupin-történetekben.

– Így igaz! Dupin barátja, azonkívül, hogy szintén krónikása az eseteknek, arra is alkalmas, hogy a detektív, mint a MORGUE UTCA-ban, már a történet kezdetén demonstrálja előtte módszerét. Célja ekkor még nem egyéb, mint hallgatóinak elkápráztatása oly ismeretekkel, amelyekre amúgy egyszerű rákérdéssel is szert tehetett volna, hasonló módon, mint amikor én is rendszeresen felhívom a figyelmét a cipőfűző, a nadrágtérd, a ruhakönyök és a hüvelykujjköröm állapotának fontosságára, kilátásba helyezve, ami következik: az adott bűntényt a részletek célravezető megfigyelése és a rendelkezésre álló információkon alapuló elmélet harapófogójába szorítva addig igazgatom a fogó egyik szarát a másikhoz, amíg nem tartom szilárdan a kezemben a megoldást.

– Valóban! – kiáltott fel Holmes, mintha mondtam volna valamit, amit helyeselhet. – Az Ön fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mert krónikásként megszívlelte Poe-nak azt a tanácsát is, hogy egy írásnak rövidnek és frappánsnak kell lennie, ösztönösen osztozva gyanakvásában és ellenszenvében a terjedelmes, csapongó s mindezek nyomán az olvasó türelmét és idegeit rendkívüli próbára tévő mondathalmazok iránt.

– Ha jól értem, Ön Dupint tartja igazi elődjének és Poe elbeszéléseit a detektívtörténet őskének.

– Így van. S most tekintsünk el attól, amire pillantásából ítélve emlékeztetni akar, hogy ifjúkoromban egyszer *igen közepes alaknak* minősítettem Ön előtt francia kollégámat.

– No de nem hagyja ezzel figyelmen kívül a megannyi rejtélyt és az utánuk nyomozó figurákat a MORGUE UTCA-t megelőző történetekben?

– Watson! Miként keverheti össze a tenger mélyén heverő igazgyöngyöket a mives kézzel megmunkált pompás nyakékkal? Minden tiszteletem példálul Monsieur Balzacé, akinek műveiben valóban megtaláljuk a detektívtörténet összes elemét a zárt szoba rejtélyét is beleértve. De ha egyszer ez a zseniális író nem tudja megállni, hogy rendkívüli izgalmakat sejtető kaland kellős közepén egy középkori kastély aprólékos ismertetésébe és lakói családfájának gondos levezetésébe fogjon, avagy egy vádemelés pergő leírását megszakítsa a napóleoni igazságszolgáltatás gépezetének körültekintő elemzésével, akkor ugyebár...

Holmes könyökét a szék karfájára támasztotta, és ujjai hegyét egymáshoz érintette, mint mindig, amikor hosszabb okfejtésre készült. – Vagy vegyük a nyomozói munka oly alapvető elemét, mint a nyomolvasás. Chevalier de Mailly hősei egy számukra ismeretlen tevélegelési szokásaiból és járásából már 1719-ben hibátlanul következtetnek arra, hogy az állat félszemű, sánta, és egy foga hiányzik. Harminc évvel később Voltaire ZADIG-ja egy általa sosem látott kutyáról állapítja meg hasonló módon, hogy éppen kölykezett, bal lábára sántít, valamint hosszú a füle. De mi végre? Sokat tanultunk Cooper indiánjaitól is, ám mégis túlzás lenne őket a detektívek őseiként számon tartani.

Már Dupin előtt is detektívre emlékeztet viszont néhány, bűnözők után nyomozó figura. De mind William Godwin *Caleb Williamse*, mind pedig Edward Lytton Bulver *Pelhamje* a számára megírt történet, vagyis egy kalandregény foglya marad. Avagy bármennyire mestere a rablóból lett pandúr, Monsieur Vidocq az álcázásnak, ha nyomozói módszere például olyan elméleteken nyugszik, hogy a bűnözők többsége karikalábú!

Dupin után és minket megelőzően pedig talán Émile Gaboriau jutott a legközelebb a detektívtörténehez. Főhőse, a rendőrnemző Lecoq formailag megfelel a detektívtörténet szemben támasztandó követelményeknek, történetei viszont megrekednek a romantikus regény kódében. A túltengő érzelmek és az öncélú jellemábrázolások felesleges ballasztként csüngenek a nyomozáson. Elképzelhető ugyanakkor, hogy erősen rövidítve egészen jól megállnák a helyüket szabályos, bár még úgy is meglehetősen unalmas detektívregényként.

Nem vonom vissza régebbi megállapításomat, mely szerint Lecoqot *szerencsétlen kontárnak* tartom, de tárgyilagosan el kell ismernem, hogy legalábbis úgy viselkedik, mint egy detektív. Ez a figura kilátásba helyezi, hogy a rendőrök elméje nem marad törvényszerűen mindörökké korlátozott. Valamikor talán sorozatban aratnak sikereket szorgos és tehetséges rendőrnemzők csavaros bűnügyek felderítésében. Azt állítom, kedves barátom, detektív bárkiből lehet! Még megérjük, hogy olyan tiszteletre méltó, idős hölgyek is, mint E. T. A. Hoffmann MADAME SCUDERI-je, nemcsak szívjóságukkal, hanem bűntények megoldásában játszott tevékeny szerepükkel tűnnek ki.

Egyszóval nekünk köszönhető, hogy Dupin és a Morgue utca nem maradt egyedi esemény. Ugyanakkor ki tudja, Poe nélkül meddig szunnyadt volna a detektívtörténet egyéb műfajok ölében. Övé az érdem, hogy kihámozta azt más műfajok burkából, lefejtette róla a felesleges mintázatokat, és tömör, szigorú alakzatban egymáshoz rendelte a születésére váró műfaj szanaszét heverő darabjait: a rejtélyt, a nyomozást, a detektívet és a megoldáshoz vezető logikai eljárásokat.

– Ha szabad megjegyeznem – vettem közbe –, én azért a nyomozás izgalmát, amely nekünk is gyakorta megadatik, hiányolom kissé Dupin történeteiben.

– Mily igaza van! Nagyrabecsült Poe barátunk abbéli igyekezetében, hogy illusztrálja az ész hatalmát a látszólag megfejthetetlen titok felett, megfélemedezett arról, hogy egy bűntény felderítése során nemcsak a detektív agysejtjeinek, hanem testének is mozgania kell, amennyiben – éppen az ő útbaigazítása szerint – nem csak az elme, ha-

nem a szív izgalmát is serkenteni kívánjuk. A Morgue utcai kettős gyilkosság kellőképpen borzalmas, a detektív megfelelően éles elméjű, de tevékenysége újságolvasásra szorítkozik. Bizony nem ártalmas, s ezzel jövődő detektívtörténeteknek is szembe kell nézniük, ha némelykor maga a nyomozó is életveszélyben találja magát. Ám ha megengedi, a délután hátralévő részét szívesebben tölteném e kis Petrarca-kötet olvasásával...

*

Először úgy tettünk, mintha kihallgattuk volna Edgar és Maria beszélgetését, pontosabban Poe monológját, miközben ugyanannak a kertnek már csak a helyén és egy távoli jövőben álltunk. Most pedig, miután észrevétlenül távozunk a Baker Streetről, olyan helyre kerülünk, ahonnan látjuk a Sherlock Holmes utáni fejleményeket is.

Holmes sikerének, ezúttal nem a bűntények felderítésében, hanem hódolói körében, alapvető titka volt, hogy a racionalitás mítoszát képviselte, és támasztékot nyújtott a logikus gondolkodás hatalmába vetett hitnek. A gondolati műveletet, amely során például egy zsebóra tanulmányozásából tulajdonosának személyiségére és sorsára következtet, ő maga dedukciónak nevezi, Umberto Eco abdukciónak hívja, Jo Reichertz pedig minőségi indukciónak tartja. E fogalmak jelentésében e helyütt szerencsére felesleges elmélyednünk, mert ellentétben Holmes következtetéseivel, az valóban bizonyítható, hogy számos esetben csupán a valószínűséget szem előtt tartó találgatásról van szó, amelynek helyességét elsősorban az érintett személy utólagos egyetértése igazolja – még ha ezt Sherlock Holmes a NÉGYEK JELÉ-ben kifejezetten tagadja is: – *Én sohasem találgatok.*

De ez nem baj. A megcélzott hatás eléréséhez, mármint hogy jó megfigyelőként képesek lehetünk az összefüggések magyarázatára, Holmes logikai eljárásának nem feltétlenül kell érvényesnek lennie; elég, ha annak, ha legalábbis valószínűnek látszik. Szívesen forgatjuk, nézegetjük ezeket a tetszetős, kvázi-logikai bűvészmutatványokat, s cserébe a káprázatért eltekintünk attól, hogy fontolóra vegyük igazságukat.

Doyle talán valóban hitt abban, hogy az összefüggések ok-okozati rendje maradéktalanul felderíthető, a valóságban éppúgy, mint regényeiben, ahogy azt egy Sherlock Holmesnak tulajdonított tanulmányban is írta: *A logikus elme egy csöpp vízből is következtethet az Atlanti-óceán vagy a Niagara-vízesés lehetőségére, bár sohasem látta őket vagy hallott róluk.* Poe ezzel szemben józanul nézett szembe az általa előidézett látszattal, és jegyezte meg egy levelében olvasóinak lelkesedése kapcsán: *Ugyan mi olyan zseniális például a „Morgue utcai kettős gyilkosság” szövegének felfejtésében, ha azt az ember (a szerző) maga szölte éppen azért, hogy aztán kibogozhassa!*

Ha egy jellegzetes Holmes-történetet mintegy sablonként ráhelyezünk a MORGUE UTCÁ-ra, minden hasonlóság ellenére úgy találjuk, nem fedi el teljesen. A londoni detektív kalandja lehet meghökkentő vagy bizarr, de sohasem abszurd. Holmes különös figura, de nem az éjszaka sejtelmes embere, mint Dupin. A gyilkosság elkövetője nála is lehet állat, például kígyó, de a hüllő mögött emberi szándék munkál. S ha a gyilkosság módja ijesztő is, mégsem olyan szándékoltan és látszólag öncélúan elborzasztó, mint a MORGUE UTCÁ-ban.

Ha elfogadjuk, amit Poe-tól hallottunk, és amit életműve is alátámaszt, a MORGUE UTCA nem egyszerűen a ráció nagyszerűségéről, hanem az ember mibenlétéről is szól. Ez a mögöttes szándék Doyle-nál, mint ahogy utódainál is, hiányzik. Ezért kezdhett nyomozásba attól függően, hogy a felfedezett jeleket tudatosan elhelyeztették vagy a tudattalan kitöréseként kezelte, mind a szimbolizmus, mind a freudizmus Poe művei-

ben. Doyle-nál már minden a megoldandó feladványnak alárendelt, míg a MORGUE UTCA-ban a rejtvény különössége, a gyilkos kiléte és a gyilkosság furcsa módja egy további, a rejtélybe bújtatott titok megfejtésének vágyát ébreszti fel.

*

A detektívnovella Doyle után, néhol már nála is, mély lélegzetet vesz, és regénnyé duzzad. Arról, hogy az olvasó is bírja szusszal, legbiztosabban a cselekmény bonyodalmainak és a gyilkosságok számának növekedése kezeskedik. A detektívregény szépen burjánzik az eredendő félelem és a megnyugtató értelem határmezsgyéjén. Ez a Poe nyomán formás fejlődésnek indult mutáns ugyanakkor érezhetően visszakívánczik eredeti családjába, a magasabb irodalomba.

Holmes után fél évszázaddal derül ki, hogy a klasszikus avagy sematikus detektívregény a MORGUE UTCA csupán egyik lehetséges folytatása. A gyilkosság megoldását szem előtt tartó, rejtvényközpontú cselekmények helyett olyan történetek bukkannak fel, amelyeket jobb híján detektívközpontúnak nevezhetünk. Jobb híján, hiszen ebben a műfajban mindig a detektív a főszereplő; ugyanakkor érzékelhető egy határ, amelyen túl feltűnő, milyen sokat foglalkozik a szerző főhősének érzéseivel és szokásaival – márpedig egy nyomozónak a hagyomány szerint inkább az észjárása áll a középpontban. S attól kezdve egzisztenciális kérdések tolnak előtérbe. Az empirikus nyomkereséstől az intuícióig terjedő megismerésnél, annál, hogyan találja meg Miss Marple vagy Monsieur Poirot a tettest, fontosabbá válik a létre irányuló kíváncsiság: ha egyáltalán, miként találják meg helyüket a világban Maigret, Marlowe és a többiek.

Ezt a határt tehát először Simenon s nem sokkal később Chandler lépi át. Ahogy az előbbi az európai detektívregényt módosítja, az utóbbi a „kemény” amerikai krimi Dashiell Hammett által éppen feltalált változatát alakítja át. Hammett nyers közvetlensége helyett lágy iróniát és finom paródiát használva távolítja el a műfajt önmagától.

Főhősiek egyéniségének elemzésével kimutatható, hogy mindketten mintaként megfogalmazott életfelfogást, életvitelt képviselnek. Maigret kispolgári tartást és erkölcsöt állít szembe az útjába akadó emberek tévelygéseivel. A kemény fiúként számon tartott Marlowe pedig valójában gyöngéd, figyelmes és szomorú ember.

Csupán félreértésnek köszönhetően számít Maigret – az egyik legnagyobb – detektívnek, jegyzi meg Boileau és Narcejac. Maigret Balzactól és nem Edgar Allan Poe-tól származik, teszük hozzá frappánsan túlzó megfogalmazásban. Ha ez így van, akkor Chandler felmenő ági rokonaként is megjelölhetjük Hemingwayt vagy – mint az előbb idézett szerzők teszik – Steinbecket.

A lét kérdései végképp eluralkodnak azokban a XX. század második felében írott művekben, amelyeket anti-detektívregényeknek szokás nevezni. Ez utóbbiak sorát a negyvenes évek közepén Borghes elbeszélése, A HALÁL ÉS AZ IRÁNYTŰ nyitja meg; jelentősége csak a MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG-éhoz mérhető. Mert ha ez utóbbi a detektívtörténet születését jelentette, az előbbi halálát tételezte: miközben megtartotta a műfaj elemeit, kikezdte és felforgatta addig köztiszteltben álló szabályait.

*

A majom tanácstalanul állt azon a helyen, amelyet Dupin okfejtése jelölt ki számára. Mint arra a következő évszázadban Laura Riding költőnő rámutat, ha a tolóablak alsó fele volt nyitva, akkor az irodalomtörténetből időközben kitörölhetetlen orangután nem tud beugrani a szobába az ablak előtt álló ágy magas fejtámlája miatt. Ha pedig

a felső része, akkor nem tud elmenekülni úgy, hogy valamilyen módon bezáruljon mögötte az ablak.

Az elbeszélés végén az orangutánat gazdája, egy matróz, aki Borneóról hozta magával az állatot, közelebbről nem tisztázott módon megtalálja valahol Párizsban, és *búcsú áron eladja a Jardin des Plantes-nak*, a növénykertnek. Az már csak szájhagyomány útján tudható, hogy a párizsiak jó ideig csodájára jártak a kettős gyilkosnak. Voltak, akik Dupint is felfedezni vélték a ketrec előtt, ahogy hosszasan, merőn nézi életfogytiglani büntetését töltő egykori ellenfelét. Később egyre inkább megfélemedtek a fogolyról. Magányában megváltást jelentett számára, amikor tisztességes kort megérve, hatvankét évesen örökre lehunyta a szemét.

A történet szerzője mindeerre már nem fordított gondot. Mint látjuk, hajnali négy felé jár. Leteszi tollát, és felébreszti a karosszékekben hűségesen bóbiskoló Mariát.

Idézett művek

Edgar Allan Poe:

A MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG. In: E. A. Poe: TÚL ÉLETEN ÉS HALÁLON. Népszava, 1989 (Pásztor Árpád)

AZ ÁRULÓ SZÍV. In: E. A. Poe: TÚL ÉLETEN ÉS HALÁLON. Népszava, 1989 (Babits Mihály)

BERENICE. In: EDGAR ALLAN POE ÖSSZES MŰVEI. Szukits, 2000 (Nemes Ernő)

A MŰALKOTÁS FILOZÓFIÁJA. In: EDGAR ALLAN POE ÖSSZES MŰVEI. Szukits, 2000 (Babits Mihály)

Arthur Conan Doyle:

A MUSGRAVE-SZERTARTÁS. In: SHERLOCK HOLMES EMLÉKIRATAI. Európa, 1974 (Katona Tamás)

A NÉGYEK JELE. Szukits, 1993 (Mikes Lajos)

A BRIXTONI REJTÉLY (A STUDY IN SCARLET). Hunga-Print, 1994 (fordító nélkül)

CELEBRATED CASES OF JUDGE DEE (DEE GOONG AN). New York, 1976 (Robert van Gulik)

Julian Symons: THE TELL-TALE HEART. THE LIFE AND WORKS OF EDGAR ALLAN POE. London, 1978

Frank T. Zumbach: EDGAR ALLAN POE. München, 1989

Boileau–Narcejac: DER DETEKTIVROMAN. Neuwied-Berlin, 1967

FIGYELŐ

ALBÉRLETBEN A PARNASSZUSON

Ágh István: *Kidöntött fáink suttogása.*

Eletrajzi regény

Nap Kiadó, 2008. 348 oldal, 2800 Ft

Fénylő Parnasszus. Balassi, Csokonai, Ady

Nap Kiadó, 2008. 322 oldal, 2500 Ft

Az életrajzi regényként jegyzett, több részből álló, különböző megszólalásokat tartalmazó írások egyikében a költő bátyról, Nagy Lászlóról olvashatunk visszafogott, lírai emlékezést. Felkeresi szülőházukat is, amely közben a halott költő emlékháza lett. Különös és megrázó élmény úgy visszatérni a gyermekkor helyszínére, hogy az közben múzeumná változott. Mert nem csak a ház falai lettek múzeummá és a benne őrzött tárgyak, de Ágh István úgy érezheti, hogy az egész gyermekora is múzeummá lett. Szinte a régmúlt időt látja a kiállításon, mintha az idő a tárgyak lepleként bele-rögzült volna a ház tereibe, ahol végérvényesen megült, és már más tárgyakkal együtt öregedni kezdett. Tudja, hogy mindez nem hiteles. Ő az egyetlen tanú, aki ezt nagy bizonyossággal cáfolhatja. Benne ugyanis megmaradtak a mozdulatok, a gyerekkor rétegzett egésze, de a tárgyak nem ott vannak vagy nem azok, amelyeknek lenniük kellene. Mintha az ember életében elkövetkezhetne egy pillanat, amikor azt mondja: holnaptól múzeum lesz itt az élet. A természetes folyamatok megállítása, kiszakítása az eleven térből, és vitrinek mögé tétele, múzeumba zárása egyáltalán nem a valóság hitelesítésére szolgál ilyen esetekben, hanem éppen ellenkezőleg, valamiféle mesterséges helyszínt kreál az esetlegesből, folytathatatlanak nyilvánítja az időt. Talán éppen ezért írja meg gyermekkoráról és családjáról szociográfiai pontosságú memoárját, hogy a kihűlt, múzeumi gyerekkor helyére visszavarázsolja az igazit, az elevent, a máshogyan valóságosat.

A kötet legterjedelmesebb, legmélyebb írása a címadó emlékezés. „*A múltról gondolkodva megzavarodnak a mutatók, fölfoghatatlan, akár a világegyetem, ha végtelenségét akarnánk elképzelni, éppen olyan sötét, pedig tudom, a kideríthetetlen mélységből én származom, befejezem magam, és utóda-imban folytatódok egy másik sötétségben.*” (7.) Nem csak családrajz ez, hiszen széles történelmi hátteret kapunk a Balaton-felvidék nyugati csücskének, a Somló és a Ság közötti terület távol-és közelmúltjáról is. Ha a második kötet irodalomtörténeti tanulmányait mintegy rávetítjük e tájegységre, rájövünk, valóban „*fénylő Parnasszus*” ez, hiszen otthona volt egykor Kisfaludy Sándornak, Batsányinak (Tapolca szülötte) és Berzsényinek is. A Balaton vidékét hosszan bebarangolta a szerelmében csalódott Csokonai, és a Somló tetején emelkedő hajdani végvár romjai a török ellen küzdő Balassit juttatják az író eszébe.

Minden település költőt kívánhatna saját szülőlténeke, hogy Ágh Istvánhoz hasonlóan a hajdani oklevelekből, egyházi bejegyzésekből és korabeli újságcikkekből összegyűjtse a legendákhoz képest nagyon is szerény történelmi hitelességű adatokat. Három jelentősebb eseményt emel ki a múltból, ezeket talán túlságos részletességgel dokumentálja is. Az egyik az 1865-ös korteshadjárat eseményeit eleveníti fel, amikor a szomszédos református és katolikus falvak legényei kaszákkal, kapákkal estek egymásnak. A halálos áldozatokat követelő csetepaték hosszan elnyúló bonyolult perekben végződtek, országosan ismertté tették Felsőiszkáz és környékének helységneveit. A másik esemény ifjú Savanyó József, helyi illetékességű betyár és társainak pere, amit szintén a korabeli tárgyalás jegyzőkönyve alapján idéz fel. E kései rablókban nem sok romantikus vonás akad, igaz, talán vérszomjas fenevadak sem voltak, csak olyan csellengő szegénylegények, akik éveken keresztül lopott lépesmézből (!), ebből-abból tartották el magukat. A Tanácsköztársaság és az ellenforradalom-fehérterror már sokkal sötétebb képet mutat. A hirtelen elveik szerint

buzgón cselekvő és gyilkosságoktól sem viszsziariadó suszterek, tanítók, gazdák olyan hátborzongató megtorlások sorozatát követték el, hogy rejtély, hol s mikor tanulták, miként is kell élő ember hátából szíjat hasítani, saját nadrágyszíjára helybélit felakasztani.

A családtörténet már sokkal szegényesebb, hiszen a korabeli anyakönyvi bejegyzéseken kívül alig is tudható valami az évszázadok óta Isz-kázon élő, robotoló jobbágyősökről. Az egyik életsors a maga hasonlóságában törli és újra írja az előző nemzedék életét. Az első valóságos figura, aki önálló történettel bír, a dédapa, aki 1848-ban népfelkelő volt, majd a szőrőrosta helyi feltalálójaként maradt meg a falu emlékezetében. A XX. század első éveiben kezdődő történet egy kevés földdel, de nagy szorgalommal rendelkező parasztcsalád emberfeletti küzdelmét tárja elénk, ami részben a birtok mindenáron való fenntartására és gyarapítására, másrészt a mindennapi betevő falat előteremtésére irányul. A szülők, Nagy Béla és a nyárádi Vas Erzsébet házassága sem szerelmi házasság, inkább valamiféle alku két parasztcsalád között, és ahogy Ágh István őszintén bevallja, mindig is érezhető volt a sértettség, a meg nem értés a szülei között. Ez a korszak, a húszas évektől a kommunista hatalomátvételig, nem hagy sok lehetőséget egy ilyen kisbirtok tulajdonosának. A föld és az állatok iránti odaadás csak rabszolgává tette a család tagjait. Ezért szinte „történelmi tett” az anya részéről, amikor 1937 pünkösdjén eldobja kezéből a kapát, és úgy dönt, hogy gyerekeinek más sorsot szán, és mind a négyet (Bellát, Lászlót, Máriát és Istvánt) taníttatni fogja. A késői szülött, a legkisebb, István a háborút szinte egy nagy játék hátborzongató részleteként éli meg. A mindennapi paraszti teendők végzése közepette bombázzák a falut, lángban állnak a házak, de ők az állatokat mentik az égő istállóból. A könyv úgy vezet be a paraszti élet rejtelmeibe, hogy a ritka, de annál meghittebb ünnepeket is megmutatja. A Mária-napi búcsú, a disznótorok bőséggel teli asztalai egy soha vissza nem térő életforma ételeinek ízeit is felelevenítik. A szülők számára 1959 a legszomorúbb év, ekkor kényszerítik Nagy Bélát, hogy belépjen a téeszbe, s minden földje, lábas jószágja a közösen legyen. „*Iszkáz el-esett*” – megy az üzenet Pestre, s az új rendszer egyik leghetésegsőbb költőjeként Nagy Lászlónak majd mély meghasonlást okoz a pályáján.

„*Hova tűnt aratásaim bukolikája?*” (169.) – teszi fel a kérdést, és a következő oldalakon lírai tömörségű életképekben számol be az éhbéért történő paraszti munkáról, olyan alaposággal és költői láttatással, mintha szinte az ODÜSSZEA érzéki munkaleírásait olvasnánk. Paráznál az öntudat és a sértettség a költőből.

Míg a családtörténeti kis remek, amely leginkább Illyés és Sütő András emlékezőseivel rokon, a megőrző, archiváló memoár mesterdarabja, az író életével foglalkozó középső fejezet (EGYMÁS MELLETT) az analízis, a saját sorsát, életét mélyebben megérteni akaró önelemző emlékirás. A kötet legérdekesebb és legegényesebb hangulatú darabja AZ ALBÉRLETEIM TÖRTÉNETE. Saját szempontból tárja fel a vidékről Pestre kerülő költő életének alakulását. Személyes, vallomások hangon szól, anélkül, hogy személyiségét túlságosan előtérbe állítaná, hiszen irodalmi működéséről, költészetéről szinte semmit sem tudhatunk meg. Mintha ebben az életben egy másik élet is rejtezne, de ennek nyomát alig találjuk: „*Most már kedvesen gondolkok vissza azokra az időkre. Mindenkiel megtörténtek effélék, legföljebb nem beszélnek róla. De én azt hiszem, a szemérem később fölösleges, őrizgetése olyan, mint az üres lepkebáb őrizgetése, ami benne volt, elszállt, elmúlt a nyárral.*” (212.) Az albérletek és a szerelmek átjárják és kiegészítik egymást. Meglepően nagy teret szentel a hatvanas évek kocsorozásainak, mint a szabadság és önkifejezés egy sajátos mámorának, amikor a bezártóság és spontán önkorlátozás fegyelmét felrúgva valamiféle család paradicsom ízeit kóstol-gathatták. Ha Petrire gondolunk, érződik itt is az egész korszak irodalmi kialvatlansága, ami csak kivételes esetekben vált az írások hasznárra. Hasonlóan őszinte a hang a nőekkel való kapcsolatait illetően is. Egy otthagyt, volt szerelme szégyellni való levelének idézése már-már önkínzó vallomás: „*Nem tudom, mit akarnak tőlem az emberek.*” A szív rejtett magányából jó a hang, szinte egzisztencialista fájdalommal szól. Ritka szép és kegyetlen történet a Karolinaként nevesített asszonyhoz fűződő kapcsolata is, amelyben a hölgy egyszerre többekkel osztja meg szívét, de őszintén vallja, mindegyikükbe egyformán szerelmek, miközben nagyocska ikreivel száguldozik városszerte, és levelei kis irodalmi remeklések.

Az „*örökös albérlő*” nézőpontjából tekint az akkori társadalom összezavarodott értékrend-

jére, társadalmi viszonyaira. Első házasságának kudarcát szinte történelmi-társadalmi összeférhetetlenséggel magyarázza. Egy ősi, nemesi származék, csak ezüstözött családi eszcájggal büszkélkedő rózsadombi lány és a paraszti életből érkezett, művészallűrökkel jócskán felvértezett fiatalember házassága eleve kudarcra volt ítélve. Ahogy a násznépben jelen lévő Sánta Ferenc megjegyzi, látván az össze nem illősegeket: „*Ebből osztályharc lesz!*” (265.) A népi írók (Szabó István, Sánta, Sinka István) körében otthonos Ágh István egyformán nyitott a másik oldal felé is (Konrád György, Erdély Miklós, Pilinszky, Kondor Béla). Értékrendje egyáltalán nem kizárólagos, sőt, mint a kötet legszebb lapjainak mondható portréi mutatják, érdeklődése, művészi ösztönei hajtják, hogy mélyebben megismerje az akkor csak illegálisan létező magyar avantgárdot. Az Altorjai Sándorról, Erdély Miklósról, Kondor Béláról készített rajzok talán a legmélyebb írások, míg a Sarkadi halálával kapcsolatos emlékezés egyszerre kriminalisztikai, emberi és művészi drámát hallgat el. Kár, hogy nem tisztázza, milyen kapcsolatba keveredtek a szeretet-gyűlölet mi-féle hálójában vergődtek azok az emberek, akik 1961. április 12-én, Gagarin úrbe történő fellövésének napján az égbe szökkenni ugyan nem, de összeroncsolt aggyal a Bécsi utca betonján látták a kor talán egyik legnagyobb prózaíróját, Sarkadi Imrét, aki ötemeletnyi zuhanás után Kondor Béla műtermének ablakán lépett ki azóta is tisztázatlan körülmények között. Keveset árul el a bátyjával, Nagy Lászlóval való kapcsolatáról is. Mint egy kedves rokon, fel-felbukkan itt-ott, védőszárnyai alá veszi a Kossuth téri lövöldözésekben megsérült, majdnem az áldozatok számát gyarapító öccsét, de igazi szereplőjévé csak a halálakor válik a könyvnek. „*Kinéztem Jób Könyvéből zuglói ablakomra, hihetetlenül tudtam, hogy élő testvéremhez élő útjaim megszakadtak... s már csak azt barángolhatom be képzeletben, lábbal, amit talpával, kezével, tinnődésével és mosolyával megjelölt.*” (337.)

A tanulmányokat, irodalmi arcképeket tartalmazó kötetben Balassiról, Csokonairól, Adyról kaphatunk idézetekben bővelkedő pályarajzokat. A mély anyagismeret ellenére, az egyéni láttatáson túl – hogyan és miért érintették meg ezek a költők már gyermekkorában –, az irodalomtörténetben jártasabb olvasók számára kevés újdonsággal szolgál. Balassinál első-

sorban a szerelmi költészete, a Losonczi Annával való kapcsolata kerül elemzésre, hangsúlyozva a népköltéssel való érintettségét, amit Kőszeghy Péter legújabb, Balassi Bálintról szóló monográfiája is alátámaszt. Csokonainál a szegénység és a csalódások kínjairól kapunk kimerítő lelki- és útirajzot. Érdekes adalék, ami kevésbé köztudott, hogy a Kazinczy–Csokonai ellentét oka talán féltékenységre vezethető vissza: egykor ugyanabba a kacér asszonyba voltak szerelmesek. Nagyon szép és megrendítő a Csokonai elődeiről szóló fejezetben az Ányos Pálról szóló portré. Korának egyik legeredetibb poétáját bizony időről időre elfelejti az irodalmi köztudat. Az Ady-fejezet a tizenéves Ágh István lassú, kerülővel és értetlenséggel teli közeledését rajzolja meg a tudatában riasztóan gőgös, körülményeit, származását tekintve némileg hasonló sorsú költő-zsenihez. Mindenki, aki járt Érmindszenten (Adyfalván), és látta azt a nádfedeles viskót, amelyben Ady született és felnevelkedett, bizony megdöbben, milyen mélységből történt ez a felkapaszkodás. Még itt, a verselemzésekben, a költői pályaképben is azt érezzük, nem más ez a két kötet, mint – Ady szavával – SÉTA BÖLCSŐHELYEM KÖRÜL, hogy Ágh István olyan tájakat jár be, amelyeket szellemi eszmélkedésekor ismert meg, s amelyek azóta is nyugtalanítják, és továbbgondolásra kényszerítik. Árulkodó az életrajzi kötet és az Ady-portré két bensőleg nagyon rokon jelenete. Ágh István egyszerű, minden porcikájukban falusi szüleit hozza fel felesége családjához. Az anya kedves zavarát, megilletődöttségét csak a fiú érezheti teljes mélységében. Mikor Léda egyenesen Párizsból megy látogatóba Érmindszentre, a gondosan előkészített és megszervezett látogatás mégis balul üt ki. Hiába öltözik a legegyszerűbb ruhákba, Ady kérésére semmi festéket nem használ, ám a szekérről lelépő asszonyt meglepő kérdés fogadja az – ezek szerint – kevésbé beavatott apa, Ady Lőrinc részéről: „*Mért nem hozta magával a kedves férjét?*”

Tiszta és fényes ez a próza, önmagában is visszhangos. Talán csak azok érezhetnek csalódást, akik a költő Ágh Istvánra lettek volna kíváncsiak, mert valamiféle szeméremből eredtethetően, a magánélet történései mellett az igazi írói önportrét nem vagy csak nagyon is áttételesen rajzolta meg.

Sántha József

A VICCES TAR SÁNDOR

Fehér Béla: *Filkó*

Magvető, 2008. 336 oldal, 2690 Ft

Miközben a debreceni születésű Fehér Béla újra kiadott 2000-es regényének első harminc oldalát forgattam, folyamatosan Tar Sándor járt az eszemben. Hiszen a FILKÓ-ban ábrázolt valóság köre (olykor még egy-egy motívum is) erősen emlékeztethet a 2005-ben elhunyt debreceni pályatárs prózavilágára. A címadó főhős, Görbekerti Filkó teherautósofőr egy útépítésen, falujától és családjától távol él egy városi munkásszálláson, valamint végzetesen belehabarodott Bettibe, az országúti kurvába, aki viszont csakis vele nem hajlandó csereüzletet kötni... Sodró, lendületes szöveget olvasunk, hihető figurákkal, valószínűsített helyzetekkel. Mohón lapozzuk az oldalakat. Alig várjuk Filkó és Betti történetének folytatását. Nem tudunk eléggé hálásak lenni a szerzőnek azért, hogy olyan részletező alázattal, körültekintéssel és – nem utolsósorban – anyagismereten alapuló szolidáris hangfekvésben mutatja be a nagyjából rendszerváltás utáni magyar város munkásszállójának hétköznapjait, egyszerre tipikus és túlrárajzott figuráit.

És akkor egyszer csak a 32. oldalon Filkó madárrá változva kirepül a munkásszálló tetejéről, beül (miután berepült) egy étterembe ebédelni, rendel (birkapörköltet hagymás krumplicsalival), fogyaszt, majd filozofikus szóváltásba bonyolódik egy rajta csodálkozó kislány nagypapjával, s végül visszaszárnnyal a szállására... És ebben a pillanatban rázza fel hálótársa az álmából. Ámde mielőtt az olvasó megnyugodna – noha azért balsejtelmei nem oszlanak, hiszen jól emlékszik a fülszöveg ígéretére: „*Fehér Béla regényében a kibontakozó, nagyon is hétköznapi dráma a szürreális események tükrében karneváli forgatagá válik...*” – tehát mielőtt az olvasó megörlünne annak, hogy végre visszazökkent a realista ízű regény magával ragadó világába, Fehér azon melegében visszakalauzol minket a Filkó-madár alkalmi éttermi ismerőseihez, akik – még mindig a szokatlan esemény hatása alatt – továbbra is az ebédjük mellett ülnek. Akkor most álom volt a madárepizód vagy sem? Ha álom volt, miért kellett beleszólni a történetbe, mi köze van, mi köze lehet Filkó ábrá-

zolt hétköznapjaihoz? Ha nem álom volt, mi jöhet még a továbbiakban, mire, mi mindenre számíthatunk a soron következő háromszáz oldalon?

Mert bizony Filkó története, azaz hogy az ő történetével párhuzamosan futó mese különféle idő- és térutazásokról, falon nyíló női nemi szervekről és más csodás jelenésekről ezután szinte követhetetlenül összebonyolódik, szeszélyes hurkokkal és csavarokkal indázik, újabbnál újabb, szokatlanabbnál szokatlanabb szereplőkkel dúsul. Mintha valaki – ki tudja, miért? – befuttatna tarkabarka repkénnyel egy freskóciklust. Fehér Béla látványosan irreális ötletei ugyanis folyamatosan veszélyeztetik a meggyőző realista alapkonceptiót. Hacsak az alapkonceptió nem éppen az, hogy veszélyeztetve legyen az alapkonceptió. Hogy ne legyen, egyre kevésbé tűnjön úgy, hogy van alapkonceptió. Hogy meglepő és vicces ötletek túlzó sorába fulladjon az épp hogy kibontakozó alaptörténet. Kár, hogy ezzel az olvasás egyöntetű öröme is odavész, vagy legalábbis egyre jobban frusztrálódik. (Gyors és távoli, aránytalanul távoli párhuzammal élve: milyen kár például, hogy egykoron Lengyel Péter a MACSKAKÖ írása közben úgy érezte, hogy a XIX–XX. századforduló Pestjén játszódó detektívtörténet rászorul az „elbeszélés nehézségeit” kényszeresen fel-felemlegető tudálékos kitérőkre.)

Egyfelől van tehát a megkapó kor- és helyrajz, a reáltörténet az elsődleges szereplőkkel, Filkóval, a szobatársával és leendő vejével, Szőnyeg Bandival, a portás Stokkerrel, a testépítő Bikával, a kocsmáros Rózsaával, Bettivel, Filkó feleségével és lányával... Másfelől meg ott vannak az irreáltörténet – részben korábbi Fehér-regényekből ismert – helyszínei és figurái, Filkó falubelije, a város rejtélyes szektájának őrültjei, különös zöld lények (a fülszöveg szerint „egy ufó száll le a közelben”), a falon nyíló szeméremrésen át megszűlehető, illetve a háttértörténetből a főtörténetbe átcusaszó fura kisgyermek, Pufi Pogácsa... Egyébként Fehér vicces (vagy vicceskedő) névadásai közül talán ez utóbbi fájta a legjobban. Mintha szerzőnk egy jócskán vegyes összetételű névadó bizottság erősen eklektikus javaslatait követné, amelynek tagjai között ott ül például a KARNEVÁL Hamvas Bélája, a JÉGMADAR-at jegyző Spiró György vagy a szocialista humorista Moldova

György. És ha már itt tartunk, az irrealitással szövetkező Fehér-vicek a távolabbi közelmúltból nem is annyira Örkény groteszk (vagy abszurd) humorára vagy éppen Tersánszky zsigeri és elbűvölő szertelenségeire, mint inkább a beszélő disznóról regélő Moldova – jóval olcsóbb, ráadásul avított – stíljére emlékeztethetnek. Ami persze egyáltalán nem baj. Vannak olvasók, akik éppen hogy ezért, ilyesféle egyszerű örömkéért olvasnak. Az én bajom viszont éppenséggel az, hogy nem tudok tiszta szívből örülni annak, hogy szerzőnk veleszületett egyenes ívű mesélőtehetségét és -kedvét ilyesféle vicceskedő fordulatokkal túlhevíti és agyonbonyolítja. Persze ez leginkább alkat dolga: ha valaki nem hajlandó leragadni a lineáris rögvonalnál, és folyton valami kacifántos, humorosan mesésre-mágikusra törekszik, mégpedig bármi áron, hát tegye. Ami meg ezen túl van vagy ebből következik, leginkább ízlés dolga. Az író ír; az olvasó olvas...

Fehér könyvének stílusa egyébként a magyar nyelv szolidabb, köznyelvközeleli regiszterén mozog, ámde éppen ebben találhatnánk meg az értékét: az ábrázolt valóságához igazodó ábrázoló nyelv keresetlen pontosságában. (És mintha ez a meggyőző kölcsönviszony veszne oda a regény akartan mágikus-mesés zezugaiban.) Nézzünk néhány példát: „*Este a szálláson Kabar Sunyó úgy betintázott, hogy a folyosón dobta el a rókabőrt. A hányáscsík a szobája ajtajából indult, és tartott a falra szerelt tűzoltó készülékig, utána tócsafűzér vezetett egészen a mosdóig.*” (23.) Filkó felesége, Rózi pedig az alábbi fordulattal zárja le férjével a vitát arról, miként lehetne az apjához költöző Katika jövőjéről gondoskodni: „*Nem tudom. Te vagy a férfi, oldd meg!*” (41.) Ahogyan ezt maga Filkó is tudja magáról, és nem csak hogy tudja, de vallja is – például a prostituált Betti szoba- és munkatársnőjével, Marával egyezkedve a szolgáltatás részleteiről, bizonyos feláras extrákról: „*Nem szoktam cifrázni. [...] Egyszerű ember vagyok. Kőkeményen bevágok, aztán vizontlátásra.*” (112.) Mint látjuk, a szereplők a saját karakterükhöz illő nyelven beszélnek. Azon viszont jócskán furcsálkodhatunk, hogy a Katikát háztartásbelinek felfogadni szándékozó Blumendünger-né (becenevén: Poppea) jellegzetes – és karakteréhez pontosan igazodó – szavajárását („*Látja, gyöngyöcském, magam vagyok kénytelen nyitni*

a kipi-kaput...”) maga az elbeszélő is átveszi: „*Katika elképedt, milyen mesésép villa kipi-kapuja tárult fel előtte.*” (255.) Noha vélekedhetünk úgy is, hogy itt az egyik szereplő (Blumendünger-né) markáns lénye által meghatározott, sőt elnyomott és bekebelezett másik szereplő (Katika) tudatába bújtt elbeszélőt halljuk. De – hátrítva a fölös narratológiai spekulációt – a fentiekhez hasonló passzusok számomra inkább olcsó stílustalanságokként hatnak. És azt meg már tényleg végképp nem értem, miért csak az országúti örömlányok beszéde nincs átültetve az írott nyelv, a minimális irodalmiság közegebe. Ugyanis Betti és Mara közös nyelve szerzőnk fonetikus átírása jóvoltából mintegy kiszorul az egységes íráskép köréből (míg az összes többi szereplő hangja – a kőművésztől a striciéig – befogadtatik), vagy legalábbis jócskán feltűnő zárványként marad benne: „*– Kapaszkoggyá’ meg Bettikém! Meleg szarig belém nyalt a vak szerencse – újságolta Mara. / – Mijaz, middu-málsz? / Figyuzd...*” (265.) A prostituált szereplők és az elbeszélő nyelvi megjelenítéseinek látványos különbségénél csak az lehet még feltűnőbb és bántóbb, amikor egy kurva és egy férfi kliens beszélget egymással jócskán aszimmetrikus leosztásban – az egyik a szolgáltató alávetettség nyelvének fonetikus átírásában, a másik a szolgáltatást élvező uralmi helyzetnek megfelelő nyelvtani tisztasággal: „*– Hány éves vagy, kis bogaram?*” „*– Nyajja ki a seggemet.*” (22.) De nem ragoznom túl ezt a stílár-narratív ficamot, ha nem csupán a tematikus-szociális értelemben leginkább kiszolgáltatott szereplőcsoportot érintené. Ami valamit biztosan jelent. Csak azt nem tudom vagy nem akarom tudni, hogy mit. Maradjunk inkább annyiban, hogy Fehér elbeszéléstechnikája e helyütt (is) következetlennek, ötletszerűnek tűnik.

Ugyanakkor, ha az elbeszélő által beszélgetett szereplők nyelvét és az elbeszélő saját nyelvét egymás közvetlen szomszédságában nézzük (mert hogyan másként is nézhetnénk), az érületi egyöntetűség szép változataira is bukkanhatunk. Például akkor, amikor egyaránt a Mikulás ünnepének szelleme szállja meg az elhunyt Stokkerre emlékező Szilimányt és a lányára gondoló Filkót megjelenítő elbeszélőt: „*– Szerettem az öreget, pedig fafejű, takony ember volt...*” – „*Forgatta a kezében, megsimította a piros sztaniolt, közben arra gondolt, hogy az egész vilá-*

gon Katika az egyetlen, aki halálbiztosan tudja, mi-ként lehet szeretettel és figyelmességgel szomorúságot okozni. Filkó mélyen lelombozódott a csokimikulástól.” (285.) Hasonlóan emlékezetes lehet a regény utolsó néhány oldala, ahol Filkó családja köréből megszökve – immár közvetlen vágyaitól részben megtisztulva –, karácsony estéjén felkeresi Bettit és (jaj, ez a név már megint!) Pufi Pogácsát. A hasonlóképpen keresetlenül elmesélt epizódokban ez a próza – emlékeztetve Fehér jobb regényeire – képes elvarázsolni az olvasót. Ellenben szerzőnk jellegzetes stílusának kevésbé elragadó, ráadásul osztódással szaporodó megnyilvánulásai közé sorolnám például azt a pillanatot, amikor Filkó orosz-lánna változva megrémít egy „pongyolás vén-asszonyt”, aki elejti szemetesvödörét: „*Filkó, de inkább ne széptsük, az állatok királya, a vödör zör-gésére...*” (116.) Az olcsó fordulat fülsértően felerősíti a mesés, de indokolatlan átváltozás ele-ve túlzó arányait. Valahogyan egyszerre túl zür-reális, túl vicces és túl magától értetődő: irrealitás és köznyelviség zavarba ejtő találkozása Fehér Béla regényének boncasztalán.

De vissza az ábrázolt rögválóhoz! Ugyanis szerzőnk nem fukarkodik a testiség, a szexua-litás láttatásával, pontosabban keresetlenül vul-gáris körülbeszélésével sem, ami persze eleve adódik a témaválasztásból: egyfelől vannak az országúti örömlányok, másfelől a családjuktól távol élő munkásszállóbeli férfiak. Az ábrázolt milió jócskán felszabadítja a tárgyra fogékony elbeszélő elbeszélőkedvét, aki tehát – és ez még egyáltalán nem volna baj – gátlás nélkül rázúdítja az olvasóra, ha árnyalatokban nem is, de változatokban igencsak gazdag szino-nimasztárának teljes tartalmát: az egyik női szereplőnek például a „kiadós dugás” kifejezés-re „*lába között égni kezd a kalifa csókja*”, majd nem sokkal ezután „*a fellegekben járva kufircol*”; máskor meg másvalaki valaki másnak egyszer-űen csak „*bevarrja a füttyköst*”. (140–141., 200.) És így tovább, számlálhatatlan változatban – ámde a választott regiszter egyhangúságának jegyében. Minek következtében a beszéd tár-gya (a baszás) és a beszéd módja (a „*kufircolás*”) óhatatlanul elválnak egymástól: sosem látjuk az adott jelenetet, csak halljuk a jelenetre vonatkozó – ha mégoly változatos – nyelvi sztereo-típiákat. A témához alkalmazott nyelv valójá-

ban nem ábrázolja, hanem eltakarja magát a témát, előtérbe tolakszik, és ott túlzó arányok-ban túlzó formát ölt. Meg egyébként is, Fehér regényét éppen ez a többszörös túlzás, túlter-heltség jellemzi: vulgáris is, vicces is, mesés-mágikus is, realista is...

Ráadásul könyvünk telis-tele a történet sod-rát megakasztó megannyi lehetséges szöveg-kijáráttal, alkalmi kitérével, amelyek közül bármelyikből kibontható volna egy Filkóéhoz hasonló mese. Ilyen például a Falbükk nevű útjelzőtábla-szerelő „*mitomániájának*”, azaz „*kó-ros hazudozásának*” szentelt bekezdés a 254. oldalon. Persze más ötleteket szerteszórni, és megint más ötleteket kidolgozni. Fehér – ér-zésem szerint – ahelyett, hogy alaposan kidol-gozná Filkóra vonatkozó alapötletét, teletsű-folja könyvét mindenféle ötletszerű elemmel, számtalan mellékszereplővel, megannyi zsák-utcának tetsző epizóddal. Ilyen alkalmi zsák-utca például a 275–276. oldalakon olvasható templomi jelenet, amelyben Filkó felesége egy Szent Borbálát, Szent Pantaleont és Szent Kris-tótot ábrázoló festmény előtt imádkozik lánya és vőlegénye jövőbeli boldogságáért, miközben a kép szereplői elkezdnek veszekedni egymás-sal. Ráadásul ez a részlet nem is tűnik jó ötlet-nek, inkább öncélú szövegzárványnak, olyan ablaknak, amely nem valamely lehetséges tör-ténetre nyílik, hanem csupán magamagára, ahonnan tehát, konkrétan a templomból, Ró-zsi (az olvasó őszinte öröme) „*meglepően füg-gén nyargal ki*” – az alaptörténetre vonatkozó mindenféle további következmény nélkül. Mint ahogyan a regény zegzugos eseményso-rozatainak végigkövetése sem jár semmiféle komolyabb, elgondolkodtató vagy megfejthe-tő következménnyel, nem hagy igazán mara-dandó nyomot az olvasó kedélyében. Mind-azonáltal Fehér FILKÓ-ja – többi művéhez ha-sonlóan, ámde az igazán sikerültekhez képest alacsonyabb nyelvi igényességgel – jellegzetes stílusban megírt szórakoztató könyv.

Miközben az újra kiadott FILKÓ-t olvastam, folyamatosan próbáltam magamnak elképzel-ni egy vicces Tar Sándort. Nem sikerült. De semmi baj. Ami nincs, az ne is legyen. Ehelyett olvastam egy helyenként vicces, helyenként vic-ceskedő Fehér Bélát.

Bazsányi Sándor

SZOROKIN ÉS AZ OROSZ POSZTMODERN VÉGE: A GICCS

Vlagyimir Szorokin: *Az opricsnyik egy napja*
Fordította Szőke Katalin
Gondolat, 2008. 200 oldal, 2480 Ft

Szorokin írásművészetét olyan szorgalmasan követi a magyar könyvkiadás, hogy talán célszerű, ha polcokra rakjuk a termést, és felállítjuk a kronológiát. Vlagyimir Szorokin már ahhoz a nemzedékhez tartozik, ahol, hála az égnek, már nem olyan fordulat az életrajz. Él't ugyan emigránsként München mellett az 1955-ben született író, és művei 1992-ig csak Nyugat-Európában jelenhettek meg, de 1992-től Oroszországban is publikálhatta elbeszéléseit. Még a rangos Booker-díjra is jelölték akkor még kiadatlan első regényét, a Szovjetunió összeomlás-pillanatának életérzését megörökítő, pornográf és erőszakos jelenetekben bővelkedő alapvető, talán legjellegzetesebb regényét, A NÉGYEK SZÍVÉ-t.

Regényei pedig így következtek: A NORMA (1979–1983) és a SOR (1983) után elbeszélések, majd a MARINA HARMINCADIK SZERELME (1982–1984), a ROMAN (1985–1989) és A NÉGYEK SZÍVE (1991). Ebből magyarul csak a SOR jelent meg BÚCSÚ A SORTÓL címen, megvan magyarul az alapvető fontosságú A NÉGYEK SZÍVE, de a szerző mint ifjúkori, túlhaladott művét nem engedte kiadni (ennek története olvasható részletesebben a *Buksz* 2008. nyári számában megjelent cikkemben). A nézetem szerint új hangot jelentő KÉKHÁJ (1999) után jött a menet közben trilógiává avanszált csokor, a JÉG (2002), a BRO ÚTJA (2004), a 23000 (ez nem évszám, hanem regénycím, az évszám 2005). A 23000 kivételével mind gyorsan megjelent magyarul is.

Szorokin életműve az orosz posztmodern jellegzetes vonásait egyesítő, szimptomatikus jelenség, amelyet két irányzathoz is besorolnak: a szoc-artba és a moszkvai konceptualizmusba, de utóbbival maga a szerző nem ért egyet. A szoc-art meghatározása szerint a szocialista irodalom kiürült sémáit és automatizmusait helyezi új környezetbe, és úgy parodizálja, hogy véresen komolyan veszi. Pjotr Vajl azt írja a fent leírt formakiüresítési jelenségről, hogy az író úgy „fordítja ki” a szocreál kli-

séket, hogy a maguk eredeti formájában szembebesíti őket más klisékkel. Szorokin életműve azonban időközben fordulatot vett, amit legutóbbi regénye, AZ OPRICSNYIK EGY NAPJA (2006) csak megerősít.

Az európai olvasó egzotika iránti igényeinek kielégítésére és ismereteinek gyarapítására számos régi orosz kultúrát jellemző szóval ismerkedhet meg, amelyek közül a címben szereplő opricsnyik szó csak az első, mintegy a felkészítés az ilyesféle mondatokra: „*Senkinek nem lenne bátorsága hozzá, sem a zemsztvóból, sem a prikázból, sem a dumából, sem a törzsökös nemesek vagy a sztrelecek közül*”. Szorokin nem stilizál, hanem csak következetes a regény koncepciójának kidolgozásában, ahol is ráborítja a jövőre a múltat annak érdekében, hogy szatirikusan leírja a jelent. Ebben a regényben, amely ugyan a korábbi Szorokin-művekhez hasonlóan perverz és nyers, hiába keressük a KÉKHÁJ nyelvi leleményeit vagy a trágárság ottani elemi erejét, hiába A NÉGYEK SZÍVE velőig hatoló értékfelforgatását vagy a JÉG ambivalens tisztaságát. AZ OPRICSNYIK EGY NAPJA szórakoztató illusztrációja ama tételnek, amelyet úgy fogalmazhatnánk meg (Zamjatyinnak az orosz irodalomra vonatkozó, 1918-as, de az egész elmúlt évszázadra érvényes aggodalmát parafrázálva), hogy Oroszország jövője nem más, mint Oroszország múltja.

Az opricsnyina Retteggett Iván találmánya volt, akit méltán nevezhetnénk Rettegő Ivánnak is, olyan bizalmatlan volt és gyanakvó. Gyermekkorában heves hatalmi csatározások dúltak, amelyek időnként az ifjú cár életét is veszélyeztették, így alakult ki üldözési mániája. Uralma kezdetén két részre osztotta az országot, a belső területen, az opricsnyinán hozzá hű fegyveresekkel vette körül magát, ezek az opricsnyikok, lényegében a mindenkori orosz és szovjet titkosrendőrség, a későbbi KGB előfutárai. (Kis nyelvészkedés: az „oprics” a régies „kívül”; szóval az elkerített, védett belső terület kívül esik a kinti törvényeken, kivétel, privilégiumai vannak a kivételezetteknek, akik a cárt és rendszerét védik.) A hatezer főnyi opricsnyik sereg fekete ruhát viselt, fekete lovon járt, jelvénye a seprűnyélre tűzött kutyafej volt, de régi, ikonszerű ábrázolásokon kutyafejű opricsnyikot is láthatunk szinte mitológiai lényként.

Az orosz történelemnek ehhez a korszakához hasonlítja Szorokin legújabb regénye a 2028-as

közéjövőt, az orosz irodalomban már jól bejáratott antiutópiára hajazó műfaji keretben.

Szorokinnál az opricsnyik szervezet pravoszláv szósszal, science-fiction mázzal leöntött orosz nemzeti és politikai paradigmává alakul át. Itt márkás autók elejére tűzik a minden nap frissen vágott pompás kutyafejet. A főhős, Komjaga opricsnyik napirendje egyszerű: büntetőakció, tisztogatás, öldöklés, cenzori tevékenység, korbácsolás, koncert, könyvégetés, látogatás az Uralkodónőnél. Az éjszakai záró orgia jellemző szorokini leleményekkel van megfűszerezve: csoportformáló hivatali férficsoporszex, hátulról, hernyóként összefonódott körben, közös gyilkossággal, majd kölcsönös fájdalompróbával: elektromos gyémántfúróval támadva lyukat fúrnak egymás sípcsontjába. Végül a Papa, a parancsnok szájából elhangzik a delíriumos szózat: *„Hiszen nincs purgatórium, csak pokol és paradicsom van, ugye? Hiszen az ember halandónak született, ezért követ el bűnt, ugye? Hiszen az Isten a fény, így van-e? Hiszen a mi Megváltónk azért vált emberré, hogy mi, ziháló farkasok istenné váljunk, nem igaz? Hát ezért építette fel a mi Uralkodónk a Nagy Falat, hogy elhatárolódjunk a bűzlő hitetlenségtől, az átkozott cyberpunkoktól, a szodomitáktól, a katolikusoktól, a melankolikusoktól, a buddhistáktól, a szadistáktól, a sátánistáktól, a marxistáktól, a megaonanistáktól, a fasisztáktól, a pluralistáktól és az ateistáktól!”*

A regény cselekménye lineárisan halad ötletről ötletre, mozgalmas, mégsem nagyon izgalmas, és amint az ember elolvasta, el is felejtí. Az új élet leírásában keverednek a történelmi és új elemek, és az érdeklődést alapvetően az viszi tovább, mi áll majd vajon a sarokban, ikon, kemence vagy buboréktévé, és mivel fognak ölni, furkósbottal vagy löfegyverrel. Mercik és dzsipok, videomobilok, műpéniszek, rafinált kábítószeres díszletei között virágzik a korrupció, cár- és bálványimádás, vallásos csók és átkok rítusai. Közben a külpolitika színpadán el-elzárják az Európa felé vezető gázcsövet, huzakodnak a kínaiakkal, a belpolitikában reformálgatják az adórendszert, hadakoznak a kereskedőkkel, simítgatják el a cári család piszkos ügyeit.

Szorokin azt nyilatkozta, regénye, *„papíron elvégzett művészi-történelmi kísérlet, hogy mi lesz Oroszországgal, ha hirtelen úgy határoz, elszigeteli magát az egész világtól. Nálunk most feudalizmus*

van.” Nos, ez a kísérlet nem nagyon új. Elvégezte először Lenin és Sztálin is a történelemben, amire Nyikolaj Bergyajev világított rá a történetfilozófiában, az ÚJ KÖZÉPKOR című könyvében, az irodalomban pedig Jevgenyij Zamjatin, a Mi című regényben 1920-ban, rámutatott időutazásával Vlagyimir Vojnovics a MOSZKVA 2042 lapjain (1986), és legutóbb, 2000-ben Tatyjana Tolsztaja a Ksss-ben. Nálunk Spiró György játszott el a múltunkból lebontott jövővel szaporakázóan gúnyos látomásában, a JÉGMADÁR-ban, amelyben letagadhatatlanok az orosz irodalmi utópikus-szatirikus áthallások.

Szorokinnak azonban nem kell sem szociális forradalom, sem az atomrobbanás cezúrája, sem időutazás ahhoz, hogy az orosz társadalmat némi helyi háború után visszaterelje a középkorra, mintha azt sugallná ezzel, hogy a mai társadalomberendezkedésben oly sok a középkori maradvány, hogy ha csupán ezek nyomán szabadon engedjük a fantáziánkat, máris a múltban találhatjuk magunkat. A nemzeti eszme a cár és a korrump, ám odaadó erőszak-szervezetek monarcho-totalitáris uralmával a mai orosz valóságból szerves fejlődéssel következnek be a Zavaros Idők után (amely ugyan a Szmuta nevet a XVII. század elején kapta, de rendre megismétlődik – áluralkodókkal, trónkövetelőkkel, mindenkinek mindenki ellen vezetett seregeivel – az orosz, sőt világtörténelemben). Ily módon társadalmi víziójában Szorokin szinte kiveszi a jövő antiutópikus képéből a fantasztkum elemét, hiszen ha már megtörtént ilyesmi, akkor nem lehetetlen, nem is fantasztkus. Ez a szép új múlt technikai csodákkal kényelmessé teszi az életet, a gondolkodást megkíméli az erőlködéstől, és a már ismert erős központi hatalom örökődése és vaskezű irányítása alatt megvalósul a választásoktól mentes inkvizítori szabadság. A mindennapi élet furcsán össze nem illő elemekből áll, egy kacagány a múltból, egy mintaper a közelmúltból, egy hírbuborék a jelenből (a tévé neve valamiért kiveszett a nyelvből...), intravénás műhálacska kábítószer a jövőből – szóval egy sima, egy fordított, így kötögeti Szorokin szövegének hosszú sálját. Szőke Katalin lendületes fordítása ügyesen követi a múlt és jövő kultúrája közti ugrálásokat.

A művi világ számos részlete már nagyon ismerős irodalmi elődöktől. Minden állampolgár áttetszőségének követelményét már Zam-

jatyin megfogalmazta a Mi üvegfalú városában, s hogy nincs személyiségi jog a totális államban, Nabokov hőse, Cincinnatus is példázata, ezért kerül börtönbe a MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE lapjain. Szorokin opricsnyikjának tenyeréről minden személyi adat és méret leolvasható a repülőtéren, az őt kiszolgáló kortalan pincérnek pedig a neve „*áttetsző figura*”, akinek végtelen az emlékezete. Az olvasónak megvégtelen sok hasonló, áttetsző irodalmi és filmalak jut az eszébe.

Alekszandr Genisz kritikus szerint a XX. századi irodalomban a népszerűség felé a popkultúrán keresztül vezet az út. Szorokin előkelő társaságban foglal helyet listáján: Borges a detektívregényt oltotta metafizikába, Nabokov az erotikát és az iróniát, Stanisław Lem a tudományos fantasztikumból csinált teológiát, Umberto Eco a kalandregényben landolt a szemiotika túlhaladásával, míg Milorad Pavić a gnoszeológiai fantazmagóriát szappanoperába tette át. Ebben a környezetben kell az oroszok közül a legnépszerűbbeket, Pelevint és Szorokint elhelyezni.

Szorokin, amint a nevével fémjelzett orosz posztmodern több más alkotója, felszámolja az irodalom ábrázoló funkcióját, s a kitalált tárgyi világ önmagában válik tartalommal. A már szovjet korszakban meggyökeresített posztmodern irodalom egykori programadója azonban legutóbbi művében, AZ OPRICSNYIK EGY NAPJÁBAN meglepő módon teljes mértékben visszahozza a hagyományos, lineáris cselekményt, és még a hozzá tartozó időkeretet sem röstelli kijelölni: egy nap, akárcsak egykor Ivan Gyeniszovicsé. (Csak a magyarban rímel teljesen a cím, az oroszban csak utalás, mert ott hiányzik az EGY nap.) Ha hallgatok Geniszre, és meg akarnám határozni a szub- vagy popkulturális műfaját a regénynek, azt mondanám, bunyóregény. Van benne bandaszellem és maffia, pénz, titok, hatalom, ló- és kocsisodák, debil és zuhlott uralkodók, vesztegetés, folyik a vér, rúgás, dugás, távoli utazás. Egy kicsit örült álom, egy kicsit bizarr mese. Mégsem rokon a barokkos posztmodernnel, túlzásai nem sokkolóak, ötletei nem burjánzóak, és főleg hiányoznak leírásaiból a részletek, amire az jogosítja föl, hogy egyes szám első személyű, „első” szemléletű elbeszélőt alkalmaz.

Nem egyértelmű, még Szorokin interjúiból sem, hogy vajon kritikusán, figyelmeztetően, esetleg néhol lelkesedéssel vagy szatirikusan,

netán parodisztikusan nyúl anyagához. Egyik arca posztmodern, így ismertük őt meg a kései, sőt halódó szocializmust koncepciózusan romboló ellenkultúra fenegyerekeként. Szorokin új arca pravoszláv, és a gúnyája virtigli orosz, nyilván ebben lehet a leghatékonyabban orosz különösséget árulni európai piactereken. De, mint konjunkturális szempontból okosan nyilatkozza, unja Európát, nem szereti a hamis Moszkvát, ahol minden csak művi csillogás, ezért AZ OPRICSNYIK EGY NAPJA könyvbemutatóját is Jekatyerinburgban tartotta, Európa és Ázsia határvonalán, és a könyvet egy hónapig csak ebben a városban lehetett kapni.

A legújabb, 2008-as orosz történelemkönyvi reformkonceptió szerint, amely a racionális elemzést helyezi előtérbe, a sztálini terror a gazdasági feladatok megoldásának pragmatikus eszköze volt, amely a stabil, monolit állammodell létrehozását tette lehetővé. Ez az orosz paradoxon nem túl bonyolult, és könnyen előfordulhat, hogy a monolit állammódellek vörös, barna és feketeszázas hívei egyaránt örömmel fogják olvasni Szorokin narrátor-opricsnyikjának gyönyörteljes szavait:

„*A napocska kibíjt a felhők mögül, és megvilágította a Kremlt. És az felragyogott. Pompás dolog, hogy már tizenkét éve fehér kővel van kirakva. És a Kreml tornyain az ördögi pentagrammák helyett a kétféjú birodalmi sas szórja aranyát.*

Csodaszép a Kreml csendes időben! Kisugárzása van. Úgy vakítja a szemet az Orosz Hatalom Palotája, hogy szinte belesajdul a lelked. A Kreml falai és tornyai mintha porcukorral lennének beszórva, a kupolák aranyfüstben égnek... Oroszország lobogója szabadon és büszkén leng a szélben. Itt... dobog az Orosz Föld szíve, ez államunk székhelye, egész Oroszország-anyáskánk központja. A hófehér Kremlért, a birodalmi sasért, a lobogóért, az Arhangelszkij-székesegyházban nyugvó orosz uralkodók földi maradványaiért, Rjurik kardjáért, Monomah süvegéért, a Cári ágyúért, a Cári harangért, a Vörös tér kockaköveitért, az Uszpenszkij-székesegyházért, a kreml tornyokért akár az életét is feláldozná az ember. A mi Uralkodónknak pedig odaajándékozná a másik életét.

Kicsordultak a könnyeim...”

Elsősorban azok fogják szeretni az orosz hatalmi szimbólumok e szentimentális felsorolását, akik nem ismerik föl benne a Gogol-paródiát („*Csodaszép a Dnyeper csendes időben...*”) és a falsba forduló, történelmiből nagyhatalmi-vá politizálódott sztereotípiákat. Nem világos,

nincs-e manipulatív jellege ennek, különösen, hogy Szorokin innen lép tovább, e néhány sortól vezet a szál AZ OPRICSNYIK... óta írott egyetlen művéhez, a CUKOR-KREML című kisregényéhez, amely hamarosan megjelenik magyarul. Amint a TRILÓGIA első darabja, a JÉG a közeljövőbe oltotta a jelent, és eltolta a cselekményt egy időn kívüli világba, és csak a második darabja, a BRO ÚTJA pányvázza ki az elszabadult fikciót a történelem dátumainak karóihoz, a CUKOR-KREML is visszalép AZ OPRICSNYIK... előzményeihez.

A CUKOR-KREML-ben csak éppen elkezdik fállal körülvenni az opricsnyikok védte belső területet, majd a főhős nő látomásában fehér lovon megérkezik a Cukor-Uralkodó. Ez a fehér ló, amely az opricsnyik elbeszélőjének álmaiban is vissza-visszatér, a regény látomásos végkicsengésében Gogol trojkájához hasonlatosan a semmibe vágat: *„Várj, fehér paripám... ne fuss el... hová tartasz, drágám... Merre vágatsz, fehér sörényű, édes lovacskám... élnék, élni fognak a lovak... mindenki élni fog, az egész opricsnyik kommandó... a család. S amíg él az opricsnyik kommandó, Oroszország is élni fog. Istennek legyen hála.”*

A mono-, monarcho- és totális államok hívei előbb-utóbb komolyan fogják venni mind ezt, és Szorokin művének egyik nagy problémája, hogy a borotvaélen táncol: azok is sajátjukként olvashatják, akik így gondolják, és azok is, akik szatíráként vagy paródiaként, esetleg kegyetlen antiutópikus jóslatnak szeretnék olvasni a regényt. A paródia azonban nagyon soványka és partikuláris érvényű: elég megnézni például a rádiódók műsorában a kortárs írók nevének és műveinek elferdítését, amelyek egy iskolai műsorra emlékeztetnek, ahol a tanárokat figurázzák ki.

„Az első csatorna valamiféle Rikunyin Hol ebédelt Derrida? című könyvét ismerteti, részletes leírásával mindazoknak a vendéglátóipari intézményeknek, ahol a nyugati filozófus a posztsovjét korszakban, moszkvai tartózkodása idején evett. Különös helyet foglal el a könyvben az »Ételmaradékok a nagy emberek asztaláról« című fejezet. A második csatornán a Vigyázat, vallás! kiállítás húszéves évfordulójáról emlékeznek meg. Az Orosz Ortodox Egyház Áldozata érdeméremmel tüntetnek ki egy öreg nyanyát, a legendás népbutító kiállítás résztvevőjét. Az öregasszony remegő hangon merül el emlékeiben, azokról a »csuhás, szakállas barbárokról« gagyog, akik a »mi gyönyörű, szép és becsületes munkánkat

szétbarmolták«. A harmadik csatornán Vipperstejn és Onufrienko a Nagy Rothadó Regény műfajának klónozásáról, a Mézeskalács Pinocchio magatartási modelljéről és a házasságtörés orvosi hermeneutikájáról vitatkozik. A negyedik csatornán Igor Pavlovics Tyihij, akit nem tudni, honnan szalasztottak, teljes komolysággal elmélkedik a »tagadás tagadásának tagadása tagadásának tagadása tagadásáról«. A Sesztigorszkiy Kilencedik feleség című regényében. Az ötödik csatornán Boruh Grossz épp azt dörmögi, hogy Amerika Kína tudattalanjává vált, Kína pedig Oroszország tudattalanjává, miközben Oroszország mindmáig önmaga tudattalanja.”

AZ OPRICSNYIK EGY NAPJA több vonatkozásban is logikusan következik a TRILÓGIÁ-ból. Egyrészt az eddigi Szorokin-művek durva szovjet-szimulakrum világához képest, ha finoman is, de már a trilógiában megkezdődött a múlt és a jelen vonásainak realiztikus egymásba folytatása. A BRO ÚTJA lényegében egy orosz családregegy utánzataként indul, azonnal felmerül Szolzsenyicin VÖRÖS KERÉK ciklusának ön-életrajzi apafigurája, az idősebb Lazsenyicin alakja, vagy Nabokov és Bunyin ön-életrajzi gyermekkorleírásainak (talán parodisztikus? úgy érdekesebb lenne...) elemei köszönnek itt vissza. Másrészt a távoli, Péter előtti cári orosz múltat utópikus jövőként vizionáló OPRICSNYIK a régebbi Szorokin-művekhez, a KÉKHÁJ szibériai folklórban gyökerező látomásaihoz is visszanyúl.

Azt hihetnénk, Szorokin jó politikai érzékel tapintja ki a jövő fenyegetéseit. A magyar olvasó is meghökkenve ismerkedik a Jórészű Ifjak Gárdájával, akik a Jó Védelmében a rendet vigyázzák, önszerveződésnek látszanak, de valójában az Uralkodó a főnökük. Ismerős a nemzeti eszme történelmi jelmezöltözékekkel demonstrálása, a közönségnek külsőségekkel összekovácsolása, a nemzeti kultusz harcos mítoszra emelése, aminek alapján a katonai fegyelem és összetartozás a vágyott nemzeti egységnek tetelezhető. Ezeket a közösségeket a megszabott rítus szerint, módszeresen végrehajtott gyilkolás, erőszak és rombolás forrasztja egyetlen, férfiasságát demonstráló testté, egyetlen gyönyört hajhászó, de érzéketlen lélekké. Az élet atavisztikus, zsigeri játszmái ismétlődnek örökké. Szorokinnak azonban nem kell látnoknak lennie a Gárdák leírásához, hiszen az ő könyvei is a nemzeti érzésű orosz „Együtt Vonulók” áldozatául estek 2002-ben.

A botrány még évekig gyűrűzött. Az ifjúság hazafias nevelését szívén viselő csoport a szép moszkvai Színház téren állított föl egy hatalmas műanyag vécekagylót, abban húzták le Szorokin KÉKHÁJ című regényét, amely szerintük mocskos nyelvet használ és pornográf. Különösen rosszul érintette őket Sztálin és Hruscsov homoszexuális szeretkezése. Szorokin viszont azóta „könyvégetésnek” nevezi az eseményt, beperelte őket, azok viszont rágalmaszért perelték be, hiszen „nem égettek könyvet, mert olyat csak fasiszták csinálnak”, csak lehúzták a véccén. Máskülönbén nincs kizárva, hogy Az OPRICSNYIK EGY NAPJA már megnyerte ugyanezen „Együtt Vonulók” tetszését, akik a regényhez nem kevés ötletet adhattak az írónak.

Szorokin a média mezején igen dörzsölt fickó, profi módjára építkezik a sztárság elemeiből. A fenti botrányt is a média-image részévé tette. Régebben sátáni jelképekkel dekorált angyalarcú aranyszőke férfi nézett szembe mesterien szerkesztett honlapjának olvasóival. Szorokin szép, mint egy színész, szerény, mint Lenin, erőszakos, mint Sztálin, öntelt, mint egy hollywoodi sztár. Interjúi mindig tartalmaznak valamit az ártatlan, tiszta lélekből, a tősgyökeres oroszból, az erős, ámde érzelmes férfiből (kutyatenyésztési szenvedélyében egyszerre villantja föl mindegyiket), a politikai prófétából, a közönyös kívülállóból, a családserető polgárból, a békés keresztényből, a hagyományos irodalmat megvető posztmodern fenegyerekből és a kegyetlen bálványrombolóból. Szorokin sokoldalú, ír operát (a Bolsojban játszották), ír színművet és forgatókönyveket.

Szorokin egyszerű és életszerű irodalmat akar. Számára Tolsztoj az antiliteratúra. Mint egy 2004-es interjúban nyilatkozza: „Minden elég ronda volt, és akadályozta, zavarta a reális életet és az irodalmat magát is. Tolsztoj nem volt képes rá, hogy bizonyos dolgokat elengedjen magában: például az erotikát vagy a testiséget. Nem engedhettem meg magának, hogy leírja, ahogy Natasha Rosztova mosakszik a fürdőben. En arra szavazok, hogy az irodalom legyen egyszerűen normális. Az én metaforám egyszerűbb. Valószínűleg csak megújítottam az irodalmi nyelvet egy kicsit, és szélesebbé tettem az eszköztárát. Végyük a XIX. századot, a Háború és békét, ez egy nagyregény, ahol le van írva egy nagy ütközet, a borogyinói. Muzsikok ezrei küzdenek élet-re-halálra, és nincs egyetlen káromkodás sem! De hi-

szén ez nonszensz! Az erotikus jelenetek hiányáról már nem is beszélék.”

Tolsztoj regénye itt csak ürügy, és nem szorul védelemre, ám érdemes lenne külön díjat kitűzni arra, vajon ki talál Szorokin műveiben erotikus jelenetet, az erotika nemes, vágykeltő, izgató értelmében. Testrészek ugyan találkoznak testrészekkel (akár megcsonkított testek és testtől elválasztott testrészek „ernek össze” és „használódnak”), de Erősz sehol nincs jelen, sőt az erőszak tartósan messzire űzi.

Szorokin az őt közvetlenül megelőző nemzedéket is elparentálja, hogy kiemelje saját kivételességét. Mint nyilatkozta, az alkotás, kiadás és könyvvásárlás szabadsága sokakat megbénított, az ellenzékiek leálltak, és rozsdásodni kezdtek, akár a nagy falromboló gépek, az illegalitásból kikerülők pedig, akár a felszínre került mélytengeri halak, kipukkadtak. „De engem – mondja magáról Szorokin – soha nem a cenzúra ihletett vagy stimulált, hanem az orosz metafizika. Beszöttem a hely kipárolgásait, és hatásukra hallucinálni kezdtem, amit leírtam, így születtek a szövegeim. Az elmúlt 15 évben ezek a kipárolgások nem különösen változtak, talán csak újakkal egészültek ki.” Szorokin itt csak ismétli Viktor Jerofejev híres, vízvázalató 1990-es cikkét: a HALOTTI BESZÉD A SZOVJET IRODALOM FÖLÖTT éppen a hatvanas évek nemzedékét temeti el. Jerofejev, Prigov és Szorokin egyébként hárman a JEPSZ csoportot alkották, akik a modern kultúrát mint a régi kultúrát leromboló piaci terméket határozták meg, amivel egyszerűen sikerült a maguk helyét is kivívniuk ebben a megsemmisítendő kultúrában. Hogy a harmadik tagot, Prigovot is idézzük, Joszif Brodskij halála kapcsán adott nyilatkozatában mondta, hogy a Nobel-díjas ugyan nagy költő volt, de a nagy költők ideje lejárt.

Szorokinnak kortársaihoz, például Tolsztajához vagy az egykori avantgárdhoz hasonlóan el (vagy le?) kell számolnia a régebbi klasszikus irodalom örökségével is. Míg Majakovszkijék kidobták a jelenkor gőzhajójáról szegény Puskint és a klasszikusokat, a posztmodern oroszok újratöltve hasznosítják őket. Ehhez alaposan megdarálják az elődöket, vérrel és belsőségekkel keverik, megborsozzák, állati béibe gyömöszölik, ha kell. Szorokin 2000 utáni posztmodern hurkjája sokkal könnyebben rágható, mint a régebbi, mert már nem kézi gyár-

tású friss háziipari termék, hanem tartósított, sorozatgyártott, és piacra szánják. A termék neve akár lehetne: Classics Reloaded. Ennek a sorozatgyártásnak a kezdete a JÉG, itt vélem azt az életművön belüli cezúrát, ahonnan kezdve nem a tagadás és dekonstruálás, hanem valami tézisszerű konstruálás figyelhető meg, amelyet az olvasói elvárás középszerűsége befolyásol.

A tömegízlés és Szorokin viszonya valódi probléma. A JÉG az olvasó naív vágyait elégitette ki az egymáshoz ölelkező szívű fényttestvérek kegyetlen és közhelyszerűen archetipikus világával. A JÉG és a szív és más, egymással ellentétes páros fogalmak könnyen érthető és könnyen egyénileg továbböltöztethető szorokini alapelemek.

A JÉG világsikerének titka pár olyan kulcsszó, ráadásul fogalmilag alig körített kulcsszó, amelyeknek segítségével mint hívószavakkal a sablonokban gondolkodó emberek (az ősi mítoszok archetípusainak visszhangjaként) csodás tartalmakat képzelnek maguk elé. Az alapeszme elnagyoltsága, a vázlatosság a célirányos reklámyelv fogásaihoz hasonlatos, mert az észrevétlen, le nem írt tartalmat, például a szív, a szeretet és a fény tagolatlan, egymás mellé helyezett fogalmainak kapcsolóelemeit a manipulált befogadó teszi hozzá a sorokhoz. Ki ne értené a maga módján, naívan vagy mélyebben, de mindenképpen sablonosan, milyen szép is az, ha a szívek beszélnek? Mert a mi világunk olyan közönyös lett, és a szavak annyira kiürültek, és az emberek közötti kapcsolatok elhidegültek, hogy milyen szép is arra gondolni, hogy létezik egy testvériség, és mi mindnyájan lehetünk kiválasztottak, akár én is... Folytathatnánk a vigasztaló, hitpótló közhelyeket, amelyeknek mentén Szorokint lehetséges értelmezni azoknak, akik Hollywood szépségein csüggenek. Persze akik Hollywood borzalmain csüggenek, azok számára is készen áll a szó szoros értelmében mellbe vágó szorokini választék, a testvériség szuperman és szuperwoman tagjai beépülnek a titkosszolgálatba, és akiknek nem szólal meg a szíve, azok hullává merevednek, de azokért nem is kár, vesszen a férgese. A politikailag magát vájtfulúnak tartó örül, mert okosnak érezheti magát, amikor felismeri a totális diktatúra, a világhuralomra törés paradigmáit ebben a testvériségben. Aki kicsit felsőbb osztályba lépett az irodalomban, az élvezi mindennek a paródiaolvasatát, a ta-

budöntögetés pikantériáját, a polgárpukkasztást. Szorokin azonban világszerzte *comme il faut* lett, könyvszalonokban fogadják, és nálunk is a Magyar Nemzeti Színház játssza, ahol immár bankvezérek kucorognak a földön a kényelmetlen párnán, rámeredve a meztelen színészekre, arcuk sem rezzen. Mundruczó Kornél rendezése és a Krétakör zseniális előadása egyébként az utolsó cseppig kiaknázza, egyben le is leplezi Szorokin ellentmondásait, és eléri a lezárásban, hogy Csajkovszkij sodró zenéjét szocialista-fasiszta indulónak halljuk, amint szembetisztelegnek velünk a kiválasztottak, a tiszták, a gyilkosok.

Ha azt mondanám, nevezünk meg egy híres kortárs világirodalmi művet, amelyben az ember teste a csoda kapszulája, és a fény felé, a testvériség felé haladnak a hősök egy tranzitendens, másik világ felé, akkor e közhelyek köré akár Paul Coelho, akár Orhan Pamuk ködbe burkolózó, távol rugaszkodott meséit is odahelyezhetnénk. Három szóból felépül egy történet, mert a hiányzó szavakat mindenki úgy rakja a meglévő köré, ahogyan neki kényelmes. Van valami hátborzongató abban, ahogy valami nagy és meghatározhatatlan, szétfolyó egyszerűség kezd elönteneni a világot. A klisék világában vagyunk vagy a klisék felszámolásának világában? Visszaköszön az amerikai „war and army” film és irodalom (kezdve A 22-ES CSAPDÁJÁ-val), a mitológémmákkal operáló fantasy-utópia ősei (Tolkien) és kortársai (STAR WARS); a tudathasadásosak (Burgess: GÉPNARANGS), az ezoterikus játékok irodalom (HARRY POTTER) és még sorolhatnánk. Minden együtt van ahhoz, hogy érezzük: Szorokin kultuszregényeket akar írni.

A hideg, éles jég meteorból származó, különleges égi küldemény, valami isteni tartalommal. A nagy orosz szimbólum, Szibéria a lelőhelye, az örökös fagy vad világa, a fogolytáborok Szibériája termeli ki, a kimeríthetetlen természeti gazdagságú Szibéria, amely... atomfertőzött terület. A jéggel emberi testeket vágnak fel, szőke és kék szemű angyali fasiszták és ördögi orosz belügyesek. A szív ősi testvériségében öregek és fiatalok, nők és férfiak összesímulva, szíveikkel beszélnek titkos nyelven egymással, a misztikus testvérek metafizikai, testetlen orgazmusba merevednek hosszú percekre, órákra, majd könnyeikben megtisztulnak. A könnyek és a szívek tulajdonosait mészárlásokban választják ki, és az egymást

testetlenül ölelő testvériség az emberek kihasználását készíti elő: passzív ölekezésükből soha nem lesz utód.

Szorokin a JÉG előtti műveiben az irodalomról erőszakosan lemetszette az érzelmeket, az átélés lehetőségét. Műveihöz nem lehetett erkölcsi kategóriákkal közelíteni, az obszcenitás és pornográf jelenetek visszaverték az efféle közhelyes kritikus merényleteket. Kiürültek a tartalmatlan közhelyek, a szöveg nem volt szentség, hanem álságos maszk. Amint maga Szorokin mondja: az irodalom nem valóság, mert nem több és más, mint papírra vetett tipográfiai jelekből álló szöveg – hazugság, alakoskodás. Pszichológiának nincs benne helye. Ebből elsősorban az következik, hogy a valóság sem valóság.

Szorokin régebben kiforgatta a sztereotíp, érzelmektől csöpögő helyzeteket. A NÉGYEK SZÍVE anyafigurája és a háborús veterán szívfacsaró története ilyen „szovjet” alapsémák voltak. A mama szenvedéseit, háborús nélkülözéseit, koholt vádak alapján letartóztatott férjének elvesztését megkönnyezték a szereplők, majd ugyanők a mamát szétdarabolták, és kifacsarták belőle a leveit; a veteránról pedig kiderült, hogy perverz kisfiúcsábász.

Szorokint a kritikusok még pályája kezdetén beskatulyázták a lázadó szerepébe, csak hogy azóta óriásit változott a világ, az történt, hogy az olvasói tömegizlés éppen olyan irányba modifikálódott, ahonnan Szorokin szelődülve érkezett. Egyfelől az 1980-as évek szadoporno kegyetlen prózája manapság a multimédia dajkameséjének meghökkentési küszöbét sem éri már el, a pornográfia és az erőszak átlagizlést kiszolgáló normatíva lett, másfelől a lázadók szalonsznobokká domesztikálódtak, a lázadás titokzatos tárgya eltűnt. Szorokin pedig finnyás lett, régebbi sokkoló művei elé helyezi a mostaniakat.

Szorokin műveiben szembeszökően megíratlan szöveget használ, nem csak nyelve eszköztelen, de elnagyolt, rövid, érthető mondatai is a történet monoton lépcsői. Akadnak, akik dicsérték stílusát, mert a KÉKHÁJ-ban néhány klasszikus orosz író paródiáját olvashattuk, ám most, az elbeszélő opricsnyik monológjaiban nem halljuk a tanulmányait megszakított bölcsész főhős nyelvét: Komjaga félig sem művelt, egyszerű lélek és egyszerű fej. Inkább az esemény, a megteremtett művi világ foglal le bennünket, akár a filmekben, és a po-

énok sorozata tévéfilmsorozatra emlékeztet, könnyű szatiraként a legegyszerűbb elkönnyvelni. Az antiútópia pesszimista jóslataiba már belefáradt az olvasó, s talán jobban járt az a kritikus, aki képes volt komédiaként üdvözölni AZ OPRICSNYIK EGY NAPJÁT.

Szorokin egyfelől kegyetlenül szadista, pornográf és az abszurditásig tabudöntőgető, másfelől a kollektíváról szőtt lázálma hihetetlenül szentimentális. A bicegő kiskutyát megkönnyező, netán csókolgatva fölkapó emberrel könnyen találkozhatunk rasszista tüntetésekben, s nincs kizárva, hogy a templomban sóhajtozva ájtatoskodó kifelé menet felrúgja lassan bicegő idősebb embertársát. A giccse érzékeny, szentimentális ember a legkegyetlenebb. És fordítva.

Utóirat

Szorokin regényét említve több alkalommal is zavarosan ki kellett javítanom magamat, mert a címet egyre-másra helytelenül így mondtam, „Az OPRICSNYIK HALÁLA”. Ebben nyilván a Csehov-analógia, A CSINOVNYIK HALÁLA is közrejátszott, de aztán rájöttem, hogy nyelvbottlásom nem véletlen: a Szorokin életművében érzékelhető cezúra általánosabb érvényű váltást jelez. A posztmodern orosz irodalom lezárult, vége van, a hőskorának mindenképpen vége. Ha majd elkövetkezik a pillanat, amikor „Az orosz posztmodern irodalom” című disszertációban ki kell jelölni a vonulat végét, Szorokin hangváltása szimptomatikus tényezőként jöhet szóba a dátum kijelölésében.

Hetényi Zsuzsa

MIKOR LESZ SZABAD A MAGYAR GONDOLAT?

Litván György: Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok Osiris, 2008. 398 oldal, 3600 Ft

Az Osiris Kiadó Litván György nagyobb, politikaelméleti igényű tanulmányait gyűjtötte kötetbe. Szerencsés a szerkesztő Gyurgyák János válogatása, amely úgy támaszkodik Litvának az Osirisnél 1996-ban megjelent kötetére (OKTÓBEREK ÜZENETE), hogy elhagyhatta a szerző idén megjelent két cikkgyűjteményébe fel-

vett kisebb cikkeket, s cserébe bevett néhány, 1996 után megjelent fontos írást.

Nem kívánom sorra venni a tartalomjegyzéket, inkább a kötet nagyobbik felét kitöltő néhány tanulmányra koncentrálnék, amelyek a huszadik század elején jelentkezett magyar polgári radikalizmussal és annak vezéralakjával, Jászi Oszkárral, illetve jobb- és baloldali kritikusaival folytatott vitáival foglalkoznak. A szóban forgó írások többé-kevésbé előtanulmányai Litván utolsó monográfiájának, Jászi-életrajzának. Összegzésük ebben található, viszont fontos kérdéseket részletesebben tárgyalnak, tehát ismeretük a Jászi-életrajz, -életmű megértését nagyban elősegíti.

Nem véletlen, hogy ezek az értekezések az 1970-es években jelentek meg. A századelő modernizáló és radikális mozgalmaival való foglalkozásnak természetesen politikai funkciója is volt – vallja Litván az 1996-os kötet előszavában –, „*demokratikus eszméket, gondolatmeneteket lehetett – legálisan! – reprodukálni s forró demokratikus és szabadságküzdelmeket ábrázolni. A folyamat természetesen nem volt olyan sima és zökkenőmentes, mint ahogy a mából nézve akár a kor átélőinek, sőt egykori szereplőinek is tűnik*”. A hivatalos kulturális politika betiltásokon, sőt bezúzásokon keresztül, fokozatosan és bizonyos határig kiterjesztette a megtúrt „polgári” irodalom körét. „*A folyamat kétirányú volt, s ha rövid távon előnyös is volt a hatalomnak... hosszabb távon annál többet bomlasztott, minthogy a fiatal értelmiség s különösen a diákság gondolkodásában teljesen új, nem marxista csapásokat tört.*”

Konkrétan: bár Jászi műveinek újra kiadása csak a nyolcvanas években kezdődhetett el, levelezésére, naplójára csak a rendszerváltás után kerülhetett sor, írni róla, ismertetni, méltatni már a hetvenes évektől lehetett. Levelei teljes szövegét – némi kivétellel – csak a kilencvenes évektől lehetett publikálni, Litvánnak levelei lényegét ismertető, idéző nagy tanulmánya: *EGY BARÁTSÁG DOKUMENTUMAI. KÁROLYI MIHÁLY ÉS JÁSZI OSZKÁR LEVELEZÉSÉBŐL* már 1975-ben megjelenhetett, Károlyi (és nem a vele egyidős Jászi!) születésének századik évfordulója ürügyén.

A közölt munkák közül jelentőségével kiemelkedik a címadó *MAGYAR GONDOLAT – SZABAD GONDOLAT*. Első megjelenése, 1978, óta aktualitása sajátos módon nemhogy elhalványult volna, de évről évre égetőbbé válik; mivel a tárgyalta problémák, ellentétek azóta csak éleződ-

tek-mérgeződtek. *Akkor* általános elismerés, egyetértés fogadta azok részéről is, akik ma elzárkóznak az együtt gondolkodástól, közös dolgaink rendezésétől.

A tanulmány kimondott célja cáfolni a „nemzet *vagy* haladás” hamis alternatíváját. Litván rámutat arra, hogy bár a huszadik században komoly gondolkodó már nem állítja szembe e fogalompárt, de sokan vitatják a prioritás elproblémáját. A kuruc-labanc ellentét-pár elavulván, a reformkor és '48 progresszív értelmisége, Eötvös, Szalai, Táncsics, Petőfi számára ilyen ellentét nem létezett, s a '67-es kiegyezés utáni nemzeti liberalizmus is egységben látta a hazafiságot és haladást, de ez a nemzeti liberalizmus a huszadik század kezdetére már kiöregedett; hivatalos reprezentánsai, Tisza István, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc éppúgy, mint Apponyi Albert és vele a '48-asok többsége kirekesztették a nemzetből a „hazátlan” szocialistákat, Jásziék új reformnemzedékét és az „érthetetlen” modern művészeket Adytól Bartókig és Kassáig. A *Nyugat* első évfolyamaiban, írja Litván, „*központi helyet kapott a magyartalanság vádjá elleni védekezés*”. A *Nyugat*-nak mégis sikerült együtt tartani sokban eltérő felfogású gárdáját s megőrizni vezető helyzet a magyar irodalomban, az ellene indított orgánumok (*Magyar Figyelő*, később *Napkelet* stb.) ellenében.

A modern szociológia új folyóiratának, a *Huszdik Század*nak és a Társadalomtudományi Társaságnak viszont ez már csak öt évig sikerülhetett. Az új század első öt évében megpróbálták '67 liberális hagyományát folytatni, alkalmazkodni az establishmenthez, annak oszlopait választva elnökül – Pulszky Ágostot, majd (ifjabb) Andrassy Gyulát. Már Pulszky figyelmeztette őket: ne számítsanak Magyarországon egyenes vonalú demokratikus fejlődésre, ahhoz túl sok társadalmi ellentét gyűlt fel. Litván példákon mutatja be, hogy ekkor még a kormánykörök segítségével sikerült megvédeni a szélső konzervatívok által az egyetemről kiűzni kívánt professzorokat – Pikler Gyulát, Somló Bódogot.

A társadalom, a magyar állam mélyülő válsága 1905-re már tarthatatlanná tette az európai mércéjű társadalomtudósok irányzatokon felüli összefogását. Jászi közeledni próbált a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szellemi elitjéhez – Szabó Ervinhez, Kunfihoz, Ágoston Péterhez, Varga Jenőhöz –, bevonva őket

a folyóirat munkájába. A nemzeti liberálisok azonban nem férhettek meg egy táborban a „nemzetköziesekkel”.

Litván hangsúlyozza, hogy Jászi kezdettől fogva látta a szakadás veszélyét, és lebeszélte a szocialistákat rideg „internacionalizmusukról”, így a Kossuth-hagyomány merev elutasításáról. Új barátait igyekezett rávenni – szakításnak a „hazaellenes pose-zal”, mert „*agyon kell tiporni a hazátlanság vadját*”, alakítsanak egy hazafias Magyar Szocialista Pártot, a *Huszdik Század* 1905. januári számában közzétette SZOCIALIZMUS ÉS HAZAFISÁG című programatikus tanulmányát.

A szakítás azonban már elodázhatatlan volt, és a politikai válság még gyorsította: a harminc éve kormányzó nemzeti liberális párt széthasadt és megbukott a választáson, a még ügyetlenül politizáló Tisza Istvánt otthagyták a konzervatív grófok, és összefogtak a '48-as párttal, amelynek az elvtelen szövetség választási győzelmet hozott. A 48-as frázisok üressége hamarosan lelepleződött, Jászi, Ady, Nagy Lajos és barátaik ifjonti naivitással a „hazafiatlan” szocialistákkal együtt a király udvaronca, „a nagy labanc” Fejérváry tábornok táborába álltak, aki oktrojált kormányával általános választójogot ígért, vagyis demokráciát antidemokratikus eszközökkel. (Ebbe a kelepcebe a XX. század folyamán még többször belesnek a haladás álmodói.) Rövidesen mindkét fél lelepleződött komolytalan ígéréteivel, a *Huszdik Század* és a Társadalomtudományi Társaság pedig kettészakadt – Andrássy lemondott az utóbbi elnökségéről, és Apáthy István, Gratz Gusztáv számos értékes szellemtől kísérvé követték. A politikai válság elmúlt, de a század dal indult progresszív szellemi tábor beláthatatlan időre kettészakadt.

„*Ami addig Jászi szemében... leküzdhető tendenciának tűnt – konstataálja Litván – ténnyé vált, »haza vagy haladás« hamis, de annál valóságosabban jelen levő dilemmájává merevült.*”

Átmenetileg, néhány évig még olyan modern, fiatal demokraták is a „hazafias” jelszavakat követték, mint Bartók, Babits, Kosztolányi – vagy Vázsonyi Vilmos. Ők és más, világosan gondolkodók ugyan néhány év múlva, a '48-as kormány csődje után visszanyerték tisztánlátásukat, de „*a nagypolgári és a radikális értelmiségi elemek útja szétvált*”, mégpedig időleges variációkat leszámítva, végérvényesen. A nagypolgárság támogatását elveszítve, erős közép-

polgárság nélküli társadalomban, a modern társadalomtudomány és művészet évtizedekre jelentős támogatás nélkülivé, megtúrt státusúvá vált, magára hagyatva állva a radikális jobboldal és a klerikális sajtó durva támadásait.

Litván Veres Pétert idézve dokumentálja, hogy például a népi írók tábora még évtizedekkel később is Jásziékat hibáztatta, amiért 1905–06-ban nem fogtak össze a (nem létező) „*népi-nemzeti forradalmi erőkkkel*” – és Adyval. (Hozzátehetem: a szocreál irodalompolitikát kiszolgáló Király István még a hetvenes években megjelent Ady-monográfiájában is megpróbálta leválasztani Adyt Jásziról, politikai szövetségeseiről. Ma már közeledik az igazság órája: a „jobboldali” irodalom kezdi visszazorolni Adyt is a nemzetrontó destruktívok közé.)

Az első világháború előtt a *Huszdik Század* tábora még így is képes volt az „ellenkultúra” állásainak kiépítésére a hivatalos akadémizmussal szemben, saját folyóiratokkal és szervezetekkel, mint a Galilei-ekör.

Litván mind irodalmi, mind politikai működésében Jászi és a polgári radikalizmus folytatójának tekintette magát. Ez azonban az ő színvonalán nem jelenthette hiányosságaiak mentegetését. Konzervatív oldalról, mint írja, „*három olyan vonásukat szokták kifogásolni, amelyeket nem lehet egyszerűen letagadni, s ezért elhallgatni sem szabad őket. Mindháromban »van valami«, tehát beszélni kell róluk.*”

„*Az első az úgynevezett doktrinerség, másképp valóságidegenség*”, amely tudósnak indult botcsinálta politikusok valóban gyakori hibája. A második: a század eleji progresszió nagy részben zsidó származása, amely az 1905-ös szakadás után még fokozódott. A harmadik a nemzeti célok iránti közömbösség, ami a legkevésbé helytálló e vadak közül. Sőt Litván példákkal igazolja, hogy ez volt az egyik fő vitapont Jászi és Szende Pál, illetve a szociáldemokraták között, akik 1914-ig valóban mereven elzárkóztak a nemzeti politikától. A galileistákat sem ok nélkül figyelmeztette Jászi 1911-ben: „*Az emberiség úgy van alkotva, hogy a nemzetközieséghez csak a nemzetin keresztül vezet út.*”

A szocialisták és kisebb mértékben a polgári radikálisok elzárkózását a 48-as politikától magyarázza, ha nem is menti, hogy '48-asok és Tisza-pártiak magyarsága egy volt a nemzetiségek jogfosztásában. Csak a világháború tanulságai és Trianon előrevetülő árnyékának nyomása alatt különült el fokozatosan a Füg-

getlenségi Pártban az az irányzat Károlyi Mihály vezetésével, amellyel ha egyetérteni nem is, legalább szót érteni tudtak. Sőt egy időre ismét együtt tudtak működni az általános választójog zászlaja alatt Apáthyval, Gratzcal, Andrásyval. Litván Apáthy alakjában rajzolja meg a „haza vagy haladás” dilemmájában választani nem tudó magyar értelmiségi típusát.

(Ezek az egymást elutasító érvelések, ha csak egy-két ponton, még Litvánnál is felbukkanak, mikor például Tisza István irányzatát „nemzetietlennek és reakciónak” bélyegzi. Az ilyen nagyvonalúságok azonban ritkák, nem jellemzők precíz meghatározásaira. S persze részletesebben, történetibben elemzi a fenti problémákat, mint azt egy ismertetés visszaadhatná.)

Az első világháború vihara alaposan összezilálta a politika frontjait, s csak az összeomlás előtti hónapokban alakult ki az az új demokratikus összefogás, amely legfeljebb részben mondható a század eleji vagy 1912-es demokratikus összefogás folytatásának.

A tanulmány tömören írja le a széles körű nemzeti egység kialakulását a forradalom első heteiben, majd annak felbomlását, amit aztán követett – évtizedekre – a demokratikus erők szövetségének bomlása is s vele haladás, sőt európaiság és hazafiság a korábbinál is élesebb ellentmondásainak felújítása.

Jászi nemzetiségügyi miniszterségével és nemzetiségi politikájával Litván itt csak röviden foglalkozik, de markánsan foglalja össze a lényegét: „*ami már kevés volt a nemzetiségi vezetőknél, illetve a mögöttük álló bukaresti és prágai kormányoknak, még mindig elviselhetetlenül sok volt a magyar sovínisztáknak*”. Hozzátenném: nem csak a sovínisztáknak, de a realitásokat elfogadni nem akaró magyar közvéleménynek is – amely aztán egy ideig lelkesedett a magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratáért (amit Jászi és Károlyi egy percgig sem helyeseltek, mert nem látták értelmét). Bár elvben még ők is a területi integritás védelmét hirdették, tudták, hogy Párizsban átrajzolták a határokat.

A nagy esszé első megjelenésekor mindennapos beszélgetéseinkben hiányoltam, hogy nem vitatja Jászi 1918 októberében, az összeomlás küszöbén publikált könyvecskéjét – A MONARCHIA JÖVŐJE –, amelyben még, teljesen irreálisan, a Monarchia föderalizálását ajánlotta a régi határok között – ezt a hiányt Litván nagy Jászi-életrajzában (2003) pótolta. Az emigrációban már maga Jászi is belátta hibáját. Lit-

ván idézi 1938-ban Csécsy Imréhez írt levelét: „*Az októberi forradalom tragédiája az volt, hogy a területi integritás mythosát komolyan vette.*”

Az 1920-as években, az ellenforradalom berendezkedésekor szándékosan mélyítette a progresszióban, a nemzetek közeledésében és az új háborúban reménykedők között megnyílt szakadékot, amennyire csak tehette. Jászit és emigráns híveit, akik szembehelyezkedtek a fegyveres revízió gondolatával, hazaárulókként iktatták ki a magyar közéletből és sajtóból. Litván csak röviden utal arra a rágalomhadjáratra, amelyben kötelező volt részt vállalni legalább néhány jelző erejéig azoknak a társadalomtudósoknak, akik egyetemi katedrára, akadémiai címre stb. tartottak igényt. A társadalmi megegyezés reményében – 1978-ban – Litván nem akarhatott sebeket feltépni. Nyugodtabb időkben a historiográfia feladata lesz pótolni ezt a fejezetet.

A mai történetírás általában még hallgat erről, akárcsak Jásziék – hangjában, eszközeiben sokszor túlzó és vitatható – küzdelméről a Horthy-rendszer és az új háború ellen. Litván írása éppen ezzel fejeződik be, nem mentegetéssel, hanem az emigráció nehéz döntéseiről folytatott politikai és morális viták leplezetlen bemutatásával, az emigráción belül nyílt új szakadékok és lövészárkok vázolásával.

1978-ban Litván még azt remélte, hogy a múlt feltárása, az első világháború előtti „második reformnemzedék” történelmi és eszméletörténelmi jelentőségének bizonyítása mellett írásával részt vállalhat a régi árkok betemetésében, ezért utalt az 1937-es Márciusi Frontra, „*amely végre ismét összekapcsolta a nemzeti és a szociális gondolatot*”, s bár akkor le nem írhatta, sorai közül mégis kiviláglik az 1956-os összefogás reménysége.

Az 1996-os új kiadásnál nem változtatott szövegén, mert ezt történetietlennek találta, bár ekkor már lehetősége lett volna mindent kimondani. Az 1996-os gyűjtéményes kötet rövid (most is leköszölt) bevezetőjében még ragaszkodik reményéhez: „*a magyar századelő időszakosságával foglalkozó írások elveszítették eredeti polemikus funkciójukat*”, sőt még úgy látja: Jászi, Ady és harcostársaik „*sokszor lendültek túlzásokba az úri Magyarország ellen vívott harc hevében*”. Pedig akkor már érett bennünk a mára bizonyossá vált sejtés – nem volt itt mit eltulozni. 1905-ben vagy 1925-ben sem volt elkeseredettebb az „*óságartók*” ellenállása a modernség-

gel szemben, az elavult hagyományok védelmében, érzéketlensége a szomszéd népek értései iránt, ma is „*Régi-zászlós még sok orom, / Röpös babona és turul...*”

A MAGYAR GONDOLAT – SZABAD GONDOLAT is jelentős teret szentel Jászi és Károlyi Mihály közeledésének és vitáinak, ezek részletesebb kifejtését azonban a kötetbe ugyancsak felvett EGY BARÁTSÁG DOKUMENTUMAI adja, akkor még kiadatlan levelezésük alapján.

AZ EGY BARÁTSÁG DOKUMENTUMAI-nak megjelenésekor, 1975-ben, fő mondanivalója mellett sajátos funkciója volt; a Kádár-rendszer báziisa és hagyományrendszere szélesítése érdekében beemelte Károlyit 1962-ben a nagy elődök hivatalos sorába, s az ő írásainak ismertetése, publikálása, bár korántsem korlátok nélkül, lehetővé vált. Mellettük lehetett szinte becsempészni a legális irodalomba Jászit, Szende Pált, Kunfit, októbrista és szociáldemokrata szövetségeseit. Mikor, mint már utaltam rá, Jászi írásait, leveleit még nem volt szabad önállóan kiadni, Károlyival folytatott levelezését legalább ismertetni lehetett. (Más történet, de hasonló szempont is vezette Litvánt Szabó Ervin levelezésének 1977–78-as kiadásával.) Károlyi szavaival lehetett méltatni az addig többnyire csak szidalmazott Jászit.

Túl a fontosabb levelek ismertetésén, idézésén, Litván részletesen leírja 1917-ben kezdődött, három évtizeden át aktív barátságuk, együttműködésük történetét. Miután főleg az emigráció első éveiben nagy terjedelmű és sűrűségű levelezésük egyik fő tárgya vitájuk a kommunistákhoz való viszonyról, így kaphatott nyilvánosságot, akkor példátlan módon, Jászi éles, a Kommunista Párttal minden együttműködést elutasító kritikája. Részletesen bemutatja Jászi – végeredményben eredménytelen – erőfeszítéseit a demokratikus, októbrista emigráció egyesítésére 1919-től 1925-ig –, míg a kudarc belátása amerikai letelepedésre nem készítette.

Jászi nem csak a kommunista politikát, de annak ideológiai bázisát, a marxizmust is elutasította, s egyetértett Károlyival abban, hogy amíg a magyar szociáldemokraták elvileg a marxizmus alapján állnak, de a gyakorlatban más – bár Jászi által részben helyeselt – politikát folytatnak, addig pozíciójuk bizonytalan, és balról elvileg könnyen támadható. „*Szocializmus és bolsevizmus között nincs harmadik út, s*

aki Marx tanításait meg akarja valósítani, az nyomban rákényszerül, hogy a nyílt bolsevizmus útjára lépjen” – írta Jászi Károlyinak 1929 novemberében, utóbbi amerikai körútja előtt.

Miután Károlyi Mihály amerikai szemmel nézve kommunista propagandakörúton járt, együttműködésük Jászival egy évtizedre megszakadt, sőt nyilvánosan elhatárolódtak egymástól. „*Kapcsolatuk és levelezésük jellege a harmincas években némileg megváltozik*” – írja Litván. – „*Az egymás meggyőzésére irányuló nagy viták megszűnnek. Mindketten beletörődtek, hogy politikai útjaik elváltak, s megelégedtek azzal, hogy néhány havonta beszámoljanak egymásnak életük folyásáról...*”

Mivel ismereteink 1975 óta bővültek, itt korrekcióval kell élnem. Litván elfogadja Jászi panaszeit, hogy Károlyi nem válaszol leveleire, s így kapcsolatuk négy évre, 1934-től 1938-ig megszakadt. Csakhogy a minden levelének másolatát pedánsan megőrző Jászi iratai között e megválaszolatlan levelek nem találhatók. Károlyi főleg svájci tudószanatóriumok körül vigyázta ekkor nagybeteg feleségét, s egyikük sem foglalkozott semmitmondó üdvözlések küldésével. Egy más életéről azonban ezalatt is pontosan tájékozva voltak közös barátaik, elsősorban Bölöni György beszámolóí révén, aki két-színű módján Jászinak Károlyi, Károlyinak Jászi életvitele felett gúnyolódott. Érdekesek még Jászi nagyobbik, György fiának részletes tudósításai, aki míg Európában élt, sokat forgott a Jászi iránti szeretetét rá is átplántáló Károlyi társaságában.

1939-ben „*Jászinak szomorú alkalom kínálkozik a levelezés felújítására*”, részvétét nyilvánítja Károlyinak fia halála felett, aki mint angol pilóta lezuhant a hadüzenet előtt pár nappal. Válaszában Károlyi kitért a szovjet–német paktumra, amit éles szavakkal ítélt el – ezzel Sztálin elárulta a kommunizmust, Lenin örökségét. Jászi szintúgy elítélte a paktumot, viszont a sztálinizmusban Lenin politikája logikus folytatását látta.

Együttműködésük Magyarország hadbalépésétől, 1941-től kiújult, sőt zavartalanabb volt, mint valaha, „*a magyar antifasiszta emigráció orientációjának alapkérdéseiben... mindvégig egyetértettek*”. Taktikai viták persze akadtak.

A háború után kialakult új helyzetben azonban útjaik végleg elváltak. Jászi elítélte Károlyi szerepvállalását a szovjet dominancia alá került

Magyarországon, s mikor 1947-ben meglátogatta Károlyit Párizsban, ahol magyar követ lett, már nem találták meg a vita közös hangját sem. 1949 januárjában a szokásos újévi üdvözlöt helyett formális szakító levelét így írta alá: „*sírig hú ellenfeled, Jászi Oszkár*”. Közvetlenül Károlyi halála előtt Jásziban, aki hitt az őket összekötő atavisztikus kapcsolatban, felébredt valami baljós sejtés, meg akarta keresni egykori barátját, s annak rövidesen bekövetkezett halála után fő céljának tekintette irathagyatéka megőrzését, pályája tisztázását egy utolsó eszében – ami már nem készült el.

Litván még több, itt közölt jelentős tanulmányban méltatta a „második reformnemzedék” jelentőségét. Ilyen A SZOCIOLÓGIA ELSŐ MAGYAR MŰHELYE, amely előszónak készült egy azonos című, Szűcs Lászlóval együtt szerkesztett szövegválogatáshoz (többek között Áchim András, Bolgár Elek, Braun Róbert, Jászi, Rác Gyula, Somló Bódog, Szabó Ervin, Szende Pál, Varga Jenő úttörő tanulmányaival). Hangsúlyosan külön méltatja azokat is, akik az első évek után szakítottak a *Husadik Századdal*, mint Gratz Gusztáv, Hegedüs Lóránt, Balogh Jenő, Pikler Gyula, Somló Bódog vagy Concha Győző és mások. Az előszó főleg a *Husadik Század* tudományos és politikai vitáit elemzi. Érdekes megállapítása – 1972-ben! –, hogy Magyarországon a szociológia mindig ellenzéki tudomány volt, akaratlan politikai jelentőséggel.

Ezt a gondolatot érdekesen demonstrálja A MAGYAR SZOCIOLÓGIA: TUDOMÁNY VAGY POLITIKA? című írása, amely tulajdonképpen Némedi Dénesnek a népi írók 1930-as évekbeli szociográfiai munkásságát ismertető könyvét méltatja (1986), de ezen túlmenve összehasonlítja az első világháború előtti *Husadik Századot* a népi írók háború utáni mozgalomával, és elemzi a tudományos elődhöz való viszonyukat. Jászi Amerikából lelkesen üdvözölte az új mozgalmat, nem tudódve azzal, hogy azok nemigen akartak tudomást venni politikailag gyanús tudományos őseikről. A helyzet logikája mégis oda vezetett, hogy a népi írók többsége „jobb-ról” indult ugyan, mégis hamarosan kihívta maga ellen a jobboldali rezsim haragját, sőt ügyességét. Litván felveti a kérdést, nem volt-e Jászi túl elnéző az őt nem is megtagadókkal, hanem letagadókkal szemben – s hozzátenném, túl elítélő „urbánus” kritikusaikkal, Hatvany Lajostól a *Szép Szóig*. Végző soron Jászinak lett iga-

za, aki ebben az „urbánus-népies” vitában bizony nem az urbánusok oldalára állt, ezzel is rácsafolya azokra, akik a többször felpiszkált vitában zsigeri, sőt „faji” ellentétet próbálnak kimutatni.

Elismerve, hogy a falukutatók írásai életszerűbbek voltak Jásziék elméleti tételekből kiinduló „doktrinerségénél”, Litván kérdésként veti fel: „*Erős a gyanúm, hogy akik az elmúlt évtizedek során »le doktrineztek« őket, azoknak a többségét elsősorban e doktrinerség pozitív tartalma, az elvűség, a demokratikus eszmék melletti kitartás ingerelte...*”

Jászi más irányú, elsősorban a kommunistákkal folytatott vitáit, ellentéteit – a forradalomban, majd az emigrációban – elemzi a kötet több cikke, adatokban és érvekben gazdagon. Eltérrően a politika nyomása alatt álló kortörténeti irodalom nagyobb részétől, ezeket a vitákat árnyaltan mutatja be; noha ítélete egyértelmű, példás módon dokumentálja a kommunista és a szociáldemokrata párton belül, Jászi és Károlyi hívei között megmutatkozó különbségeket is. Így érthető. (IRÁNYZATOK ÉS VITÁK A BÉCSI MAGYAR EMIGRÁCIÓBAN, 1984. – AZ 1918–1919-ES DEMOKRÁCIA KÉT TŰZ KÖZÖTT, 1988.)

Ha elül a napi politika béka-egér harcainak lármája, bizonyára többen fordulnak majd megértésért, magyarázatért ezekhez az írásokhoz, bár nem mindig könnyű olvasmányok, hiszen feltételezik e kor bizonyos szintű ismeretét. Végigkísértem sokszor nehéz születésüket, nagyobb részüket kéziratban olvastam, sokat vitatkoztunk róluk, gúnyosan vagy hevesen, de mindig szívesen hallgattuk a másik véleményét, ha sokszor eltérő, akár ellentétes volt is. Magam megértőbb voltam a különböző szocialista és kommunista irányzatok reménytelen újjáéledési kísérletei iránt, Károlyiban nemcsak a morális tisztaságot becsültem, de a távlatok világos átlátását, még ha a közeli jelenre gyakran vaksí volt is. Jásziról sok vitánk volt – elméleti, nemzedékszervező szerepét én is nagyra értékeltem, de a gyakorlati politikában nem tartottam realistábbnak Károlyinál, elég sokat tévedett ő is – a nemzetiségi politikusok jóakarataiban, a Monarchia kilátásaiban, évekig Roosevelt és New Dealje megítélésében. Élete építkezését összeomolni látván, tévesen látta az októbri tabor szétesésének okozóját Károlyi balra fordulásában. Széteset volna anélkül is. A Szovjetunió következetes bírálatában bizonyosan Jászinak (és Litvánnak) volt igaza, az

amerikai imperializmus kritikájában talán Károlynak.

Sokat vitáztunk '56-ról és a rendszerváltás kilátásairól – ezekről szól a kötet negyede. Az 1945 utáni vitákról, a totális rendszerek természetéről, az 1956-os forradalom „*eszméiről és irányzatairól, mítoszairól és legendáiról*”, Nagy Imréről és csoportjáról, Bibó Istvánról, Csécsy Imréről, Böhm Vilmosról. A nyolcvanas évek vége felé latolgattuk barátainkkal a jövő esélyeit – sem a túlzott reményeket, sem a félelmeket nem osztottuk, ebben egyetértettünk. „*Aki fél a magyar néptől, menjen el innen*” – szokta mondogatni egyesek már-már hisztérikus vízióira. Az '56-ról szóló, a résztvevő hitelessége és az elemző tárgyilagossága által megalapozott, igen figyelemreméltó megállapítások közül kiemelném azokat a helyeket, ahol a nemzeti egység kérdését világítja meg.

Leszögezi, hogy „*az egység és egyetértés természetesen alapvetően negatív volt, az emberek főként abban értettek egyet, hogy mit nem akarnak, mi ellen tiltakoznak*”. Hamar kialakultak az egység pozitív elemei is: a függetlenség, szabadság és semlegesség, ami magában foglalta a szovjet hadsereg kivonását. Megmutatkoztak azonban, ha nem is egyformán világosan, a résztvevők alakuló elvi csoportosulásai is. Ezeket Litván négy fő irányzatban foglalja össze. 1. A Nagy

Imre körül csoportosuló és bővülő, lényegében az egypártrendszer keretei között gondolkodó reformszocialista. 2. A forradalmi napokban formálódó nemzeti demokratikus irányzat, amelynek viszonya a szocializmushoz magához nem volt egységes, de vissza akart térni az 1945–47-es koalíciós évekhez.

„*A jobboldalinak nevezhető irányzatok bizonyos fokig ugyancsak egységes tábort képeztek annyiban, amennyiben számukra mindaz, ami 1945-től kezdve történt, minden árnyalás nélkül a szovjet megszállás és a kommunizmus egészében elvetendő korszaka volt.*” Ez utóbbin belül két fő tábort különböztet meg: Az egyik a Mindszenty által képviselt, mindenféle forradalmiságot és a Nagy Imre-kormányt is elutasító konzervatív, a másik a még alaktalan, de nagyon aktív szélsőjobb-
oldal.

A kötet értékét növeli Pótó János részletes és alapos, több mint 711 címet tartalmazó Litván-bibliográfiája. Kár viszont, hogy a kiadónak nem jutott ideje névmutató készítésére. Történelmi tárgyú kötetet kiadni névmutató nélkül – mindig nagy mulasztás.

Mire ezek a sorok megjelennek, elmúlt Litván György születésének 80. évfordulója. Műveit nem a zsúrik és ítések szavazata – az Idő igazolta.

Hajdu Tibor

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap